

ANALIZA

PËR

QASJEN

GJINORE

INTERSEKSIONALE

#ForGenderEquality

Ky publikim është krijuar me mbështetjen financiare të Delegacionit të Bashkimit Evropian në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Përmbajtja është përgjegjësi e vetme e zbatuesit të projektit Unioni-Këshilli Kombëtar për Barazi Gjinore (KKBGJ) dhe partnerët e projektit Polio Plus - Lëvizja kundër aftësisë së kufizuar dhe Asociacioni për Iniciativa Demokratike - Gostivar dhe nuk pasqyron pikëpamjet e Delegacionit të Bashkimit Evropian. në Republikën e Maqedonisë së Veriut.

Titulli: Analiza për qasjen gjinore interseksionale

Autore:

dr. Zhaneta Poposka

Neda Çallovska-Dimovska

Botues: Lidhja-Këshilli Nacional për Barazinë Gjinore, në partneritet me Polio Plus -
Lëvizja kundër aftësisë së kufizuar, Shoqata për Iniciativa Demokratike (ADI) Gostivar

Lekturë: London Eye Dooel

Përkthim: London Eye Dooel

Dizajni grafik dhe shtypi: Delfina Sazdovska

PËRMBAJTJA

Hyrje

Kapitulli 1 – Diskriminimi me bazë gjinore dhe diskriminimi interseksional

1.1. E drejta për barazi dhe diskriminim në bazë të seksit dhe gjinisë

1.1.1. E drejta për barazi

1.1.2. Diskriminimi në bazë të seksit dhe gjinisë

1.2. Diskriminimi i shumëfishtë

1.2.1. Teoria e interseksionalitetit

1.2.2. Diskriminimi interseksional në praktikë

1.3. Rrota interseksionale

Kapitulli 2 – Faktorët dhe veglat mundësuese interseksionale

2.1. Faktorët mundësues interseksionalë

2.1.1. Faktorët mundësues të bazuar në të drejtat e njeriut

2.1.2. Faktorët mundësues specifike mbi baza të ndryshme

2.1.2.1. Faktorët mundësues specifike në bazë të aftësisë së kufizuar

2.1.2.2. Faktorët mundësues specifike në bazë të përkatësisë etnike

2.1.2.3. Faktorët mundësues specifike në bazë të moshës

2.1.2.4. Faktorët mundësues specifike në bazë të statusit rezidencial (urban/rural)

2.2. Veglat gjithëpërfshirëse

2.2.1. Veglat për integrimin gjinor

2.2.2. Veglat për transformimin gjinor

Kapitulli 3 – Treguesit interseksionalë dhe shembujt krahasues nga praktika

3.1. Treguesit interseksionalë

3.1.1. Qëllimi i treguesve për realizimin e të drejtave të njeriut

3.1.2. Qëllimet për zhvillimin e qëndrueshëm me vështirësi të veçantë për qëllimin 4, 5, 8, 10, 16 dhe 17 – analiza e treguesve nga aspekti interseksional

3.1.2.1. Qëllimi zhvillimor 4 – Arsimi cilësor

3.1.2.2. Qëllimi zhvillimor 5 – Barazia gjinore

3.1.2.3. Qëllimi zhvillimor 8 – Punësimi me dinjitet dhe rritja ekonomike

3.1.2.4. Qëllimi zhvillimor 10 – Pabarazia e reduktuar

3.1.2.5. Qëllimi zhvillimor 16 – Paqja, drejtësia dhe institucionet e fuqishme

3.1.2.6. Qëllimi zhvillimor 17 – Partneritetet për t'i arritur qëllimet

3.1.3. Treguesit për buxhetimin e përgjegjshëm gjinor

3.2. Shembujt krahasues nga praktika e përdorimit me qasjen interseksionale

3.2.1. Praktika pozitive për përdorimin e qasjes interseksionale në arsim gjatë grumbullimit të të dhënave – Britania e Madhe

3.2.2. Praktika pozitive për përdorimin e qasjes interseksionale në arsim nga Këshilli për Planifikimin Social i Otavës (KPSO) përmes Projektit për fëmijët dhe komunitetet – Kanada

Literatura e shfrytëzuar

Shtojca 1: Fjalorthi

Shtojca 2 - Treguesit e qëllimeve për zhvillimin e qëndrueshëm

Hyrje

Në mars 2023, partnerët e projektit "Nga të verbërit për diversitetet në komunitetet lokale transformuese drejt barazisë gjithëpërfshirëse", Lidhja-Këshilli Nacional për Barazinë Gjinore (si Partner Kryesor), Polio Plus - Lëvizja kundër Hendikepit dhe Asociacioni për Iniciativat Demokratike (AID) nga Gostivari, iniciuan hartimin e Analizës për qasjen gjinore interseksionale (në tekstin e mëtejshëm: analiza). Konkretisht, sipas Përshkrimit të detyrave të punës, analiza pritet të përkufizojë konceptin dhe qasjen e interseksionalitetit, të hartojë gjendjen momentale dhe t'i identifikojë veglat për matjen e diskriminimit interseksional, pengesat gjinore dhe mjedisin mundësues. Në Përshkrimin e detyrave të punës është paraparë që analiza të fokusohet në dy fusha specifike të interesit, përkatësisht në fushën e: (1) drejtësisë dhe (2) arsimit, punës dhe politikës sociale, duke e ndjekur dhe duke e ndërtuar punën e grupeve seksionale të punës së IPA-së.

Pritshmëritë më konkrete nga analiza dhe elementët e përshkrimit të detyrave të punës u shpjeguan nga ekipi i projektit i përbërë nga organizatat partnere në takimin e përbashkët me ekipin e ekspertëve të mbajtur më 22.03.2023. Në këtë takim u shpjegua se tri temat e mëposhtme duhet të jenë qendrore në analizën:

- (1) Shpjegimi i teorisë së interseksionalitetit dhe interseksionalitetit feminist, si dhe shpjegimi i diskriminimit me bazë gjinore dhe diskriminimit interseksional,
- (2) Shpjegimi i rrotës interseksionale dhe faktorëve mundësues që bazohen në parimin e bazuar në të drejtat e njeriut dhe janë specifike për bazat diskriminuese të seksit dhe gjinisë, aftësisë së kufizuar, moshës dhe vendbanimit (urban/rural) dhe
- (3) Analiza e treguesve, veçanërisht treguesit e të drejtave të njeriut dhe qëllimet për zhvillimin e qëndrueshëm të Kombeve të Bashkuara, si dhe treguesit e buxhetimit të përgjegjshëm gjinor.

Analiza përmban edhe dy shtojca, përkatësisht: Listën e treguesve sipas fushës, si dhe Fjalorthin e nocioneve të përdorur në analizë. Analiza përmban edhe shembuj krahasues ilustrues nga vendet më të avancuara që e përdorin qasjen interseksionale, si dhe studime të rastit nga vendi ynë që janë shembuj pozitivë në këtë drejtim.

Për të tri temat kryesore, katër çështje kryesore janë marrë parasysh: pozicioni teorik, gjendja momentale në praktikë, shembujt e mirë të identifikuar dhe dobësitë dhe sfidat e detektuara. Ekipi i projektit, gjithashtu, shpjegoi se: (1) meqë kjo është qasje e re në paraqitjen, ekuilibri midis teorisë dhe praktikës është i nevojshëm, (2) vlerësimi i komunave duhet të merret parasysh vetëm nëse e lejon koha si model i praktikave të mira (nëse ka), (3) duke pasur parasysh se kjo është analizë fillestare, dallimi në thellësinë e analizës për çështjet e ndryshme do të ishte i pranueshëm, dhe (4) është me rëndësi të madhe që analiza të ketë përdorim praktik shumë konkret për komunat dhe aktivitetet e ardhshme brenda projektit, duke përfshirë rekomandime shumë konkrete për aktivitetet e propozuara në të ardhmen.

Përparimi i punës feministe kërkon (ri)shqyrtim dhe vlerësim të vazhdueshëm të mënyrave në të cilat fuqia dhe privilegjet përqendrohen në sistemet, shoqëritë, grupet dhe organizatat. Nevojitet, gjithashtu, analizë se çfarë i prek ato dhe cilat nëngrupe të grave dhe vajzave janë lënë në

margjinat. Interseksionaliteti është vegël analitike për të studiuar, kuptuar dhe për t'iu përgjigjur mënyrave në të cilat seksi dhe gjinia kryqëzohen me karakteristikat / identitetet e tjera dhe se si interseksionet e tilla kontribuojnë në përvojat unike me diskriminimin. Interseksionaliteti ndihmon për t'i kuptuar ndikimet komplekse të sistemeve të ndryshme të fuqisë që përputhen - të tilla si patriarkia, racizmi, homofobia, albeizmi dhe të ngjashme, si dhe ndikimi i tyre specifik në grupet e cënueshme dhe të marginalizuara në shoqëri. Por, interseksionaliteti, nëse kuptohet dhe përdoret siç duhet, mund të ndihmojë në zgjidhjen e këtyre pabarazive. Diskriminimi interseksional siç është përkufizuar në Ligjin për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi (tetor 2020) është çdo diskriminim i bazuar në dy ose më shumë baza diskriminuese që janë të lidhura njëkohësisht dhe në mënyrë të pandashme (neni 4 pika 13), me çka parashikohet që ky lloj diskriminimi të konsiderohet formë më e rëndë e diskriminimit (neni 13).

Siç është përkufizuar nga Instituti Kanadez i Kërkimeve për Avancimin e Grave (ang. Canadian Research Institute for the Advancement of Women), një nga veglat që mund të përdoret është Analiza e barazisë gjinore dhe interseksionalitetit (ang. *Gender Equality and Intersectional Analysis - GEIA*), që na mundëson të hulumtojmë dhe rishqyrtojmë dinamikën gjinore të fuqisë dhe marrëdhëniet e tjera shoqërore midis grupeve dhe brenda tyre të nëngrupeve të ndryshme të grave dhe burrave, duke marrë parasysh seksin dhe gjininë, moshën, përkatësinë etnike, klasën, aftësinë/paafhtësinë, gjuhën, vendbanimin (urban/rural), statusin e refugjatëve, azilkërkuesve ose migrantëve dhe karakteristikat e tjera relevante.¹

Fokusi i analizës, siç është rënë dakord me ekipin e projektit, është vënë në bazat diskriminuese të seksit dhe gjinisë si pikënisje, duke i kryqëzuar me aftësinë e kufizuar dhe përkatësinë etnike (romët) si karakteristika primare, të plotësuar me bazat - vendbanimi (urban / rural) dhe moshën, në dy fusha, përkatësisht: (1) drejtësia dhe (2) arsimi, puna dhe politika sociale. Këto baza u zgjidhën për shkak të njohurive dhe përvojës specifike të ekipit të projektit me grupet e grave dhe vajzave duke i përfshirë edhe ato nga mjediset rurale, komunitetet etnike dhe gratë me aftësi të kufizuara. Kështu, analiza përdoret me interseksionalitetin feminist, të përkufizuar si kornizë për analizën e mënyrave në të cilat vajzat dhe gratë e ndryshme përjetojnë forma të shumta të pabarazisë ose shtypjes. Këto forma të shumta të pabarazisë dhe diskriminimit janë të lidhura në mënyrë të ndërsjellë dhe nuk mund të veçohen nga përvojat e diskriminimit seksor dhe/ose gjinor. Interseksionaliteti feminist i analizon boshtet e fuqisë dhe mënyrat në të cilat sistemet, institucionet, strukturat, praktikat socio-ekonomike dhe politike (historike dhe aktuale) punojnë bashkë me qëllim të krijimit, mirëmbajtjes dhe forcimit të gjendjes së pabarazisë dhe marginalizimit, si dhe privilegjet dhe përparësitë në bazë të lokacionit social (vendbanimit) dhe karakteristikat e identitetit.²

¹ Khosla, P., Doracaku i analizës së barazisë gjinore dhe interseksionalitetit (ang. *Gender Equality and Intersectional Analysis Toolkit*), ON Canadian Research Institute for the Advancement of Women, Ottawa, 2021, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://www.criaw-icref.ca/wp-content/uploads/2021/04/Gender-Equality-and-Intersectional-Analysis.pdf>

² Interseksionaliteti feminist dhe analiza e bazuar në gjini plus (ang. *Feminist Intersectionality and GBA+*), ON Canadian Research Institute for the Advancement of Women, Ottawa, 2021, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://www.criaw-icref.ca/our-work/feminist-intersectionality-and-gba/>

Nga ana tjetër, fushat 1) drejtësia dhe (2) arsimi, puna dhe politika sociale janë përcaktuar si prioritete në procesin e aderimit të Maqedonisë së Veriut në Bashkimin Evropian. Ndryshimi transformues fillon aty ku "individi dhe sistemi takohen", ndërsa interseksionaliteti duhet të analizohet përmes procesit që fokusohet në vetëreflektim, marrëdhënie dhe kontekste.³

Pas përcaktimit të pikënisjes për kontekstin, analiza fokusohet në temat e përgjithshme me interes, si në vijim:

- Shpjegimi i interseksionalitetit si koncept dhe teori për interseksionalitetin feminist
 - o Çfarë është diskriminimi me bazë gjinore?
 - o Çfarë është diskriminimi interseksional?
 - o Si identiteti dhe përvojat e grave dhe vajzave kanë rëndësi për sa i përket interseksionalitetit?
 - o Çfarë është interseksionaliteti feminist dhe cilat sisteme, institucione, struktura, praktika socio-ekonomike dhe politike (historike dhe aktuale) duhet të vlerësohen?
- Analiza e rrotës interseksionale dhe faktorëve mundësues interseksionalë
 - o Si funksionon rrota interseksionale në praktikë? Cili është ndërveprimi midis karakteristikave të mbrojtura, llojeve të ndryshme të diskriminimit dhe qëndrimeve që ndikojnë në identitet, dhe forcave dhe strukturave të mëdha që punojnë bashkërisht për të përforcuar përjashtimin e nëngrupeve të caktuara të grave dhe vajzave?
 - o Cilët janë faktorët mundësues interseksionalë? Si përkufizohen faktorët mundësues të bazuar në të drejtat e njeriut (pjesëmarrja, masat afirmative, detyra e sektorit publik për të promovuar barazinë, qasjet transformuese)? Cilët janë faktorët mundësues specifikë mbi bazat e veçanta të diskriminimit, siç janë aftësia e kufizuar (aftësimi përkatës, disponueshmëria dhe dizajni universal) dhe përkatësia etnike (duke i përfshirë edhe romët). Cilët janë faktorët mundësues specifikë themelorë për moshën dhe vendbanimin (urban/rural)?
 - o Si zhvillohet qasja gjinore interseksionale ndaj të dy llojeve të faktorëve mundësues?
 - o Cili është mësimi i nxjerrë nga të dy veglat gjithëpërfshirëse që përdoren për bazat e seksit dhe gjinisë, veglat për përfshirjen e perspektivës gjinore dhe transformimit gjinor? Si ato mund të përdoren për kryqëzimin dhe përfshirjen e diversiteteve?
- Analiza e treguesve me fokus të ndryshëm në të dy fushat prioritare
 - o Si mund t'i përdorim treguesit për realizimin e të drejtave të njeriut të Kombeve të Bashkuara?
 - o Si mund t'i përdorim treguesit në lidhje me arritjen e qëllimeve për zhvillimin e qëndrueshëm me vështrim të veçantë për qëllimet 4, 5, 8, 10, 16 dhe 17?

³ Westley, F., Zimmerman, B., and Patton, M., Arritja te ndoshta (ang. *Getting to Maybe*), Random of House of Canada Limited, Toronto, 2006.

- o Si mund t'i përdorim treguesit për buxhetimin e përgjegjshëm gjinor?
- o A ekzistojnë shembuj të mirë të praktikës krahasuese nga vendet e tjera që mund t'i përdorim për të prezantuar qasjen gjinore interseksionale?

Analiza e të gjitha këtyre temave me interes janë përfshirë në tre kapituj të veçantë dhe dy shtojca shoqëruese të analizës, e cila ishte përgatitur kryesisht duke analizuar burimet sekondare të informacioneve duke i përdorur metodat e analizës juridike dhe analizës cilësore të të dhënave, në periudhën mars - maj 2023. Analiza duhet të shërbejë si bazë për të kuptuar qasjen gjinore interseksionale dhe zhvillimin e aktiviteteve të mëtejshme brenda projektit.

Kapitulli 1 – Diskriminimi me bazë gjinore dhe diskriminimi interseksional

1.1 E drejta për barazi dhe diskriminim në bazë të seksit dhe gjinisë

1.1.1. E drejta për barazi

Sipas Poposkës dhe Jovevskit, e drejta për barazi është parimi themelor i të drejtave të njeriut, i cili bazohet në vlerën dhe dinjitetin e barabartë të të gjitha qenieve njerëzore. Ky parim është i artikuluar në të gjitha instrumentet ndërkombëtare dhe rajonale të të drejtave të njeriut. Kur flasim për barazinë, duhet të bëhet dallimi midis barazisë formale dhe materiale. Pra, *barazia formale* ose, siç quhet ndryshe, barazia e garantuar me ligj, nënkupton njohjen formale se të gjithë personat kanë të drejta dhe liri të barabarta të garantuara me ligj dhe zbatim të barabartë të ligjeve nga organet shtetërore. Ky kuptim i barazisë bazohet në maksimën e Aristotelit se të barabartët duhet të trajtohen në mënyrë të barabartë, ndërsa të pabarabartët ndryshe (Aristotle, *Ethica Nicomachea*, V.3), përkatësisht në qasjen simetrike. Ky lloj i barazisë supozon se është arritur nëse ekziston korniza juridike në përputhje me të cilën të gjithë njerëzit janë të barabartë për sa i përket gëzimit të të drejtave dhe lirive, duke mos i kushtuar vëmendje rezultatit të tij, përkatësisht ky lloj i barazisë e përjashton nga koncepti i tij, diskriminimin indirekt.

Nga ana tjetër, *barazia materiale* që supozon interpretim më të gjerë të nocionit të barazisë, nënkupton zbatimin e barazisë juridike në jetën e përditshme, me ç'rast rezultatet dhe efektet që dalin nga zbatimi i ligjeve, politikave dhe praktikave nuk duhet të jenë diskriminuese. Posaçërisht merren parasysh diversitetet e grupeve të caktuara të mbrojtura, si për shembull, në rastet e shtatzënisë (bazuar në seks). Pikërisht për këtë, barazia materiale është tregues që tregon për parregullsitë e mundshme në lidhje me zbatimin e barazisë formale, përkatësisht juridike. Qëllimi i një shoqërie demokratike është arritja e, mbi të gjitha, barazisë materiale. Ky lloj i barazisë shprehet më qartë në teorinë e pabarazisë multidimensionale, e cila për momentin është shumë aktuale dhe e cila e thekson ekzistimin e identiteteve multidisiplinare individuale dhe grupe që rezultojnë në rritjen e cenueshmërisë së individit të mbrojtur dhe/ose grupeve që shfaqet në ndërvlerësinë me faktorët socialë strukturorë kompleksë.

Konceptualisht, barazia dhe ndalimi i diskriminimit mund të shihen si formulim pozitiv dhe negativ të të njëjtit parim. Megjithatë, instrumentet juridike janë formuluar në mënyrën që nxjerr në pah atë që është e ndaluar, përkatësisht diskriminimin, megjithatë, ky ndalim shërben për të siguruar idealin e barazisë, që në fakt, është edhe qëllimi i këtij ndalimi. Për shembull, në *Komenti i Protokollit nr. 12 të Konventës Evropiane për të Drejtat dhe Liritë Themelore të Njeriut*⁴ t h e k s o h e t s e : ó . . . p a r i m e t e n d a l i m i t t 3 d ngushtë. Për shembull, parimi i barazisë imponon që ndaj situatave të ngjashme të veprohet në mënyrë identike, ndërsa ndaj situatave të pabarabarta ndryshe. Mosveprimi në këtë mënyrë do të çojë në diskriminim, përveç nëse nuk ekziston justifikimi objektiv dhe i arsyeshëm për të" (paragrafi 15). Nga kjo qartë konkludohet se parimet e barazisë dhe ndalimit të diskriminimit nuk kërkojnë vetëm veprim të barabartë ndaj situatave të ngjashme, por edhe veprim të

⁴ Komenti i Protokollit nr. 12 të Konventës Evropiane për të Drejtat dhe Liritë Themelore të Njeriut (ang. *Explanatory Report to the Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*), European Treaty Series - No. 177, Këshilli i Evropës, 2000.

ndryshëm ndaj situatave të pabarabarta. Ky qëndrim shprehet qartë edhe në praktikën gjyqësore të Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (në tekstin e mëtejshëm: GJEDNJ) në rastin *Thlimmenos*⁵, më pas, duke e theksuar qëllimin e legjislacionit kundër diskriminimit, ndërsa kjo nuk është vetëm barazia e mundësive, por edhe barazia e vetë rezultatit.⁶

Në kuadrin e sotëm, bëhet fjalë për arritjen e *barazisë gjithëpërfshirëse*, në pajtim me konceptin e Komitetit për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Kombeve të Bashkuara. Pra, në *Komentin e Përgjithshëm numër 3*⁷, Komiteti flet për barazinë gjithëpërfshirëse si model i ri i të kuptuarit të barazisë, i cili e mbulon barazinë materiale duke e elaboruar përmbajtjen e barazisë në katër dimensione, si në vijim: (a) dimensionin i drejtë rishpërndarës, me qëllim të përballjes me mangësitë socio-ekonomike; (b) dimensionin i njohjes, me qëllim të luftës kundër stigmës, stereotipeve, paragjytimeve dhe dhunës duke e njohur dinjitetin e qenieve njerëzore dhe interseksionalitetin e tyre; (c) dimensionin participativ, me qëllim të konfirmimit të natyrës sociale të njerëzve si anëtarë të grupeve shoqërore dhe njohjes së njerëzimit të plotë përmes përfshirjes në shoqëri; dhe (ç) dimensionin përshtatës, me qëllim të bërjes së hapësirës për dallimet e njerëzve si çështje e dinjitetit njerëzor.

Baza e diskriminimit është tipar mbrojtës mbi të cilin nuk duhet të bazohet trajtimi diferencial i palejueshëm, i cili mund të jetë karakteristikë ose status personal, ose karakteristikë ose status i supozuar ose personal i ngjashëm nëpërmjet të cilit identifikohet një person ose grup personash me racë, ngjyrë të lëkurës, përkatësi etnike, gjuhë, shtetësi, seks, gjini, orientim seksual, identitet gjinor, fe, besim, arsim, aftësi e kufizuar, moshë, statusi familjar ose martesor, gjendja shëndetësore, etj. Ligji për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi (në tekstin e mëtejshëm: LPMD) i numëron të gjitha bazat diskriminuese në nenin 5, duke lënë edhe listë të hapur të bazave përmes mundësisë së përfshirjes edhe të bazës tjetër që nuk përmendet në mënyrë eksplicite përmes "statusit tjetër". Baza diskriminuese si karakteristikë e mbrojtur zakonisht do të jetë reale, në kuptimin që viktimë e diskriminimit është personi që e posedon atë karakteristikë (seksi, gjinia, përkatësia etnike, aftësia e kufizuar, mosha, vendbanimi, etj.). Por, baza diskriminuese mund edhe të supozohet, që do të thotë se personi nuk duhet ta ketë atë karakteristikë, por faktor vendimtar është perceptimi i diskriminuesit i cili supozon se viktima është pjesëtar / pjesëtare e grupit të caktuar, përkatësisht personi me karakteristikën e tillë, pavarësisht nëse është vërtet kështu. Kjo quhet karakteristikë e supozuar ose bazë diskriminuese e supozuar. Gjithashtu, diskriminimi mund të ndodhë edhe për më shumë baza, të tilla si diskriminimi i shumëfishtë (neni 4 pika 10 të LPMD-së) ose diskriminimi interseksional (neni 4 pika 13 të LPMD-së), si dhe diskriminimi sipas asociacionit (neni 4 pika 8) të LPMD-së.

1.1.2. Diskriminimi në bazë të seksit dhe gjinisë

⁵ ECtHR, *Thlimmenos v. Greece*, [GC] App. no. 34369/97, Judgment of 6 April 2000, paragrafi 44.

⁶ Poposka, Zh., Jovevski, L., *E drejta kundër diskriminimit* (ang. *Anti-discrimination Law*), Misioni i OSBE-së në Shkup dhe Fakulteti Juridik Justiniani I Shkup, 2017, fq. 14-15, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://www.osce.org/skopje/300736>

⁷ *Komenti i Përgjithshëm numër 6 i Komitetit për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Kombeve të Bashkuara* (ang. *General comment No. 6 (2018) on equality and non-discrimination*), CRPD/C/GC/6, Kombet e Bashkuara, 2018, paragrafi 11.

Sipas Najçevskës dhe Kadriut, seksi është karakteristikë biologjike e një personi, që zakonisht përcaktohet sipas karakteristikave biologjike - organeve riprodhuese, gjeneve dhe hormoneve. Sipas këtyre karakteristikave, njerëzit përkufizohen si meshkuj dhe femra.⁸ Megjithatë, përmbledhja e karakteristikave biologjike me të cilën njerëzit ndahen si meshkuj dhe femra nuk është krejtësisht ekskluzive, pasi ka persona që i kanë karakteristikat e të dy gjinive. Sipas Kotevskës, diskriminimi në bazë gjinore konsiderohet, për shembull, dallimi midis burrave dhe grave në kushtet për përfitimin e të drejtave të ndihmës sociale (Komiteti për të Drejtat e Njeriut, *S. W. M. Broeks v. The Netherlands*, Communication No. 172/1984, CCPR/C/OP/2 Views adopted on 9 April 1987), dallimi në rrogë midis burrave dhe grave për të njëjtën punë dhe punë me vlerë të barabartë, dallimi në trajtimin midis sekseve dhe në lidhje me pensionet, e cila është rezultat i rrogave të ndryshme të marra nga burrat dhe gratë në të kaluarën (*Rijksdienst voor Pensionen v. Elisabeth Brouwer*, Case C-577/08, Judgment of 29 July 2010), dhe kufizimi i të drejtave që u nevojiten vetëm grave, siç janë të drejtat shëndetësore dhe riprodhuese, paraqet diskriminim seksor.⁹ Në mënyrë të ngjashme, edhe diskriminimi për shkak të shtatzënisë konsiderohet diskriminim në bazë të seksit, megjithëse kjo pikëpamje e Gjykatës së Drejtësisë së Bashkimit Evropian (në tekstin e mëtejme: GJDBE) është kritikuar sepse bazohet në kuptimin mjekësor të problematikës dhe është binare.

Para Komisionit për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi (në tekstin e mëtejme: KPMD), trupi për barazi në Maqedoninë e Veriut, rregullisht pranohen parashtresa për diskriminim në bazë të seksit. Nëse analizohen parashtresat e parashtruara sipas viteve, në vitin 2021, nga numri i përgjithshëm i parashtresave (167), parashtruesit dhe parashtrueset kanë paraqitur diskriminim në bazë të seksit në 23 parashtresa, ndërsa diskriminimi në bazë të seksit nga KPMD-ja ishte konstatuar në 5 raste.¹⁰ Në vitin 2022, situata është e ngjashme me atë që nga numri i përgjithshëm i parashtresave (248), parashtruesit dhe parashtrueset kanë paraqitur diskriminim në bazë të seksit në 56 parashtresa, ndërsa diskriminimi në bazë të seksit nga KPMD-ja ishte konfirmuar në 17 raste.¹¹

Duke vepruar në bazë të parashtresës së parashtruar kundër Drejtorisë për Ekzekutimin e Sanksioneve, KPMD-ja ka konstatuar diskriminim të drejtpërdrejtë në bazë të seksit në fushën e drejtësisë dhe administratës, si ndaj parashtrueses individuale, ashtu edhe ndaj personave të dënuar femra të akomoduar në INP Idrizovë, për shkak të pamundësisë së ushtrimit të së drejtës për përparim në institucionet e sistemit penal për gratë e dënuara. Duke e marrë parasysh rregullativën e vlefshme, përkatësisht faktin që gratë mund ta vuajnë dënimin me burg vetëm në

⁸ Najçevska, M., Kadriu, B., Fjalorth i shprehjeve lidhur me diskriminimin, Misioni i OSBE-së në Shkup dhe Qendra Maqedonase për Bashkëpunim Ndërkombëtar, 2008, fq. 75, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://mcms.mk/images/docs/2008/poimnik-na-izrazi-povrzani-so-diskriminacijata-2008.pdf>

⁹ Kotevska, B., Udhërrëfyes për bazat e diskriminimit (ang. *Guide on discrimination grounds*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2014, fq. 17-21, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/8/116790.pdf>

¹⁰ KPMD, Raporti Vjetor për vitin 2021, fq. 21 dhe 27, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2022/03/Godisen-izvestaj-2021.pdf>

¹¹ KPMD, Raporti Vjetor për vitin 2022, fq. 21 dhe 27, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2023/05/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD-%D0%98%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-2022.pdf>

INP Idrizovë, institucion i tipit të mbyllur, arrijmë në konkluzion se personat e dënuar femra vihen në pozitë më pak të favorshme në krahasim me personat e dënuar meshkuj. Prandaj, KPMD-ja i rekomandoi Drejtorisë në bashkëpunim me organet e tjera relevante në afat prej gjashtë muajve të përgatisin Plan të Veprimit me aktivitetet dhe burimet e financimit për përshtatjen / rikonstruksionin / konstruksionin e institucioneve të tipit gjysmë të hapura dhe të hapura për gratë e dënuara.¹² Në mënyrë plotësuese, KPMD-ja ka miratuar edhe rekomandim të përgjithshëm në vitin 2023 me të njëjtin rekomandim për Drejtorinë për Ekzekutimin e Sanksioneve për miratimin e Planit të Veprimit, më pas duke theksuar se kjo nevojë është shkaktuar detyrimisht nga fakti se gratë e dënuara me burg nga i gjithë territori i vendit dërgohen në vuajtjen e dënimit me burg në INP Idrizovë, si institucioni i vetëm ndëshkues përmirësues në vend ku ekziston departament i veçantë për gratë.¹³

Gjinia, nga ana tjetër, si bazë diskriminuese, nuk bazohet në karakteristikat biologjike, por është konstruksioni social dhe i përcakton rolet shoqërore që duhet t'i kenë burrat dhe gratë në jetën shoqërore. Këto role janë të ndryshueshme dhe varen nga komuniteti dhe konteksti historik, dhe transmetohen përmes fesë, arsimit, shkencës, ligjeve, praktikave kulturore, sistemit social. Diskriminimi që bëhet në bazë të gjinisë nuk bazohet vetëm në seksin si karakteristikë biologjike, por në supozimin se një person duhet të ketë rol të caktuar në shoqëri.

Parashtresat për diskriminim në bazë gjinore pranohen para KPMD-së, edhe pse në numër më të vogël në krahasim me ato në bazë të seksit. Në vitin 2021 janë parashtruar 6 parashtresa për diskriminim në bazë gjinore, nga të cilat KPMD-ja ka konstatuar diskriminim mbi këtë bazë në 2 raste.¹⁴ Në vitin 2022, gjendja është e ngjashme në atë që nga numri i përgjithshëm i parashtresave (248), parashtruesit dhe parashtrueset kanë paraqitur diskriminim në bazë gjinore në 9 parashtresa, ndërsa diskriminimi mbi këtë bazë është konstatuar nga KPMD-ja në 5 raste.¹⁵ Duhet të theksohet se ka ndërgjegjësim përgjithësisht të ulët te publiku i gjerë në dallimin midis seksit dhe gjinisë si baza diskriminuese dhe se si ato janë të ndërthurura në kontekst të caktuar.

Kufizimi i qasjes së burrave si shoqërim i fëmijëve të hospitalizuar në institucionet shëndetësore publike në vend është problem sistematik me të cilin përballen prindërit/kujdestarët meshkuj. Kjo pamundësi paraqet diskriminim në bazë të seksit ndaj burrave, por edhe në bazë gjinore ndaj grave, për faktin se përforcohet pikëpamja stereotipe për rolin shoqëror të gruas, vetëm si nënë dhe edukatore. Ky problem u aktualizua për herë të parë në vitin 2011 kur Avokati i Popullit reagoi publikisht. Për të konfirmuar nëse kjo situatë ende ekziston, Komiteti i Helsinkit me mbështetjen e Misionit të OSBE-së në Shkup në vitin

¹² KPMD, Parashtresa nr. 08-674/1 nga 22.12.2022, Mendimi nga 16.03.2023. Të gjithë shembujt e paraqitur më poshtë janë marrë nga Poposka, Zh., Kadriu, B., Dimova, L., Vellkovska B. dhe Boshkova. N., Komenti i Ligjit për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi, Misioni i OSBE-së në Shkup dhe Akademia e Gjykatësve dhe Prokurorëve Publikë, 2023.

¹³ KPMD, Rekomandimi i përgjithshëm nga 27.03.2023.

¹⁴ KPMD, Raporti Vjetor për vitin 2021, fq. 21 dhe 27, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2022/03/Godisen-izvestaj-2021.pdf>

¹⁵ KPMD, Raporti Vjetor për vitin 2022, fq. 21 dhe 27, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2023/05/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD-%D0%98%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-2022.pdf>

2015 zbatoi testim të situatës dhe konstatimet e dëshmuar diskriminimin.

Duke vepruar sipas parashtrësës identike të parashtruar nga babai të cilit nuk i ishte lejuar të shoqëronte fëmijën e tij gjatë hospitalizimit, KPMD-ja konstatoi ekzistimin e diskriminimit të vazhdueshëm të drejtpërdrejtë në bazë të seksit të kryer nga institucioni shëndetësor publik Klinika Universitare për Sëmundjet e Fëmijëve në fushën e mbrojtjes shëndetësore. KPMD-ja i rekomandoi institucionit që të heqë praktikën diskriminuese dhe të gjejë mënyrë për t'u mundësuar baballarëve t'i shoqërojnë fëmijët e tyre të hospitalizuar në kushte të barabarta si edhe nënat.¹⁶

Lejimi i prindërve meshkuj që të përfshihen më shumë në kujdesin e fëmijëve të tyre do të ndihmojë edhe në ndryshimin e roleve gjinore të grave si ofruese kryesore të kujdesit, ndërsa burrat si ofrues të stabilitetit financiar në familje.

Shpalljet diskriminuese janë formë e zakonshme e diskriminimit ku kryqëzohen seksi dhe gjinia. Pra, kërkohet vetëm një seks i caktuar për vendin e caktuar të punës, por më pas jo rrallë edhe objektivizohet trupi i femrës, dhe theksi vihet në rolin e supozuar të grave për të punuar në veprimtaritë e shërbimeve dhe veprimtaritë që kanë të bëjnë me ofrimin e shërbimeve. Për shembull, të shpeshta janë shpalljet ku gratë kërkohen të kujdesen për fëmijët. Duke vepruar sipas parashtrësës konkrete, KPMD-ja ka konstatuar se me përmbajtjen e paraqitur në shpalljen e punësimit të shkruar në fushën e seksit në fushën e punësimit dhe marrëdhënieve të punës.¹⁷ Shembull i ngjashëm ndodhi edhe në parashtrësën tjetër në të cilën KPMD-ja konstatoi gjithashtu se me përmbajtjen e paraqitur në shpalljen e punësimit janë penguar burrat të konkurrojnë për të njëjtin vend pune, me çka personi juridik ka bërë diskriminim në bazë të seksit në fushën e punësimit dhe marrëdhënieve të punës. Më pas, KPMD-ja ka miratuar rekomandim të përgjithshëm për të gjithë personat juridikë dhe fizikë që zbatojnë procesin e punësimit, që të krijojnë kushte për punësim që do të mundësojnë qasje të barabartë për të gjithë pa diskriminim mbi asnjë bazë.¹⁸

Ish-Komisioni për Mbrojtjen nga Diskriminimi, në një lëndë të tyre¹⁹ konstaton shqetësim në bazë të gjinisë në fushatën e quajtur "Fushata për gratë e mbiemancipuara" në tre radio-stacione. Në fushatën, e cila përmban duke vrapsuar pas karrierave marramendëse, e humbën feminitetin e tyre. Gra të emancipuara me zhgënjime dominuese, ndër gjeje soshu diskriminimit në bazë të gjinisë, sepse fushata ndikon negativisht në pozitën e gruas në shoqëri dhe i ushqen edhe më shumë stereotipet për rolet e burrave dhe grave në jetën publike.

Nga ana tjetër, në praktikë ekzistojnë edhe lëndë të shumta të shqetësimit seksual. Për shembull, duke vepruar sipas parashtrësës, KPMD-ja ka konstatuar se me përmbajtjen e paraqitur në një emision të caktuar, nëpërmjet objektivizimit seksual të pamjes së parashtrueses, prezantuesi ka shkaktuar shkelje të dinjitetit të saj dhe ka krijuar mjedis kërcënues, armiqësor dhe poshtërues, me çka ka kryer shqetësim seksual në bazë të seksit dhe gjinisë në fushën e informimit publik dhe mediave.²⁰ KPMD-ja rekomandoi heqjen e përmbajtjes së kontestuar dhe prezantuesi të

¹⁶ KPMD, Parashtrësë nr. 08-424 nga 18.08.2022, Mendimi nga 13.12.2022.

¹⁷ KPMD, Parashtrësë nr. 0801-257 nga 26.08.2019, Mendimi nga 07.07.2021.

¹⁸ KPMD, Parashtrësë nr. 0801-243/1 nga 30.07.2019, Mendimi nga 08.07.2021.

¹⁹ KMD, Mendimi 0801 229/1 nga 07.02.2018.

²⁰ KPMD, Parashtrësë nr. 08-343/1 nga 20.06.2022, Mendimi nga 15.09.2022.

kërkojë falje publike në emisionin e tij, ndërsa në të ardhmen të përmbahet nga theksimi i përmbajtjeve që shkaktojnë shqetësim.

1.2 Diskriminimi i shumëfishtë

Ligji për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi (në tekstin e mëtejshëm: LPMD) e përkufizon diskriminimin e shumëfishtë si diskriminim që kryhet në dy ose më shumë baza diskriminuese. Kjo mund të ndodhë në intervale të ndryshme kohore për secilën bazë diskriminuese dhe mund të ndodhë edhe në të njëjtën kohë, me ç'rast quhet *diskriminimi kumulativ*. Si shembull, seksi dhe përkatësia etnike ose raca shpesh merren si baza mbi të cilat gruaja mund të diskriminohet në të njëjtën kohë. Për shembull, gruaja pjesëtare e komunitetit etnik rom mund të vuajë diskriminim të shumëfishtë në qasjen në shërbimet shëndetësore. Gjithashtu, edhe gruaja me aftësi të kufizuara mund të jetë viktimë e diskriminimit të shumëfishtë, si në bazë të seksit të saj, ashtu edhe të aftësisë së kufizuar të saj. Në shembullin në të cilin vendi i punës nuk ofrohet për shkak se aplikuesja është e re dhe planifikon të krijojë familje, bazat e seksit, gjinisë, moshës dhe statusit familjar mund të kumulojnë potencialisht. LPMD-ja në nenin 13, diskriminimin e shumëfishtë e parashikon si formën më të rëndë të diskriminimit, bashkë me diskriminimin e përsëritur, të vazhduar dhe interseksional. Nga praktika e GJDBE-së, në rastin *Marshall*²¹, Gjykata gjen diskriminim të shumëfishtë ndaj grave të moshuara, të cilat ishin viktimat të trajtimit më pak të favorshëm edhe në krahasim me burrat, por edhe në krahasim me gratë e reja, duke i kryqëzuar bazat e seksit dhe moshës. Nga ana tjetër, në ish-Komisionin për Mbrojtjen nga Diskriminimi ishte parashtruar parashtrësë për shpalljen e punësimit në të cilin punëdhënësi kërkonte të punësonte femra të moshës 30-45 vjeçe. Komisioni konstatoi ekzistimin e diskriminimit të shumëfishtë, sepse as seksi dhe as mosha në rastin konkret nuk ishin kushtet të thellshërbbimi i mëngjesit r p u n 3 (tryezë suedeze) ²².

Në rastin *S.B. dhe M.B. kundër Maqedonisë së Veriut*²³, dy grave rome u ishte kufizuar qasja në shërbimet gjinekologjike për shkak të përkatësisë së tyre etnike. Komiteti i CEDAF-it theksoi në vendim se diskriminimi ndaj grave në bazë të seksit dhe gjinisë është i lidhur në mënyrë të pandashme me faktorët e tjerë që i prekin gratë, të tilla si raca, përkatësia etnike, feja ose besimi, shëndeti, statusi, mosha, klasa, kasta, orientimi seksual dhe identiteti gjinor, se ky diskriminim mund t'i godet gratë që u përkasin këtyre grupeve në shkallë të ndryshme dhe në mënyrë të ndryshme nga burrat, dhe vendet anëtare duhet me ligj t'i njohin dhe t'i ndalojnë format e tilla të shumta të diskriminimit dhe ndikimin e tyre negativ kumulativ mbi gratë në fjalë. Me ankueset është vepruar në mënyrë më pak të favorshme në dallim me gratë e tjera të moshës riprodhuese të cilat nuk i përkisnin grupit etnik pakicë dhe që kishin nevojë për shërbimet gjinekologjike në të njëjtën kohë. Komiteti vëren se në rastin konkret, gjykatat nuk kishin mirëkuptim për shfaqjen e diskriminimit dhe për cenueshmërinë e grave rome në shoqëri dhe se, pavarësisht dëshmive të veprimit të pabarabartë, gjykatat nuk arritën të

²¹ CJEU, M. H. Marshall v Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority, C-152/84, Judgment of 26 February 1986.

²² KMD, Parashtrësja 08-80 nga 04.04.2017, Mendimi i Komisionit 08-80 nga 19.05.2017.

²³ CEDAW/C/ 77/D/143/2019.

konstatojnë se gjinekologu tregoi qëndrim diskriminues dhe të ofrojnë mbrojtje juridike, për këtë arsye konstatoi se shteti i ka diskriminuar ankueset në bazë të seksit, gjinisë dhe përkatësisë etnike.

Diskriminimi interseksional është forma më specifike e diskriminimit, e cila kryhet mbi baza të shumta diskriminuese, gjë që e bën atë të ngjashëm me diskriminimin e shumëfishtë. Por, në dallim nga diskriminimi i shumëfishtë, në diskriminimin interseksional bazat janë të lidhura njëkohësisht dhe në mënyrë të pandashme. Kur flitet për diskriminimin interseksional, gjithmonë analizohen sistemet e ndryshme të fuqisë dhe ndikimi i tyre specifik në grupet e cënueshme dhe të marginalizuara në shoqëri. Të tilla si për shembull, ndikimi i normave patriarkale tek gratë, burrat dhe personat me identitet të ndryshëm gjinor. Për shembull, gratë e fesë islame që mund të mos diskriminohen për shkak se janë gra ose sepse kanë fenë islame, por sepse janë gra me këtë fe, për shkak të paragjytimeve që pikërisht ato i prekin.

KPMD-ja në punën e tij shpesh konstaton edhe diskriminim të shumëfishtë, por edhe diskriminim interseksional. Pra, në vitin 2021, nga numri i përgjithshëm i parashtresave në të cilat KPMD-ja ka konstatuar diskriminim (40), në dy raste ai ishte kryer në gjashtë baza diskriminuese, prej të cilave në një rast ishte konstatuar diskriminimi në bazë të racës, ngjyrës së lëkurës, përkatësisë nacionale dhe etnike, përkatësisë së grupit të marginalizuar, statusit pronësor dhe bazës tjetër, ndërsa në rastin e dytë në bazë të përkatësisë nacionale ose etnike, seksit, përkatësisë së grupit të marginalizuar, orientimit seksual, identitetit gjinor dhe karakteristikave personale dhe statusit shoqëror. Diskriminimi mbi pesë baza u konstatua në tre raste, nga të cilat në dy raste diskriminimi u konstatua në bazë të racës, ngjyrës së lëkurës, përkatësisë nacionale ose etnike, përkatësisë së grupit të marginalizuar dhe origjinës sociale, ndërsa në një nga rastet në bazë të gjinisë, orientimit seksual, identitetit gjinor, përkatësisë së grupit të marginalizuar dhe origjinës sociale. Në një rast ishte konstatuar diskriminimi mbi katër baza diskriminuese, ndërsa diskriminimi mbi dy baza ishte konstatuar në gjashtë raste.²⁴ Në vitin 2022, situata është identike, kështu që nga numri i përgjithshëm i mendimeve me të cilat konstatohet diskriminimi (70), në 61% të rasteve (43), KPMD-ja ka konstatuar se ai është kryer mbi dy ose më shumë baza për diskriminim, si në vijim: 23 raste të diskriminimit mbi dy baza, 3 raste të diskriminimit mbi tre baza, 4 raste të diskriminimit mbi katër baza dhe 13 raste të diskriminimit mbi pesë baza. Më pas, KPMD-ja ka konstatuar diskriminim në 9 raste ku ai ishte kryer në 5 baza të diskriminimit, si në vijim: seksi, përkatësia e grupit të marginalizuar, orientimi seksual, identiteti gjinor dhe karakteristikat personale dhe statusi shoqëror.²⁵ Megjithëse, ekzistojnë raste ku identitetet e shumëfishta janë ose kumulative ose interseksionale dhe kontribuojnë në rritjen e cënueshmërisë së personit të caktuar dhe duhet të analizohen nga aspekti i diskriminimit interseksional ose të shumëfishtë, kumulativ, përsëri mbetet konkluzioni se gjatë konstatimit të diskriminimit, lidhja kauzale duhet të përcaktohet midis bazave diskriminuese dhe vetë veprimit ose efektit të veprimit, në mënyrë kritike dhe thelbësore, dhe jo

²⁴ KPMD, Raporti Vjetor për vitin 2021, fq. 26, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2022/03/Godisen-izvestaj-2021.pdf>

²⁵ KPMD, Raporti Vjetor për vitin 2022, fq. 28, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2023/05/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD-%D0%98%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-2022.pdf>

vetëm duke i theksuar bazat. Megjithatë është e mundur, ka shumë pak gjasa që gjashtë ose më shumë baza do të lidhen në mënyrë interseksionale dhe do të kontribuojnë në rritjen e cenueshmërisë së personit të caktuar. Ka shumë më tepër gjasa që një ose dy baza të jenë vendimtare për të bërë diferencimin e kundërligjshëm në rastin konkret, ndërsa bazat e tjera janë thjesht prokura.

1.2.1 Teoria e interseksionalitetit

Interseksionaliteti si koncept dhe kornizë teorike buron nga aktivizmi i përfaqësuesve të drejtësisë racore dhe sociale të përfshirë në lëvizjen e të drejtave civile të viteve 1950 dhe 1960 dhe më tej, duke i përfshirë aktivistet feministe zezake (ang. *Black feminist activists*) dhe kërkueset akademike Angela Davis, Patricia Hill Collins dhe bell hooks.²⁶ Sipas Sosasë, dallimet në qëndrimet dhe pikëpamjet midis perspektivave feministe në lidhje me mospërfshirjen e racës dhe diversiteteve të tjera brenda kategorisë së "grave", të shprehura nga gratë afro-amerikane dhe gratë që u përkasin grupeve etnike të pakicave, ishin kritike për zhvillimin e interseksionalitetit.²⁷ Në vitin 1980, feministja e zezë dhe shkencëtarja juridike Kimberlé Crenshaw e përdori për herë të parë nocionin "interseksionalitet" për të përshkruar lidhjen e dyfishtë të paragjykitimeve të njëkohshme racore dhe gjinore me të cilat përballen gratë afro-amerikane dhe për t'i nxjerrë në pah, në bazë të përvojave specifike të grave të zeza, mënyrat në të cilat raca dhe seksi kryqëzohen për të dhënë forma të ndryshme cilësore të diskriminimit dhe shtypjes.²⁸ Nga kjo perspektivë, numër gjithnjë e më i madh shkencëtarësh kanë avancuar më pas studimin e diskriminimit duke e parë përmes prizmit të interseksionalitetit dhe duke e shtrirë zbatimin e tij në gamë të gjerë fushash, duke i përfshirë shërbimet publike, punësimin, banimin, arsimin, mbrojtjen shëndetësore dhe sociale dhe qasjen në drejtësi. Në të njëjtën kohë, këto njohuri e kanë zgjeruar të kuptuarit e përjashtimit në një pjesë, madje të fushave shtesë sipas bazave të ndryshme, të tilla si interseksioni midis moshës, aftësisë së kufizuar, orientimit seksual, identitetit gjinor dhe statusit etnik, migrant, pakicë ose vendas.²⁹

Sipas kësaj, interseksionaliteti është edhe koncept dhe kornizë teorike që e lehtëson të kuptuarit e mënyrave në të cilat identitetet shoqërore përputhen dhe krijojnë përvoja komplekse të diskriminimit dhe formave të njëkohshme të shtypjes ose mizorisë së bazuar në dy ose më shumë karakteristika identitare, përkatësisht baza diskriminuese. Interseksionaliteti e promovon idenë

²⁶ hooks, bell, Ain't I a Woman, Milton: Park Row, 1981; Feminist Theory: From Margin to Center, Boston, Massachusetts, South End Press, 1984; Where we Stand: Class Matters, New York, Routledge, 2002.

²⁷ Sosa, L., Interseksionaliteti në kornizën juridike të të drejtave të njeriut që i referohet dhunës ndaj grave: Në qendër ose në margjinat? (ang. *Intersectionality in the Human Rights Legal Framework on Violence against Women: At the Center or the Margins?*), Cambridge University Press, 2017, fq. 18.

²⁸ Crenshaw, K., Demargjinalizimi i interseksionit të racës dhe seksit: kritika e zezë feministe e doktrinës kundër diskriminimit, teorisë feministe dhe politikës antiracistike (ang. *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*), University of Chicago Legal Forum, vol. 1989, Issue 1, fq. 139-167.

²⁹ The United Nations Network on Racial Discrimination and Protection of Minorities, Udhëzimi për interseksionalitetin, diskriminimin racor dhe mbrojtjen e pakicave (ang. Guidance Note on Intersectionality, Racial Discrimination & Protection of Minorities), OHCHR, 2022, fq. 10, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/minorities/30th-anniversary/2022-09-22/GuidanceNoteonIntersectionality.pdf>

gjithëpërfshirëse që individët dhe grupet përballen me forma të shumta të diskriminimit dhe forma të njëkohshme të shtypjes të bazuara në dy ose më shumë baza, në vend të një baze të vetme, megjithëse në pjesën më të madhe legjislacioni funksionon në të kuptuarit e identiteteve të grave dhe burrave në mënyrë të veçantë. Vetëm si burrë ose grua, por jo edhe si burrë rom ose grua romë, ose si burrë me aftësi të kufizuara ose grua me aftësi të kufizuara, etj. Por, sipas Sosasë, interseksionaliteti nuk është shtim i thjeshtë i identiteteve shoqërore me njëri-tjetrin, për shembull, përkatësia etnike në mënyrë shtesë e seksit ose gjinisë, ose aftësia e kufizuar në mënyrë shtesë e seksit ose gjinisë, por interseksionaliteti bazohet në faktin se këto dy ose më shumë baza janë të ndërvarura dhe reciprokisht konstitutive.³⁰ Vërehet se "[dhe] ka diçka unike dhe sinergjikisht të ndryshme kur diskriminimi përfshin karakteristikat e shumta identitare".³¹

Sipas Kolinsit, perspektiva interseksionale në mënyrë shtesë e thekson kompleksitetin e dominimit strukturor dhe marginalizimit, pasi e njeh pozicionimin individual si rezultat i strukturave të shumta shoqërore.³² Me fjalë të tjera, qasja interseksionale thekson se këto dy ose më shumë karakteristika identitare (për shembull, përkatësia etnike, raca, seksi, aftësia e kufizuar, orientimi seksual, mosha ose statusi socio-ekonomik) jo vetëm që kryqëzohen në nivel mikro në përvojën individuale të një gruaje ose vajze të caktuar, por njëkohësisht i pasqyrojnë "sistemet e ndërthurura të privilegjeve dhe shtypjes" (të tilla si seksizmi, racizmi, ksenofobia, përjashtimi i bazuar në origjinë, heteroseksizmi, aftësia, homofobia dhe transfobia) në nivel makro dhe strukturor.³³

Interseksionaliteti është edhe kontekstual edhe relacional, pasi e thekson natyrën socio-strukture të diskriminimit dhe pabarazisë. Për këto arsye, ajo ndihmon njëkohësisht për të kuptuar ndikimet komplekse të sistemeve të ndryshme të fuqisë që përputhen në të tilla si patriarkia, racizmi, homofobia, albeizmi dhe të ngjashme në si dhe ndikimi i tyre specifik në grupet e cënueshme dhe të marginalizuara në shoqëri. Shpesh, në një person janë përfshirë më shumë karakteristika të mbrojtjes dhe lehtë mund të supozohet se veprimi i pabarabartë mund të ndodhë njëkohësisht mbi më shumë baza. Për shembull, punëtori i moshuar me probleme të shpinës, i cili merret me punë fizike ose që vjen nga komuniteti i caktuar etnik që ka mesatarisht nivel arsimor më të ulët, do ta ketë të vështirë të gjejë punë të përhershme për shkak të kombinimit të moshës, statusit personal, përkatësisë etnike dhe gjendjes shëndetësore, ose gruas me aftësi të kufizuara që i përket komunitetit etnik pakicë mund të anashkalohen nevojat e saj kulturore ose gjuhësore kur i referohet ndonjë ndihmë në lidhje me aftësinë e saj të kufizuar. Gjithashtu, gratë janë një nga grupet më të cënueshme veçanërisht kur seksi ose gjinia e tyre kryqëzohen me moshën, fenë, racën ose aftësinë e kufizuar. Në raste të tilla, bëhet fjalë për diskriminimin interseksional. Për shkak të kësaj natyre sinergjike të diskriminimit të

³⁰ Sosa, L., Interseksionaliteti në kornizën juridike të të drejtave të njeriut që i referohet dhunës ndaj grave: Në qendër ose në margjinat? (ang. *Intersectionality in the Human Rights Legal Framework on Violence against Women: At the Center or the Margins?*), Cambridge University Press, 2017, fq.16.

³¹ Fredman, S., Ligji për diskriminimin (ang. *Discrimination Law*), 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 2011, fq. 139.

³² Hill Collins, P., Mendimi feminist i zi: njohuria, ndërgjegjja dhe politika e fuqizimit (ang. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*), 2nd ed. Abingdon, Oxon, Routledge, 2000.

³³ Bowleg, L., Problemi me shprehjen gratë dhe pakicat: Interseksionaliteti - korniza e rëndësishme teorike për shëndetin publik (ang. *The Problem with the Phrase Women and Minorities: Intersectionality—an Important Theoretical Framework for Public Health*), American Journal of Public Health, vol. 102, No. 7, 2012.

shumëfishtë, është shumë e vështirë të kristalizohen politikat e caktuara për këtë fenomen. Por, në kontekstin pozitiv, identitetet e shumëfishta të grave dhe vajzave mund të shihen edhe si mundësues, të cilët nëse analizohen në mënyrë përkatëse do ta pasurojnë politikën dhe do ta bëjnë atë më funksionale.

Pra, qasja interseksionale ndihmon në hartimin dhe planifikimin e politikave dhe parashikon që të gjitha subjektet të marrin në konsideratë se si ata mund të kontribuojnë pozitivisht në avancimin e barazisë dhe marrëdhënieve të mira midis grupeve të ndryshme të burrave dhe grave në shoqëri, më pas duke sfiduar sistemet ekzistuese të fuqisë që kontribuojnë në marginalizimin e disa grupeve në shoqëri shumë më tepër se të tjerët. Për shembull, analiza e sistemeve nga aspekti i privilegjeve dhe disponueshmërisë së resurseve dhe proceseve të miratimit të vendimeve të burrave dhe grave që vijnë nga komuniteti etnik shumicë në dallim nga ata që vijnë nga komunitetet etnike pakicë, ose që nuk kanë kundërt atyre që kanë ndonjë lloj të aftësisë së kufizuar ose që jetojnë në zonë urbane kundërt atyre që jetojnë në zonë rurale, e kështu me radhë. Është e nevojshme të merret parasysh interseksionaliteti në miratimin e vendimeve, në hartimin e politikave dhe në ofrimin e të mirave dhe shërbimeve publike, përfshirë edhe politikat e brendshme, dhe këto çështje rregullisht të revidohen gjithmonë duke e analizuar tendencën e mundshme ekzistuese për të marginalizuar disa grupe në shoqëri më shumë në dallim nga të tjerët.

Cho, Crenshaw dhe McCall e theksojnë edhe konceptin e "interseksionalitetit politik", i cili e shpreh shqetësimin e dyfishtë për rezistencën ndaj forcave sistematike që i formësojnë ndjeshëm mundësitë e jetës së grupeve të njerëzve, veçanërisht të grave, ku interseksionaliteti përputhet, por gjithashtu merret edhe me ripërkufizimin e mënyrave të rezistencës përtej qasjeve të supozuara universale të një boshti (ku një bazë diskriminuese është në qendër). Interseksionaliteti politik ofron dimension të aplikuar për të kuptuar manifestimin e interseksionalitetit strukturor, duke ofruar kornizë për të kontestuar sistemin kështu të vendosur të fuqisë dhe duke e lidhur kështu teorinë me luftërat shoqërore dhe politike ekzistuese dhe ato në zhvillim.³⁴ Në këtë drejtim, autorët konsiderojnë se interseksionaliteti përfshihet në tre lloje të ndryshme të ndërhyrjeve, si në vijim: qasja e parë përbëhet nga zbatimi i kornizës interseksionale ose shqyrtimin e dinamikës së ndërthurur të themeleve, e dyta përbëhet nga debatet diskursive rreth fushëveprimit dhe përmbajtjes së interseksionalitetit si paradigmë teorike dhe metodologjike, dhe e treta përbëhet nga ndërhyrjet politike që përdorin thjerrëz interseksionale.

Përfshirja e interseksionalitetit në politikat mund të arrihet nëpërmjet zbatimit efikas të detyrës për promovimin dhe avancimin e barazisë, që është detyrim i parashikuar me nenin 3 paragrafi 3 të LPMD-së për ndërmarrjen e masave ose veprimeve për promovimin dhe avancimin e barazisë dhe parandalimit të diskriminimit nga të gjitha organet shtetërore, organet e njësisë të vetëqeverisjes lokale, personat juridikë me autorizime publike dhe të gjithë personat e tjerë

³⁴ Cho, S., Crenshaw, K., McCall, L., Drejt fushës së studimeve për interseksionalitet: Teoria, zbatimi dhe praktika (ang. *Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis*), The University of Chicago Press, Signs, Vol. 38, No. 4, Intersectionality: Theorizing Power, Empowering Theory, 2013, fq. 785-810, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://stonecenter.gc.cuny.edu/files/2013/05/mccall-toward-a-field-of-intersectionality-studies-theory-applications-and-praxis-2013.pdf>

juridikë dhe fizikë. Parimi i interseksionalitetit është parimi kryesor në zbatimin e detyrës së sektorit publik për të promovuar dhe avancuar parimin e barazisë dhe parandalimin e diskriminimit. Vetë detyra ka për qëllim t'i tejkalojë dallimet në qasjen në të drejtat midis grupeve të ndryshme të qytetarëve dhe qytetareve dhe të integrojë në punën e përditshme të autoriteteve publike shqyrtimin e barazisë dhe marrëdhënieve të mira midis grupeve të ndryshme në shoqëri, më pas duke ndihmuar në arritjen e qëllimit të LPMD-së - sigurimin e parimit të barazisë dhe parandalimit dhe mbrojtjes nga diskriminimi në ushtrimin e të drejtave dhe lirive të njeriut (neni 2 i LPMD-së).

Maqedonia e Veriut ka shkallë të ulët të përdorimit të kontraceptimit, veçanërisht në mesin e popullsisë së re dhe popullsisë në komunitetet e marginalizuara - me rreth 12,8% dhe është një nga vendet me shkallën më të ulët të përdorimit në rajonin evropian. Sipas raportit të UNICEF-it të vitit 2020, nga gratë e moshës 15-49 vjeçe që nuk janë të martuara ose në bashkësi, 21,1% përdorin metodë moderne, ndërsa 3,4% përdorin metodë tradicionale, përkatësisht 24,6% përdorin formë të kontraceptimit. Te gratë rome vërehet edhe më pak përdorimi i kontraceptimit, me 10,3% të grave në të njëjtën grupmoshë. Arsyet kryesore për përdorimin e ulët të kontraceptimit janë njohja e pamjaftueshme e metodave kontraceptive dhe çmimit të tyre. Grupet që nuk mund të lejojnë përdorimin e rregullt të kontraceptivëve dhe për të cilët nevojitet sigurimi i qasjes në kontraceptivët falas ose të subvencionuar janë burrat dhe gratë nga zonat rurale, të rinjtë e moshës 15-24 vjeç, gratë rome, gratë e papuna ose gratë që ushtrojnë të drejta në fushën e mbrojtjes sociale.³⁵

1.2.2 Diskriminimi interseksional në praktikë

Me aktgjykimin e Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut (në tekstin e mëtejshëm: GJEDNJ) në rastin *Carvalho Pinto de Sousa Morais*³⁶, me 5 përkundër 2 vota, u vendos se ka shkelje të nenit 14 të KEDNJ-së (ndalimi i diskriminimit), si dhe nenit 8 (e drejta për jetën private dhe familjare). Rasti ka të bëjë me një grua e cila ishte ankuar se për shkak të gabimit të mjekut gjatë ndërhyrjes gjinekologjike i është pamundësuar të ketë marrëdhënie seksuale, dhe për këtë arsye ka kërkuar kompensim të dëmit në procedurë gjyqësore. Fillimisht i ishin dhënë 80.000 euro, ndërsa gjykata e shkallës së dytë e uli shumën në 50.000 euro me arsyetimin se seksualiteti nuk është aspekt aq i rëndësishëm i jetës së një gruaje pesëdhjetëvjeçare dhe nënë e dy fëmijëve, krahasuar me një grua më të re. Më parë, gjykatat nacionale, dy burrave të moshës 55 dhe 59 vjeç, që ishin viktimat të gabimit të mjekut të natyrës së ngjashme, u ka dhënë 224.459 euro dhe 100.000 euro, me arsyetimin se fakti se burrat nuk mund të kenë marrëdhënie normale seksuale ndikon në vetëbesimin e tyre dhe rezulton me trauma të rënda psikike. Në arsyetimin e tyre, gjykatat vendase e pasqyrojnë idenë tradicionale të seksualitetit femëror, e cila është e lidhur me riprodhimin, lindjen dhe rritjen e fëmijëve dhe e neglizhon rëndësinë e përmbushjes fizike dhe psikologjike të grave. Për shkak të kësaj, GJEDNJ-ja konsideroi se ekziston diskriminim i bazuar në gjini në lidhje të ngushtë me moshën e aplikueses.

³⁵ Amdiju, N., Poposka, Zh., Doracaku për organet shtetërore për promovimin dhe avancimin e barazisë dhe parandalimin e diskriminimit, Misioni i OSBE-së në Shkup dhe Ministria e Punës dhe Politikës Sociale, 2023, fq. 32.

³⁶ ECtHR, *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*, App. no. 17484/15, Judgment of 25 July 2017.

Në rastin³⁷ në të cilin aplikueset pohonin se në pajtim me rregullat ligjore ekzistuese, gratë pronare të ekonomisë bujqësore, fermere individuale të regjistruara nuk kanë të drejtën e kompensimit të rrogës gjatë mungesës nga puna për shkak të shtatzënisë, lindjes dhe mëmësisë, përkatësisht pushimit të lehonisë me pagesë, si dhe pushimit mjekësor me pagesë (bashkë me fermerët meshkuj), KPMD-ja konstatoi diskriminim indirekt, të vazhduar dhe interseksional bazuar në seks, gjini, status personal (fermere me origjinë nga zonat rurale) dhe që i përkasin grupit të marginalizuar të kryer nga Ministria e Shëndetësisë. Në argumentimin e tij, Komisioni konsideroi se fermeret individuale, të cilat janë me sigurim të detyrueshëm shëndetësor, bazuar në bazat e lidhura interseksionale të seksit, gjinisë, statusit personal dhe përkatësisë së grupit të marginalizuar, janë vendosur në pozicion më pak të favorshëm krahasuar me gratë e tjera që janë me sigurim të detyrueshëm që në tërësi i ushtrojnë të drejtat nga sigurimi shëndetësor. Komisioni konsideroi se në këtë rast bëhej fjalë për diskriminim të vazhdueshëm si formë më e rëndë për arsye se është kryer në vazhdimësi, pa ndërprerje për një periudhë të gjatë kohore.

Në veprimin para KPMD-së ka edhe lëndë kur seksi kryqëzohet në mënyrë interseksionale me përkatësinë etnike. Për shembull, KPMD-ja konstatoi diskriminimin e drejtpërdrejt të vazhdueshëm interseksional të bazuar në seks, racë, përkatësi të grupit të marginalizuar, përkatësi etnike dhe origjinë sociale të kryer ndaj grave rome që jetojnë në territorin e Komunës së Shuto Orizarës të kryer nga Ministria e Shëndetësisë në fushën e sigurimit shëndetësor dhe mbrojtjes shëndetësore.³⁸ Në një periudhë të gjatë kohore, pothuajse 8000 gra rome të moshës riprodhuese ishin lënë pa qasje në mbrojtjen shëndetësore primare të gjinekologjisë dhe akusherisë në baza të barabarta me gratë që jetojnë në komunat e tjera të Qytetit të Shkupit.

Nga ana tjetër, edhe gjykatat nacionale e njohin interseksionalitetin.³⁹ Shembull për këtë është lënda P4 nr. 775/19⁴⁰ në procedurën e iniciuar nga Qendra Evropiane për të Drejtat e Romëve, ku Gjykata Themelore Civile Shkup konstatoi shkelje të së drejtës për barazi dhe dinjitet me diskriminim dhe shqetësim dhe krijimin e mjedisit poshtërues më 19.12.2017 ndaj gjashtë të miturve në bazë të përkatësisë së tyre etnike dhe përkatësisë së grupit të marginalizuar të fëmijëve që vizitonin Qendrën Ditore për Fëmijët e Rugës nga IP Qendra Ndërkomunale për Punë Sociale e Qytetit të Shkupit. Në një lëndë tjetër, P4 nr. 265/20⁴¹ para Gjykatës Themelore Civile Shkup, të iniciuar njëjtë nga Qendra Evropiane për të Drejtat e Romëve, është konstatuar shkelje e së drejtës për mbrojtjen shëndetësore të fëmijëve që përdorin droga dehëse dhe substanca psikotrope nga Ministria e Shëndetësisë me mosmundësimin e trajtimit për mjekimin e varësisë. Gjithashtu, gjykata konstatoi edhe se Ministria e Shëndetësisë ka shkelur edhe të

³⁷ KPMD, Parashtrës nr. 08-574/1 nga 07.11.2022, Mendimi nga 02.03.2023.

³⁸ KPMD, Parashtrës nr. 08-121/1 nga 18.02.2022, Mendimi nga 16.08.2022

³⁹ Kotevska, B., Veprimi në rastet e diskriminimit në vendet post-socialiste: Diskriminimi i shumëfishtë dhe interseksional përmes syve të praktikuesve juridikë në Kroaci, Maqedoni dhe Slloveni (ang. *Processing discrimination cases in post-socialist countries: Multiple and intersectional discrimination through the eyes of legal practitioners in Croatia, Macedonia and Slovenia*), International Journal of Discrimination and the Law, Vol.22, Issue 4, 2022, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/13582291221123753>

⁴⁰ P4 nr. 775/19 nga 22.04.2021 e Gjykatës Themelore Civile Shkup.

⁴¹ P4 nr. 265/20 nga 22.03.2021 e Gjykatës Themelore Civile Shkup.

drejtën për barazi të të njëjtit grup fëmijësh duke diskriminuar dhe duke mos vepruar, përkatësisht duke mos mundësuar trajtimin për mjekimin e varësisë, në bazë të moshës së tyre, përkatësisë etnike dhe përkatësisë së grupit të marginalizuar dhe që është diskriminim i drejtpërdrejtë ndaj të gjithë fëmijëve që janë përdorues të drogave dehëse dhe substancave psikotrope në bazë të moshës dhe si pjesëtarë të grupit të marginalizuar dhe diskriminimit indirekt ndaj fëmijëve romë që janë përdorues të drogave dehëse dhe substancave psikotrope në bazë të përkatësisë etnike. Gjykata e ngarkoi Ministrinë që të miratojë Program Specifik për mjekimin dhe kujdesin e fëmijëve që janë përdorues të drogave dehëse dhe substancave psikotrope, të fillojë aplikimin e tij dhe të hapë Qendër për trajtimin e fëmijëve që përdorin substanca psikoaktive, si institucion i specializuar shëndetësor për trajtimin dhe kujdesin e të miturve që janë të varur nga droga, brenda 3 muajve nga plotfuqishmëria e aktgjykimit. Gjëja pozitive në aktgjykim është se gjykata paraqet një grup dëshmish, ndër të tjera, edhe Raportin e Veçantë të AP-së për situatën me fëmijët që janë përdorues të drogave dehëse dhe substancave psikotrope, si dhe standardet e përcaktuara nga Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Ekonomike, Sociale dhe Kulturore, Konventa për të Drejtat e Fëmijëve dhe KEDNJ-ja.

Shembuj shumë të shpeshtë të diskriminimit të shumëfishtë, dhe ndonjëherë edhe diskriminimit interseksional (mosha, përkatësia etnike dhe statusi social) paraqiten në lëndët e segregacionit të nxënësve dhe nxënësve romë në procesin arsimor. Segregacionin në arsim e pësojnë edhe nxënësit dhe nxënëset me aftësi të kufizuara. Më poshtë janë dhënë disa shembuj nga praktika e KPMD-së për këtë formë të veçantë të diskriminimit, si dhe shembuj nga praktika ndërkombëtare.

KPMD-ja në dy nga mendimet e tij⁴² konsideroi se shkollat fillore "Giorgji Sugarev" në Manastir dhe "Goce Dellçev" në Shtip e shkelin të drejtën për arsim të fëmijëve romë përmes segregacionit, duke konstatuar diskriminim indirekt. Më pas, KPMD-ja ka miratuar edhe rekomandim të përgjithshëm me të cilin u rekomandoi organeve kompetente të vetëqeverisjes lokale që të ndërmarrin aktivitete për respektimin me dinjitet të akteve të rajonizimit në komunat e tyre, të cilat do të kishin për qëllim desegregacionin e fëmijëve romë.⁴³

Në rastin *Elmazova and Others*⁴⁴, 87 aplikues romë, fëmijë dhe prindërit e tyre, pohonin segregacionin e nxënësve romë në dy shkolla fillore shtetërore në Manastir dhe Shtip, me atë që, në lidhje me të parën, ata ishin vendosur në shkollë për të cilën pretendohet se ishte vetëm për romët, ndërsa në lidhje me të dytën, ata ishin vendosur në klasa ku mësonin vetëm romët. Gjykata konstatoi shkelje të nenit 14 në lidhje me nenin 2 të Protokollit nr. 1 të Konventës, megjithëse nuk kishte qëllim nga ana e shtetit, por gjykata konstatoi se shteti ka për detyrë që fillimisht të ndërmarrë masa efektive pozitive për të korrigjuar pabarazinë faktike të aplikuesve dhe për të parandaluar vazhdimin e diskriminimit që rezultoi nga përfaqësimi i tyre i madh në shkollën përkatëse dhe me të, duke e thyer rrethin e marginalizimit dhe duke u

⁴² KPMD, Parashtresa nr. 08-89/1 nga 08.10.2021, Mendimi nga 03.02.2022, Parashtresa nr. 08-92/1 nga 09.02.2022, Mendimi nga 13.04.2022.

⁴³ KPMD, Rekomandimi i përgjithshëm nr. 08-244/1 nga 27.04.2022.

⁴⁴ ECtHR, *Elmazova and Others v. North Macedonia*, App. nos. 11811/20 and 13550/20, Judgement of 13 December 2022.

mundësuar të jetojnë si qytetarë të barabartë që në fazat e hershme të jetës së tyre.

Pas marrjes së informacioneve përmes mediave që përmbanin indicione për segregacionin e mundshëm të nxënës me aftësi të kufizuara në një shkollë fillore në Gostivar, KPMD-ja ka miratuar vendim për iniciimin e procedurës për mbrojtjen nga diskriminimi me detyrë zyrtare.⁴⁵ KPMD-ja konstatoi segregacionin dhe përjashtimin në bazë të aftësisë së kufizuar të kryer nga shkolla fillore, të kryer nga ndarja fizike e pajustificuar dhe jolegjitime e nxënës së diskriminuar nga pjesa tjetër e shokëve dhe shoqeve të klasës pa aftësi të kufizuara, gjë që rezultoi me përjashtim, përkatësisht me pamundësimin e së drejtës së saj të qasjes në procesin arsimor gjithëpërfshirës. Komisioni konstatoi edhe diskriminimin e vazhdueshëm të drejtpërdrejtë nga ana e shkollës, i kryer me mosrregullimin e infrastrukturës së shkollës në kuptim të sigurimit të dhomës senzore të resurseve të pajisur me teknologjinë e duhur ndihmëse, gjë që rezultoi në pamundësimin e qasjes në arsim në bazë të barabartë me të tjerët bazuar në aftësinë e kufizuar dhe nevojat e veçanta arsimore të nxënës. Në mënyrë shtesë, KPMD-ja konstatoi edhe thirrje, nxitje dhe udhëzim për diskriminim në bazë të aftësisë së kufizuar dhe gjendjes shëndetësore të kryera nga njëmbëdhjetë prindërit e shokëve dhe shoqeve të klasës, të kryera me nënshkrimin e petitionit për largimin e nxënës nga mësimi i rregullt dhe duke bojkotuar mësimin me moslëshimin e fëmijëve të tyre derisa të plotësohen kërkesat e tyre, gjë që rezultoi me segregacion në bazë të aftësisë së kufizuar dhe nevojave të veçanta arsimore.

1.3 Rrota interseksionale

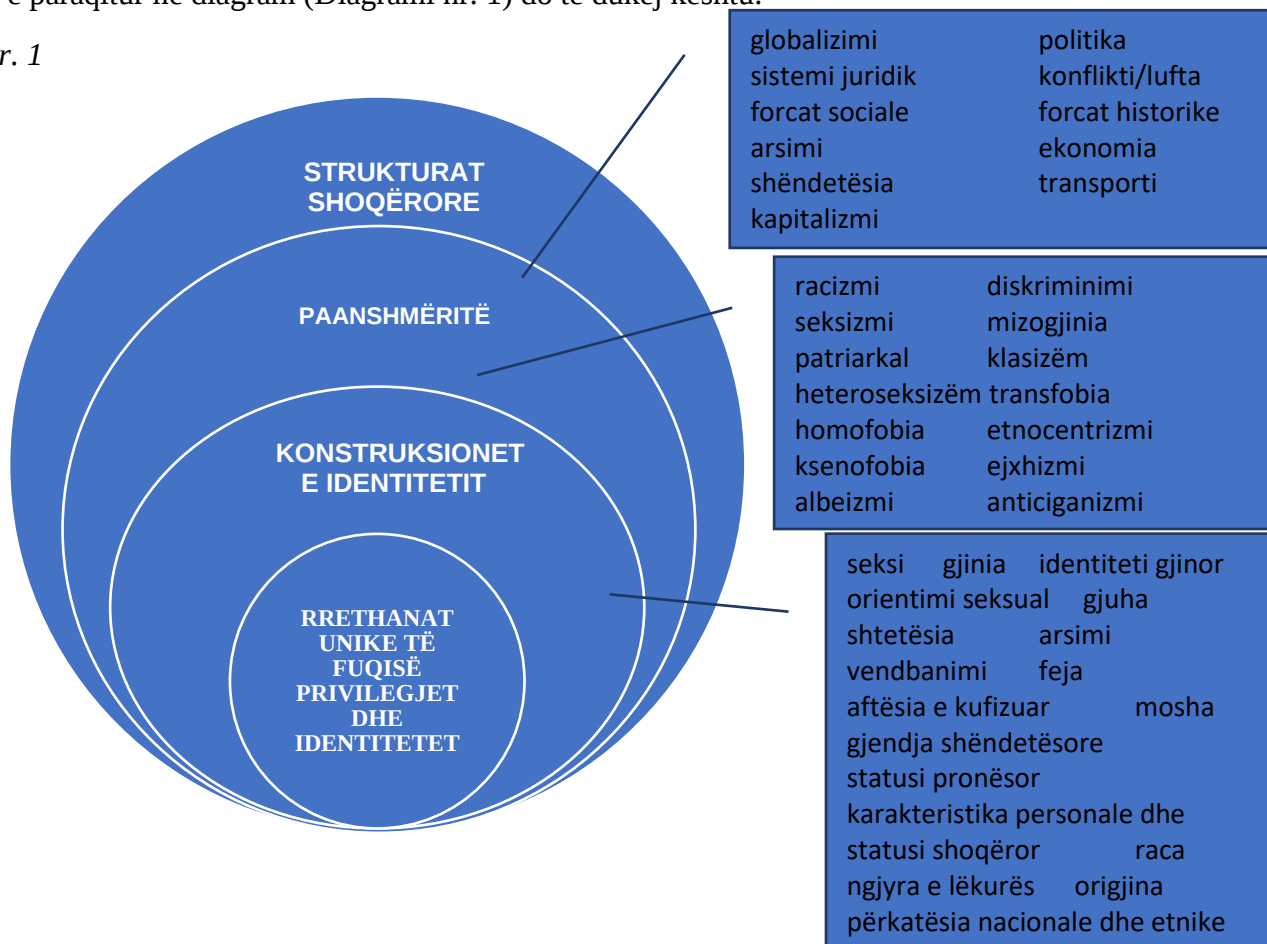
Siç u përmend edhe paraprakisht, interseksionaliteti mund të paraqitet grafikisht si rrotë. Më pas, duke e aplikuar rrotën interseksionale për një grua ose vajzë të caktuar konkrete, rrethi më i brendshëm i paraqet rrethanat unike të asaj gruaje ose vajze, përkatësisht kombinimin unik të identitetit të saj, si dhe privilegjet që i ka, përjashtimet që i përjeton dhe fuqinë dhe/ose pafuqinë e saj në komunitet. Rrethi i dytë nga brenda i paraqet aspektet e identitetit të saj që janë të lidhura me bazat diskriminuese që e prekin individin konkret si sistem ndërveprimesh, përkatësisht nëse ka ose jo aftësi të kufizuar, cilës grupmoshë i përket, ku jeton (në zonë urbane ose rurale), cilit komunitet etnik i përket, cili është orientimi i saj seksual, niveli i arsimit, statusi social, gjendja pronësore, statusi familjar dhe/ose martesor, gjendja shëndetësore, etj. Edhe kjo shqyrtohet nga niveli individual, përmes nivelit simbolik në atë strukturor. Disa karakteristika të mbrojtura si shenjat e identitetit në rastin konkret do të jenë relevante, ndërsa disa jo. Përsëri, për diferencimin e kundërligjshëm nevojitet demonstrimi i lidhjes kauzale midis bazës ose bazave diskriminuese relevante dhe veprimit të kundërligjshëm ose efektit negativ në mënyrë disproporcionale nga veprimi i tillë. Për lëndët e rrogës së barabartë për të njëjtën punë dhe puna me vlerë të barabartë, relevant është seksi, gjinia dhe mosha deri në një farë mase. Ndoshta në kontekst të caktuar në tregun e segreguar të punës dhe përkatësinë etnike do të ishte e rëndësishme ose aftësia e kufizuar, ndërsa diku nuk do të ishte kështu. Por, sigurisht që është e nevojshme të identifikohen dhe të hartohen dinamikat dhe karakteristikat e marrëdhënieve të

⁴⁵ KPMD, Parashtresa nr. 08-82/1, Vendimi nga 03.02.2022, Mendimi nga 07.03.2022.

fuqisë si burime potenciale të pabarazisë në mënyrë që të shihet se si ato konfirmohen dhe mbahen ose shkaktohen dhe eliminohen në nivel individual ose grupor. Prandaj, rrethi i tretë nga brenda i paraqet llojet e ndryshme të diskriminimit dhe qëndrimet dominuese që ndodhin në komunitet ose shoqëri në nivel mikro dhe makro, dhe që ndikojnë në identitetin e një gruaje ose vajze të caktuar. Kjo do të jetë në ndërveprim të ngushtë me privilegjet ose privimin nga të drejtat e gruas ose vajzës konkrete dhe fuqisë së saj ose mungesës së fuqisë në kontekstin e caktuar. Ndërprerja e këtyre kategorive të privuar nga të drejtat dhe pabarazive krijojnë nevoja të shumta të vetidentifikuara dhe strategji përbaluese të vetë gruas ose vajzës dhe nëngrupit të cilit i përket. Rrethi më i largët i paraqet forcat dhe strukturat më të mëdha që punojnë bashkë për të përforcuar përjashtimin e gruas ose vajzës konkrete dhe nëngrupit të cilit ajo i përket. Pikërisht këtu shihet interseksionaliteti duke i analizuar ndikimet komplekse të sistemeve të ndryshme të fuqisë që përputhen në të tilla si patriarkia, racizmi, homofobia, albeizmi, lëvizja kundër gjinisë dhe të ngjashme, si dhe ndikimi i tyre specifik në grupet e cenueshme dhe të marginalizuara në shoqëri, të cilit i përket gruaja ose vajza në fjalë.

E gjithë kjo e paraqitur në diagram (Diagrami nr. 1) do të dukej kështu.⁴⁶

Diagrami nr. 1

⁴⁶ Simpson, J., Të gjithë i përkasin: Komplet me veglat për zbatimin e interseksionalitetit (ang. *Everyone Belongs: A toolkit for applying intersectionality*), Canadian Research Institute for the Advancement of Women, 2009, fq. 27-28, në dispozicion në anglisht në këtë link: https://also-chicago.org/also_site/wp-content/uploads/2017/03/Everyone_Belongs-A-toolkit-for-applying-intersectionality.pdf

Burimi: [https:// www.criaw-icref.ca/publications/everyone-belongs-a-toolkit-for-applting-intersectionality/](https://www.criaw-icref.ca/publications/everyone-belongs-a-toolkit-for-applting-intersectionality/)

Kapitulli 2 – Faktorët dhe veglat mundësuese interseksionale

2.1. Faktorët mundësues interseksionalë

Faktorët mundësues janë njerëz ose vegla që bëjnë të mundur që diçka të ndodhë⁴⁷. Faktorët mundësues interseksionalë ndihmojnë në përballjen me pasojat nga ndikimet komplekse të sistemeve të ndryshme të fuqisë që përputhen në të tilla si patriarkia, racizmi, homofobia, albeizmi, lëvizja kundër gjinisë, e kështu me radhë në si dhe me pasojat nga ndikimi i tyre specifik tek grupet e cenueshme dhe të marginalizuara në shoqëri, më pas duke përdorur diversitetin për të avancuar të drejtat e këtyre grupeve.

2.1.1. Faktorët mundësues të bazuar në të drejtat e njeriut

Për të qenë në gjendje të analizohen faktorët mundësues interseksionalë, së pari duhet të merren parasysh faktorët që ndikojnë në ndërtimin e mjedisit mundësues në të cilin respektohet qasja e bazuar në të drejtat e njeriut, e cila në vetvete i përfshin të gjitha të tre dimensionet e respektimit, mbrojtjes dhe arritjes së të drejtave të njeriut.

Parimet e drejtësisë janë *e drejta, barazia dhe të drejtat e garantuara*. Parimi i së drejtës nënkupton që dikush trajtohet në mënyrë të paanshme pa marrë parasysh pozitën e tij në shoqëri. Në një shoqëri, drejtësia kërkon që të gjithë njerëzit të jetojnë në pajtim me të njëjtat ligje dhe që askush të mos jetë mbi ligjin ose të përjashtohet prej tij.

Teoria dhe praktika kanë përcaktuar *pesë parimet themelore të të drejtave të njeriut*. Këto të drejta themelore bazohen në vlerat e përbashkëta si dinjiteti, e drejta, barazia, respekti dhe pavarësia. Këto vlera janë të përcaktuara dhe të mbrojtura me ligj në çdo shtet demokratik.

Qasja e bazuar në të drejtat e njeriut përfshin krijimin e mundësive që njerëzit t'i njohin dhe të jenë në gjendje t'i ushtrojnë të drejtat e tyre, të marrin pjesë në krijimin e politikave që ndikojnë në jetën e tyre, por njëherazi edhe të kenë ndërgjegjësim dhe përgjegjësi për respektimin e tyre. Nga ana tjetër, institucionet që janë përgjegjëse për respektimin, mbrojtjen dhe arritjen e të drejtave duhet të kenë kapacitetin për t'i njohur parimet dhe nevojat dhe të dinë se si t'i respektojnë ato të drejta me garancinë që ato të mund të thirren në përgjegjësi. Duke u udhëhequr nga qasja e bazuar në të drejtat e njeriut, institucionet duhet të sigurojnë integritetin e standardeve dhe parimeve të të drejtave të njeriut, si në proceset e krijimit të politikave, ashtu edhe në funksionimin e tyre të përditshëm. Me qëllim që qasja e bazuar në të drejtat e njeriut të zbatohet

⁴⁷ Fjalori i nocioneve i Oksfordit (ang. *Oxford Dictionary*), në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/enabler>

në praktikë përdoren disa parime themelore të quajtura PANEL⁴⁸ që përbëhen nga: pjesëmarrja, përgjegjësia, mosdiskriminimi dhe barazia, fuqizimi i bartësve të të drejtave dhe ligjshmëria.

Pjesëmarrja (ang. *participation*). Secili ka të drejtë të marrë pjesë në vendimet që i prekin të drejtat e njeriut. Pjesëmarrja duhet të jetë aktive dhe vullnetare, ndërsa disponueshmëria, duke përfshirë edhe qasjen në informacionet në formën dhe mënyrën, duke përfshirë edhe gjuhën që mund të kuptohen, duhet të garantohet. *Përgjegjësia / llogaridhënia* (ang. *accountability*). Bartësit e vendimeve janë përgjegjës nëse nuk përmbushin detyrimet e tyre ndaj bartësve dhe barteseve të të drejtave dhe duhet të ketë dënime efektive për mospërmbushjen e tyre. Përgjegjësia kërkon ndjekjen efektive të standardeve të të drejtave të njeriut, si dhe mjetet juridike efikase për shkeljen e të drejtave të njeriut. Që llogaridhënia të jetë efektive dhe efikase, duhet të ekzistojnë ligje, politika, institucione, procedura administrative dhe mekanizma adekuatë për të garantuar të drejtat e njeriut. *Mosdiskriminimi dhe barazia* (ang. *non-discrimination and equality*). Qasja e bazuar në të drejtat e njeriut nënkupton që të gjitha format dhe llojet e diskriminimit në ushtrimin e të drejtave duhet të ndalohen, parandalohen dhe eliminohen. Kërkon, gjithashtu, priorizimin e grupeve të marginalizuara dhe të cenueshme që përballen me barrierat më të mëdha për ushtrimin e të drejtave të tyre. *Bartës të autorizuar të të drejtave* (ang. *empowerment*). Nëse qasja e bazuar në të drejtat e njeriut nënkupton që individët dhe komunitetet duhet t'i dinë të drejtat e tyre, kjo do të thotë se ata duhet të mbështeten plotësisht për të marrë pjesë në zhvillimin e politikave dhe praktikave që ndikojnë në jetët e tyre. *Ligjshmëria* (ang. *Legality*). Qasja e bazuar në të drejtat e njeriut kërkon njohjen e të drejtave si ligjshme dhe lidhet me të drejtën nacionale dhe ndërkombëtare për të drejtat e njeriut.

Elementët kryesorë të qasjes së bazuar në të drejtat e njeriut, të shpjeguara më sipër, janë faktorët mundësues themelorë që duhet të jenë të disponueshëm, të përballueshëm, të pranueshëm (me çmim) dhe me cilësi të lartë për të gjithë (ang. *Accessibility, Availability, Affordability, Quality - AAAQ*). Mund të shtohet edhe një element, që i referohet zgjedhjes, përkatësisht çdo person duhet të ketë mundësinë të zgjedhë nga lista e shërbimeve, dhe jo vetëm një, të përshtatur me aftësitë dhe nevojat e tij. Kjo nënkupton që disponueshmëria është e përgjithshme, duhet të vlejë për të gjitha shërbimet, ndërsa përshtatja e duhur është konkrete, i referohet një personi, sipas nevojave dhe aftësive të tij individuale.

Parimet e interseksionalitetit janë pikënisje e mirë që të mund të zbatohet qasja e bazuar në interseksionalitetin në punën e hulumtuesve / hulumtueseve, kreatorëve / kreativeve të politikave, bartësve / barteseve të vendimeve dhe aktivistëve dhe aktivisteve. Në mënyrë që të jetë në gjendje për të zhvilluar të ashtuquajturën Korniza për analizën e politikave të bazuara në interseksionalitetin (ang. *Intersectionality-Based Policy Analysis - IBPA*)⁴⁹ duhet të shqyrtohen

⁴⁸ PANEL është shkurtesa e pjesëmarrjes, përgjegjësisë, mosdiskriminimit dhe barazisë, fuqizimit të bartësve të të drejtave dhe ligjshmërisë (ang. *PANEL: Participation, Accountability, Non-discrimination and Equality, Empowerment and Legality*), në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://ennhri.org/about-nhris/human-rights-based-approach/>

⁴⁹ Hankivsky, O. (Ed.), Korniza për analizën e politikave të bazuara në interseksionalitetin (ang. *An Intersectionality-Based Policy Analysis Framework*), Institute for Intersectionality Research and Policy, Simon Fraser University, Vancouver, BC, 2012, fq. 35-38.

qëllimet e interseksionalitetit dhe parimet kryesore, gjë që është më tej bazë për të gjitha palët e interesuara dhe zbatimin e tyre, si në praktikë, ashtu edhe në aktivizëm dhe punën kërkimore. Kjo kornizë është reflektim kritik mbi metodologjinë për avancimin e barazisë. Për kuptim më të mirë, nevojitet t'i shqyrtojmë *tetë faktorët mundësues interseksionalë*. Këta faktorë kryesorë janë thjerrëza interseksionale dhe ngrenë çështje kryesore që inicojnë ndryshim në mënyrën e të menduarit dhe mënyrën e punës. Zbatimi i thjerrëzave interseksionale mundëson lidhjen e instrumenteve të të drejtave të njeriut me qëllim të përballimit me diskriminimin e shumëfishtë. Vetëm me qasjen e tillë mund të sigurohet rezultati i barabartë për të gjithë.⁵⁰

Një pjesë e *faktorëve mundësues interseksionalë* janë paraqitur në fotografinë (Diagrami nr. 2) më poshtë.

Diagrami nr. 2

Burimi: Intersectionality Resource Guide and Toolkit, An Intersectional Approach to Leave No One Behind

Hulumtuesit dhe hulumtueset e deritanishëm kanë përcaktuar tetë faktorë mundësues interseksionalë, të cilët mund të ndryshojnë në varësi të grupit të prekur (baza diskriminuese) dhe në varësi të fushës.⁵¹

⁵⁰ Udhëzuesi i resurseve për interseksionalitetin dhe përmbledhja e veglave, (ang. *Intersectionality Resource Guide and Toolkit, An Intersectional Approach to Leave No One Behind*), UNPRPD, UN Women, 2021, fq. 12, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2022/01/intersectionality-resource-guide-and-toolkit>

⁵¹ Udhëzuesi i resurseve për interseksionalitetin dhe përmbledhja e veglave, (ang. *Intersectionality Resource Guide and Toolkit, An Intersectional Approach to Leave No One Behind*), UNPRPD, UN Women, 2021, fq. 12, në

Faktori 1: Refleksiviteti. Çdo person në nivel individual ose institucion/organizatë në nivel kolektiv duhet t'i rishqyrtojë njëanshmëritë e veta të pavetëdijshme të shprehura në paragjykimet, besimet, gjykimet dhe praktikët, sepse ato mund të ndikojnë në mënyrën se si punojnë dhe komunikojnë me të tjerët.

Faktori 2: Dinjiteti, zgjedhja dhe autonomia. Respektimi i dinjitetit njerëzor, e drejta e zgjedhjes dhe pavarësia (autonomia) janë parakushtet kryesore për ushtrimin e plotë të të drejtave të njeriut. Nga aspekti i gruas, me rëndësi është të theksohet autonomia trupore dhe e drejta e zgjedhjes kur miratohen vendimet që lidhen me riprodhimin dhe shëndetin e gruas. Por, gjithashtu edhe nga aspekti i personave me aftësi të kufizuara, veçanërisht grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara, respektimi i dinjitetit të qenësishëm, autonomia individuale, duke përfshirë edhe lirinë për të bërë zgjedhjen e vet, si dhe pavarësia e personave janë ngritur në nivelin e parimit të përgjithshëm të Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Kombeve të Bashkuara (paragrafi 1, alineja a), si kompas moral për ndryshimet dhe udhëzues në interpretimin dhe zbatimin e ardhshëm të Konventës.

Faktori 3: Disponueshmëria dhe dizajni universal. Disponueshmëria është parakushti kryesor për jetën e pavarur, veçanërisht për personat me aftësi të kufizuara, dhe për këtë arsye shteti, i cili ka ratifikuar Konventën për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Kombeve të Bashkuara, ka për detyrë të sigurojë pjesëmarrjen e plotë të personave me aftësi të kufizuara në të gjitha sferat e jetës shoqërore.⁵² Derisa disponueshmëria vlen për të gjithë, aftësimi përkatës kërkon përshtatjen e individit (ndryshimi ose përshtatja që nuk imponon ngarkim joproporcional ose të panevojshëm), aty ku është e nevojshme në rast të veçantë, për të siguruar për personat me aftësi të kufizuara gëzimin ose ushtrimin e bazës së barabartë me të tjerët, të të gjitha të drejtave dhe lirive themelore të njeriut, që është zbatimi thelbësor i parimit të bazuar në të drejtat e njeriut. Njëherazi, dizajni universal i produkteve, mjedisit, programeve dhe shërbimeve që mund të përdoren nga të gjithë njerëzit, në masën më të madhe të mundshme, pa pasur nevojë për përshtatje, është faktori kryesor në krijimin e mjedisit mundësues për personat me aftësi të kufizuara.

Faktori 4: Njohuritë e ndryshme. Transparenca për të mësuar nga njerëz të ndryshëm dhe respektimi dhe pranimi i njohurive të tyre, veçanërisht atyre që edhe pse nuk janë pjesë e publikut të ekspertëve, ndërsa përballen me barriera çdo ditë, është një nga parakushtet që do të mundësojnë pjesëmarrjen aktive dhe kontributin e palëve të prekura në të gjitha sferat.

Faktori 5: Identitetet interseksionale. Ndonjëherë karakteristikat e identitetit përputhen dhe krijojnë efekt social unik, i cili mund të ndryshojë në varësi të vendit dhe kohës.

Faktori 6: Fuqia relacionale. Edhe pse fuqia është më së shumti e përqendruar tek bartësit e vendimeve, duhet pasur parasysh se një person mund të ketë fuqinë në një kontekst/kohë dhe në

dispozicion në anglisht në këtë link: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2022/01/intersectionality-resource-guide-and-toolkit>

⁵² Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara e Kombeve të Bashkuara, 2006, E ratifikuar nga RMV-ja në dhjetor 2011, Neni 9 - Disponueshmëria. Ligji për ratifikimin e Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara dhe Protokollin Fakultativ të Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara, Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë, nr. 172/2011, nga 14 dhjetor 2011.

kontekst tjetër, të diskriminohet ose të shtypet në varësi të karakteristikës së identitetit që në atë moment të caktuar merret si vendimtar. Megjithatë, mbetet fakti se në politikat ekzistuese mungon qasja interseksionale dhe përfshirja e grupeve të ndryshme në qendrat e vendosjes. Qasja njëdimensionale (qasja e silosëve) është ende dominuese dhe kjo duhet të ndryshojë përmes futjes së thjerrëzave interseksionale.

Faktori 7: Koha dhe hapësira. Duke u nisur nga mak ~~pa~~ntarai), duke n j o h u r aluduar në ndryshueshmërinë e çdo gjëje nëpër kohë, në kontekst të ndryshëm (kohë dhe vend), fuqia dhe pamundësia manifestohen ndryshe. Nëse në një mjedis, një person ka më shumë cenueshmëri, nuk do të thotë se në një mjedis dhe kohë tjetër, e njëjta do të ishte cenueshmëri, përkundrazi, mund të jetë edhe përparësi.

Faktori 8: Qasja transformuese e bazuar në të drejtat. Ky faktor synon të promovojë të drejtat e njeriut dhe të përballet me pabarazitë përmes transformimit të strukturave shoqërore dhe ndryshimit të mënyrës në të cilën prodhohen (fitohen) dhe shpërndahen resurset dhe marrëdhëniet. Dhe përmes transformimit të normave gjinore dhe sociale si faktor për vazhdimësinë e pabarazive, transformohet edhe e gjithë shoqëria. Transformimi i marrëdhënieve në një shoqëri dhe ndryshimi i fuqisë varet nga vullneti i atyre që për momentin i mbajnë pozicionet e fuqisë, por edhe nga vetë kultura e grupit, që pamundëson qasjen e plotë në të drejtat, në mënyrë të barabartë për të gjithë, përkatësisht nuk lejon qasje të barabartë në resurse, gjë që lë grupe të caktuara jashtë qendrave të vendosjes, në llogari të grupit tjetër dominues.

2.1.2. Faktorët mundësues specifikë mbi baza të ndryshme

Interseksionaliteti si qasje është gjithnjë e më shumë pjesë e së drejtës ndërkombëtare kundër diskriminimit, megjithëse nuk mund të thuhet se qasja është uniformuar dhe e plotë. Gjithashtu, për zbatimin praktik të kësaj qasjeje, është e domosdoshme kuptimi më i madh, përkatësisht krijimi i parakushteve dhe faktorëve mundësues që ndryshojnë në pajtim me nevojat e grupeve të ndryshme. Nëse i shqyrtojmë dhe krahasojmë detyrimet që dalin nga instrumentet ndërkombëtare për mbrojtjen e të drejtave të njeriut, duhet të marrim parasysh instrumente të ndryshme për grupet me karakteristika të ndryshme interseksionale. Për shembull, faktorë të panumërt mund të ndërliken me aftësinë e kufizuar, duke përfshirë: racën, përkatësinë etnike, kulturën, identitetin gjinor, orientimin seksual, fenë dhe të ngjashme. Por, jo të gjitha janë relevante nga aspekti interseksional në një moment të caktuar. Kur bëhet fjalë për aftësinë e kufizuar, në rastin e personave me aftësi të kufizuara që i përkasin grupit të caktuar etnik, duhet t'i shqyrtojmë dispozitat e Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara së Kombeve të Bashkuara dhe Konventës për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Racor, si dhe instrumente të tjera relevante, si Konventa për të Drejtat e Fëmijës kur bëhet fjalë për fëmijët me aftësi të kufizuara ose Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit kundër Grave për Gratë dhe Vajzat me Aftësi të Kufizuara. Për të parë pozicionin e këtyre grupeve dhe nëngrupeve, është e domosdoshme të shqyrtohet praktika e kreatorëve të politikave, përkatësisht praktikrat dhe përvojat e mira nga zbatimi i politikave, si dhe praktika gjyqësore e trupave nacionalë dhe ndërkombëtarë.

Interseksionaliteti na fton të mendojmë se si identitetet tona mund të na privilegjojnë në rrethana të caktuara dhe të na marginalizojnë në të tjera, si dhe cilët janë ato grupe dhe nëngrupe në shoqëri që janë të cenueshme dhe të marginalizuara.

Vajza nga komuniteti etnik rom në karrocë invalidi mund të jetë subjekt i diskriminimit bazuar në seksin ose aftësinë e kufizuar në zonë kryesisht jo-rome, por mund ta gjejë veten të privilegjuar bazuar në përkatësinë e saj etnike në zonën me popullsinë kryesisht rome. Por, nëse ka barriera arkitekturore në secilën nga këto dy zona, në atë rast ajo vepron si barrë për vajzën. Nga ana tjetër, nëse e njëjta vajzë shfaq ambicie për t'u përfshirë në jetën politike, do të përballej me barriera që lidhen me seksin dhe përkatësinë e saj etnike në korrelacion me aftësinë e kufizuar, por edhe moshën, sepse besimi i shumicës ndaj këtij nëngrupi specifik është dukshëm më i ulët.

Sipas hulumtimit *Barometri për mundësitë e barabarta*⁵³ nga viti 2019, në pyetjen se si do të ndiheshin nëse bartësi i pozicionit më të lartë zgjedhor të pushtetit në vend, duke përdorur shkallë nga 1 (shumë e pakëndshme) deri në 10 (mjaft e këndshme), do të ishte një grua, kënaqësia është 8,7, ndërsa për personin me aftësi të kufizuara është 6,5. Për të riun nën 30 vjeç është 6,7 dhe për të moshuarin, shkalla e komocionit është 4,4. Kur karakteristikat e identitetit kryqëzohen, shkalla e komocionit bie. Nga ana tjetër, analizat tregojnë se 69% e qytetarëve pa aftësi të kufizuara për funksionin deputet / deputete do të votonin burrë me aftësi të kufizuara trupore, për gruan me aftësi të kufizuara, ky disponim ulet për 11%. Në mënyrë shtesë, publiku ka rezistencë ndaj personave me aftësi të kufizuara senzore, ndaj disponimi i tyre për t'i votuar këta persona lëviz nga 38% për burrë me dëmtim të shikimit, ndërsa 36% për burrë me dëmtim të dëgjimit. Sa u përket grave me aftësi të kufizuara senzore, përsëri kemi dallime, kështu që për grua me dëmtim të shikimit do të votonin vetëm 29%, ndërsa për gruan me dëmtim të dëgjimit vetëm 27%.⁵⁴

2.1.2.1. Faktorët mundësues specifike në bazë të aftësisë së kufizuar

Modeli social i shikimit të aftësisë së kufizuar bazohet në idenë se pamundësia është në mjedisin tonë dhe barrierat shoqërore, dhe jo tek vetë personi me aftësi të kufizuara, përkatësisht që shoqëria / shteti duhet të ndërtojë urën për të siguruar pjesëmarrjen e plotë në të gjitha aktivitetet e shoqërisë së personit me aftësi të kufizuara (lëvizja e lirë, realizimi i potencialit të tij / të saj të plotë, etj.). Pra, personi vendoset në pozicion më të pavolitshëm dhe diskriminues jo për shkak të vetë pamundësisë, por për shkak të ndërveprimit të personit me pamundësinë dhe barrierat

⁵³ Kimov, Gj., Kimova, T., Barometri për mundësitë e barabarta (ang. *Barometer of equal opportunities*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2019, fq. 43, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://www.osce.org/mk/mission-to-skopje/439706>

⁵⁴ Koçoska, E., Analiza e pjesëmarrjes politike të personave me aftësi të kufizuara (ang. *Analysis of the Political Participation of Persons with Disabilities*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2019, fq. 31, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://www.osce.org/mk/mission-to-skopje/410315>

disponueshmëria e tualeteve të sigurta dhe adekuate; qëndrimet e prindërve dhe kujdestarëve të saj ndaj së drejtës së saj për arsimim; qëndrimet shoqërore që e pamundësojnë ushtrimin e të drejtave të vajzave për arsimim dhe kapacitete institucionale.

Faktorët individualë dhe mjedisi, gjithashtu, kryqëzohen për të ndikuar në kapacitet⁵⁸ çfarë individi ose grupi duhet të ketë ose fitojë për t'iu përgjigjur cenueshmërisë sociale.

Kjo analizë nis nga pesë faktorët më të rëndësishëm mundësues për personat me aftësi të kufizuara, përkatësisht *disponueshmëria, aftësimi përkatës, dizajni universal, pjesëmarrja e vërtetë* e personave me aftësi të kufizuara (duke e ndjekur moton "Asgjë për ne, pa ne"), por gjithashtu i merr parasysh edhe mundësitë, përkatësisht mjedisin mundësues që krijon shteti nëpërmjet futjes së masave të përkohshme dhe afirmative me qëllim të arritjes së barazisë faktike, përkatësisht uljes së pabarazive ndërmjet njerëzve me identitete të ndryshme.

Komenti i përgjithshëm nr. 2 i Komitetit për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara thekson se detyrimi për të zbatuar disponueshmërinë është detyrimi që zbatohet në mënyrë anticipative (lat. *ex ante*) dhe është i pakushtëzuar (paragrafi 25). Ky detyrim, në dallim nga detyrimi i aftësimit përkatës i cili zbatohet në mënyrë reaktive, pas kërkesës për të kryer aftësimin përkatës (lat. *ex nunc*), nënkupton që shtetet - palët kontraktuese janë të detyruara të sigurojnë qasje përpara se të marrin kërkesë individuale për hyrje ose për përdorim të ndonjë shërbimi, të mire ose objekti. Në këtë drejtim, është i nevojshëm miratimi i standardeve për disponueshmëri në konsultim me organizatat e personave me aftësi të kufizuara, të cilat do të jenë të standardizuara dhe të gjera në fushëveprimin e tyre. Nga ana tjetër, pakushtëzimi i detyrimit do të thotë se entiteti i detyruar të sigurojë disponueshmërinë nuk mund të justifikojë dështimin për ta bërë këtë, duke iu referuar barrës që do të kishte në lidhje me sigurimin e disponueshmërisë për personat me aftësi të kufizuara. Në mënyrë shtesë, detyrimi i disponueshmërisë duhet të kuptohet në të gjithë kompleksitetin e tij, duke e përfshirë edhe komunikimin.⁵⁹

Nga ana tjetër, detyrimi për aftësimin përkatës është pjesë përbërëse e modelit të bazuar në të drejtat e njeriut. Fokusi i aftësimit përkatës bazohet në rrethanat specifike të çdo rasti individual duke e marrë parasysh efektivitetin e përshtatjeve. Për këto arsye, subjektet duhet të vendosin dialog me personat me aftësi të kufizuara për të përcaktuar aftësimin më përkatës në rrethanat e caktuara të atij rasti. Në pajtim me Konventën për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Kombeve të Bashkuara, karakteristikat kryesore të detyrimit për aftësimin përkatës janë: 1) identifikimi dhe heqja e barrierave që ndikojnë në gëzimin e të drejtave të njeriut nga personat me aftësi të kufizuara, 2) "domosdoshmëria dhe përshtatshmëria" (efektshmëria) e modifikimeve ose përshtatjeve për të tejkaluar barrierat që janë specifike për personin e caktuar konkret, 3) miratimi i ndryshimeve ose përshtatjeve që nuk imponojnë ngarkim joproporcional ose të

⁵⁸ Kapaciteti mund t'i referohet "kapacitetit njerëzor", njohurive, aftësive, arsimit, rrjeteve të "kapacitetit social", marrëdhënieve, lidhjeve familjare, formave të tjera të statusit social, kapacitetit të resurseve (qasja në tokë, kursimet, remitancat, mikrokreditë, etj).

⁵⁹ Poposka, Zh., Interpretuesi i Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Organizatës së Kombeve të Bashkuara, Polio Plus në lëvizja kundër hendikepit, 2018, fq. 43, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/tolkuvac-un_konvencija.pdf

panevojshëm për bartësin e detyrimit, 4) gjetja e përgjigjes ose zgjidhjes që u përshtatet rrethanave individuale të personit me aftësi të kufizuara, dhe 5) pranimi se aftësimi ka qëllim thelbësor, që është avancimi i barazisë dhe eliminimi i diskriminimit ndaj personave me aftësi të kufizuara.

Dizajni universal nënkupton "dizajnin e produkteve, mjedisit, programeve dhe shërbimeve që mund të përdoren nga të gjithë njerëzit, në masën më të madhe të mundshme, pa kërkuar përshtatjen e tyre ose dizajnin e veçantë..." (neni 2 i Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Kombeve të Bashkuara). Në të njëjtën kohë, ky dizajn nuk do t'i përjashtojë pajisjet ndihmëse për grupet e veçanta të personave me aftësi të kufizuara kur kjo është e nevojshme.

Pjesëmarrja e vërtetë nënkupton zbatimin e vërtetë të motos së lëvizjes për të drejtat e personave me aftësi të kufizuara "Asgjë për ne - pa ne!". Në këtë kuptim, ndër të tjera, është mundësia që personi me aftësi të kufizuara senzore të mund të ketë qasje në përmbajtjet digjitale, si dhe gjuhën e shenjave, si mjet komunikimi.

Në fund, *masat afirmative* për personat me aftësi të kufizuara janë të domosdoshme. Tre elementë janë të rëndësishëm kur analizohen masat afirmative. Së pari, qëllimi i masave afirmative është heqja e gëzimit të pabarabartë të të drejtave dhe lirive të njeriut derisa të arrihet barazia faktike e personit ose grupit (qëllimi legjitim); së dyti, ato duhet të jenë proporcionale, përkatësisht përkatëse dhe të domosdoshme për të arritur qëllimin legjitim; dhe së treti, ato duhet të jenë të kufizuara në kohë dhe të zbatohen deri në arritjen e qëllimit legjitim, përkatësisht barazinë faktike të personave ose grupeve në gëzimin e të drejtave të tyre, në mënyrë që të mos paraqesin diskriminim. Sipas Komentit të përgjithshëm nr. 3 të Komitetit për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara, këto masa duhet të jenë në përputhje me të gjitha parimet dhe dispozitat e Konventës, në veçanti, ato nuk duhet të rezultojnë në përjetësimin e izolimit, segregacionit, stereotipizimit, stigmatizimit ose në mënyrë tjetër diskriminimit ndaj personave me aftësi të kufizuara. Prandaj, shtetet-palët kontraktuese duhet të konsultohen dhe në mënyrë aktive t'i përfshijnë organizatat e personave me aftësi të kufizuara kur miratojnë masa konkrete (paragrafi 29).⁶⁰

2.1.2.2. Faktorët mundësues specifikë në bazë të përkatësisë etnike

Gjëja më e rëndësishme në procesin e ushtrimit të të drejtave është siguri i komunikimit ndërmjet kulturave të ndryshme që çon në tolerancë më të madhe, bashkëpunim dhe respektim midis grupeve për vlerat e tyre kulturore. Më pas, në këtë mënyrë parandalohen edhe format e mundshme të mosdurimit dhe shfaqja e nacionalizmit kulturor ndërmjet pjesëtarëve të kulturave të ndryshme. Gjithashtu, në çdo shoqëri është e nevojshme të parandalohet ekspansioni i etnocentrizmit, i cili është shprehje e veçantë e superioritetit të një grupi etnik ndaj tjetrit. Fatkeqësisht, etnocentrizmi mund të ekzistojë njëkohësisht edhe te disa grupe etnike, gjë që më tej çon në përbuzje të ndërsjellë dhe izolim të grupeve që jetojnë në një vend, duke rezultuar në

⁶⁰ Poposka, Zh., Interpretuesi i Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Organizatës së Kombeve të Bashkuara, Polio Plus në lëvizja kundër hendikepit, 2018, fq. 24-25, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/tolkuvac-un_konvencija.pdf

shoqëri të ndara. Ky nuk është dhe nuk duhet të jetë rasti me Maqedoninë, ku grupe të ndryshme etnike dhe kulturore kanë jetuar me shekuj dhe është kultivuar bashkëjetesa dhe respekti i ndërsjellë, pavarësisht nëse disa karakteristika të kulturave dhe komuniteteve të tjera etnike janë të papranueshme nga aspekti i kulturës së tyre.⁶¹

Prandaj, përpjekjet e shtetit duhet të jenë në drejtim të krijimit të mjedisit mundësues në të cilin çdo komunitet etnik do të ndihet i barabartë (përkatësisht individët e tij), si qytetarë / qytetare me të drejta dhe përgjegjësi të barabarta.

Si faktorë mundësues që kontribuojnë në krijimin e mjedisit të tillë, mund të konsiderohen:

Ndërgjegjësimi për përgjegjësinë e sektorit publik për promovimin e barazisë. Shkalla në të cilën pushtetet publike janë të vetëdijshme për përgjegjësinë e tyre për krijimin e politikave gjithëpërfshirëse dhe zbatimin e tyre është parakushti më i rëndësishëm për zhvillimin e mëtijshëm të mjedisit mundësues. Shikuar nga qasja interseksionale, politikat nuk duhet të jenë të verbëra në aspekt gjinor, përkundrazi, duhet të mbahet llogari për specifikat e secilës prej palëve të prekura. Gjithashtu, nuk duhet të jenë etnocentrike dhe të majorizojnë shoqërinë. Kjo është veçanërisht e rëndësishme të merret parasysh gjatë krijimit të politikave lokale, të cilat kanë efekt të drejtpërdrejtë në jetën e burrave dhe grave nga komunitetet e ndryshme etnike.

Masat afirmative interseksionale. Vetëm duke krijuar masa afirmative për një grup nuk mund të përmbushet barazia ndërmjet grupeve, sidomos për faktin se barazia ndërmjet grupeve nuk është e mjaftueshme, por është e domosdoshme të arrihet barazia edhe brenda vetë komunitetit etnik. Kjo nënkupton se gjatë përmbushjes së kuotave për përfaqësim të drejtë për punësim në sektorin publik që ekzistojnë në Maqedoninë e Veriut, është e domosdoshme të merret parasysh pjesëmarrja e barabartë e grave me më shumë karakteristika të identitetit.

Një grua nga komuniteti etnik shqiptar që jeton në zonë rurale nuk ka të njëjtën qasje në punësim siç ka një grua nga komuniteti etnik shqiptar që jeton në zonë urbane. Pabarazia rritet edhe më shumë në krahasim me një grua nga komuniteti shumicë maqedonas për shkak të dallimit në vlerat patriarkale brenda grupeve të ndryshme etnike.

Sipas të dhënave të Entit Shtetëror të Statistikës, në Republikën e Maqedonisë së Veriut gratë janë dukshëm më pak aktive në tregun e punës sesa burrat. Shkalla e punësimit të grave në vitin 2021 ishte 38.3%, përkatësisht 55.1% e grave janë ekonomikisht joaktive. Krahasuar me burrat, kjo shkallë ishte 56.2%. Dallimet në shkallët e pjesëmarrjes së grave dhe burrave në tregun e punës çojnë në hendekun gjinor në shkallën e punësimit i cili në vitin 2021 arrin në 20.3%. Shkalla e punësimit është më e lartë tek gratë dhe burrat e moshës 35 deri në 44 vjeç. Tek popullsia e re e moshës prej 15 deri në 29 vjeç, shkalla e punësimit në vitin 2021 është 33.4%. Shkalla e punësimit mes vajzave dhe grave të së njëjtës grupmoshë është 27.6%, kundrejt 38.9% tek djemtë dhe burrat. Burrat janë pothuajse në mënyrë të barabartë të përfaqësuar në tregun e punës në zonat rurale dhe urbane të vendit, ndërsa nga numri i

⁶¹ Amdiju, N., Iseni, N., Korniza e planifikimit multikulturor, ADI, 2017, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://www.adimacedonia.org/wp-content/uploads/2018/02/RamkaBook_FinalV3_3-1.pdf

përgjithshëm i grave të punësuar, dukshëm është më i ulët numri i grave të punësuar në zonat rurale (37%).⁶² Nga ana tjetër, Avokati i Popullit vazhdimisht në raportet e tij informon se më e përjashtuar dhe më pak e përfaqësuar në nivel të administratës publike e vlerëson gjendjen e komunitetit etnik rom, prandaj u bën thirrje të gjithë faktorëve të përfshirë në krijimin e politikave të punësimit në administratën publike për të avancuar situatën e romëve, menjëherë dhe pa anulim.⁶³

Pjesëmarrja e vërtetë/vetëpërfaqësimi. Pjesëmarrja e vërtetë e grave nga komunitetet më të vogla etnike mund të përcaktohet nga më shumë faktorë: shkalla e arsimit dhe aftësive, kuptimet tradicionale për rolin e gruas në shtëpi dhe familje, etj. Deri në çfarë mase një grua, me ndikimin e drejtpërdrejtë të këtyre faktorëve, do të jetë në gjendje të marrë pjesë realisht në jetën publike, dhe në këtë mënyrë të ndikojë drejtpërdrejt në krijimin e politikave që lidhen me avancimin e pozitës së saj, do të varet nga vullneti i kreatorëve të politikës, si në nivel nacional, ashtu edhe në nivel lokal. Hulumtimet e Avokatit të Popullit tregojnë se në vitin 2021 në sektorin publik nga numri i përgjithshëm i personave të punësuar, 51,46% janë burra, ndërsa 48,54% gra. Për sa u përket personave të zgjedhur dhe të emëruar, konstatohet se përfaqësimi i gjinisë femërore në institucionet është 43,64%, ndërsa te burrat kjo përqindje është 56,36%. Korrelacioni ndërmjet grave dhe burrave në vendet udhëheqëse të punës në institucionet është 46,50% gra dhe 53,50% burra.⁶⁴

Hulumtimi⁶⁵ tregon se edhe pse gratë janë shumicë e numrit të gjykatësve, ato janë të përfaqësuara në mënyrë të pamjaftueshme në funksionet më të larta, përkatësisht si gjykatëse në Gjykatën Supreme ose si kryetare të gjykatave. Në lidhje me prokuroritë publike, të dhënat tregojnë se sa më e lartë të jetë prokuroria në hierarkinë e përgjegjësisve, aq më e ulët është përqindja e përfaqësimit të grave edhe si shefe të prokurorive publike. Gjithashtu, gratë janë të përfaqësuara në mënyrë të pamjaftueshme në Këshillin e Prokurorëve Publikë të Maqedonisë së Veriut (dy nga 11). Studimi tregoi se gratë janë më pak të përfaqësuara në gjykatat dhe prokuroritë ku pakicat etnike janë grupi etnik dominues. (për shembull Gjykata e Apelit në Gostivar dhe Prokuroria e Lartë Publike). Megjithatë, ka nevojë për më shumë të dhëna të ndara, të paktën sipas seksit dhe sipas statusit të pakicave etnike. Pjesëmarrësit vunë re një numër të pamjaftueshëm të grave nga pakicat etnike, nga komuniteti rom dhe nga personat me aftësi të kufizuara në sistemin e gjyqësorit. Një shumicë e madhe e të anketuarve konsiderojnë se është e nevojshme të rritet pjesëmarrja e komuniteteve më të vogla etnike dhe grupeve të marginalizuara në gjyqësor, gjë që do të rezultonte në sistemin e drejtësisë më

⁶² Gratë dhe burrat në Maqedoninë e Veriut, Enti Shtetëror i Statistikës, 2023, fq. 65, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://www.stat.gov.mk/publikacii/2023/ZeniteMazite_2023.pdf

⁶³ Raporti për ndjekjen e zbatimit të parimit të përfaqësimit të drejtë dhe adekuat për vitin 2021, Avokati i Popullit, 2022, fq. 254, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/documents/SPZ/SPZ-2021-Mak.pdf>

⁶⁴ Raporti i veçantë për përfaqësimin gjinor në sektorin publik për vitin 2021, Avokati i Popullit, 2022, fq. 2, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/documents/SPZ/Izvestaj%20SPZ%202021%20p%20pol-Mk.pdf>

⁶⁵ Beker, K., Čalovska-Dimovska, N., Gjinia dhe diversitetet në gjyqësor, Maqedonia e Veriut, (ang. *Gender and diversity in the judiciary, North Macedonia*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2022, fq. 44, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/8/531200.PDF>

gjithëpërfshirës, rritje të besimit në gjyqësor të të gjitha grupet e qytetarëve në vend, dhe përmirësimi i cilësisë së drejtësisë.

Nëse një grua, me më shumë karakteristika të identitetit, siç është gruaja nga zona rurale, pa arsim dhe e papunë në afat të gjatë, ka mundësinë të marrë pjesë në përcaktimin e prioriteteve në nivel lokal (p.sh.: brenda komunitetit lokal), prioriteti, siç është sigurimi i transportit publik, ndriçimi ose kushtet për mësim në largësi (kompjuteri, interneti, etj.) do të ishin faktorë që do të ndikonin në mundësinë që ajo të shfrytëzonte disa mundësi për formimin shtesë të arsimit edhe më tej, të kërkojë punësim jashtë mjedisit të saj, etj.

Mundësia e praktikimit të gjuhës së vet të komuniteteve etnike. Respektimi i parimeve të multikulturalizmit janë parakushti themelor për ushtrimin e të drejtave të pakicave dhe komuniteteve etnike. Gjuha është mjet komunikimi dhe kuptimi dhe për këto arsye është e domosdoshme të punohet për tejkalimin e barrierave gjuhësore, në mënyrë që të ketë urë komunikimi mes kulturave të ndryshme. Komunikimi mund të funksionojë edhe kundër konceptit të ndërkulturalizmit duke prodhuar kështu fotografi armiqësore për të tjerët që janë të vështira për t'u tejkaluar. Por, për të ekzistuar komunikimi është e domosdoshme njohja e gjuhës së komuniteteve, si dhe e grupit etnik dominues. Interseksionaliteti, në këtë kuptim, mund ta shohim edhe në nivelet e ndryshme të pamundësisë për të komunikuar gratë nga disa komunitete etnike. Por, gjithashtu edhe përdorimi i gjuhës së shenjave dhe formateve lehtësisht të kuptueshme për gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara senzore ose mentale.

Edukimi patriarkal dhe kuptimi tradicional i rolit të gruas në shtëpi dhe familje (veçanërisht në komunitetin shqiptar dhe atë rom) është faktor që ka ndikuar negativisht dhe ka pamundësuar vajzat të vazhdojnë arsimimin e tyre, gjë që rezulton në një numër të madh të grave të papuna në afat të gjatë, përkatësisht gra pa arsimim të formuar shtesë.

Nga ana tjetër, me mosekzistimin e mundësisë për të studiuar gjuhët e komuniteteve për komunitetin etnik dominues (maqedonasit) dhe gjuhët e komunitetit dominues të atyre që mësojnë në gjuhën amtare që është e ndryshme nga gjuha maqedonase që në moshë të hershme (me përjashtim të kopshteve me pilot-projektet) krijon hendek më të madh shoqëror që rezulton në polarizimin e marrëdhënieve ndërmjet komuniteteve dhe pamundësinë e ndërveprimit të tyre.

Mundësia për të praktikuar fenë. Liria fetare është me rëndësi vendimtare për shoqërinë në të cilën respektohet diversiteti. Nga aspekti interseksional, praktikimi i fesë mund të jetë faktor kufizues ose mundësues për gratë, përkatësisht vajzat në zonë të caktuar, në varësi të fesë së grupit dominues. Kur bëhet fjalë për komunitetin me aftësi të kufizuara, kjo mungon plotësisht.

Perceptimi i gruas me shami ose burkë (të fesë islame) që punon në veprimtarinë e shërbimeve mund të jetë faktor kufizues në shoqëri ku islami është feja e popullsisë joshumicë, por mund të jetë edhe faktor mundësues në shoqëritë ku islami është feja dominuese. E njëjta gjë vlen edhe për vajzat që shkojnë në shkollë me shami/burkë.

Mundësia për shprehjen kulturore. Çdo shoqëri (shtet) ka ndërtuar mënyrën e vet unike të jetesës, me vlerat e veta, të cilat për një pjesë të popullsisë janë unike, karakteristike dhe të papërsëritshme, sepse kultura përcaktohet nga shoqëria dhe mjedisi në të cilin krijohet. Kjo do të thotë se qasja dhe ushtrimi i të drejtave mund të jenë të ndryshme në mjedise të ndryshme, përkatësisht veçoritë kulturore. Nuk duhet harruar se qasja interseksionale supozon edhe kultivimin dhe promovimin e identitetit kulturor të komunitetit me aftësi të kufizuara.

Të gjitha shoqëritë, të gatshme për të pranuar dallimet dhe për të siguruar garanci të respektit të ndërsjellë për qytetarët e tyre, fillojnë duke krijuar korniza themelore për planifikimin multikulturor. Krijimi i kornizave duhet të jetë proces i gjerë, participativ, i cili do të sigurojë pjesëmarrjen e çdo individi dhe/ose grupi, ndërsa ato duhet të shndërrohen në politikat nacionale dhe lokale.

2.1.2.3. Faktorët mundësues specifikë në bazë të moshës

Interseksionaliteti e përshkruan natyrën e ndërvarur të karakteristikave të ndryshme të identitetit, duke përfshirë racën, moshën, klasën, seksin dhe mënyrën se si ato përputhen dhe ndikojnë në diskriminimin ose privilegjin për individët ose grupet. Kur mosha kryqëzohet me llojet e tjera të paanshmërive të drejtuara ndaj grupeve të ndryshme të shoqërisë, marginalizimi rritet, duke ndikuar në përkeqësimin e shëndetit dhe mirëqenien e individëve dhe grupeve të prekura. Diskriminimi në bazë të moshës është dominues në punësimin dhe marrëdhëniet e punës,⁶⁶ por edhe në sferën sociale. Pra, është vërejtur pabarazia gjinore në numrin e përdoruesve të përfitimeve të ndihmës sociale, me atë që gratë janë dukshëm më pak të përfaqësuara. Më pas konkludohet qartë dhe pa mëdyshje se politikat aktuale të mbrojtjes sociale nuk janë në gjendje t'i shqyrtojnë pabarazitë interseksionale, duke mos e reduktuar varfërinë dhe rrezikun social.⁶⁷

Mundësia e lëvizjes së papenguar. Heqja e barrierave fizike për të moshuarit është e lidhur ngushtë me dizajnin dhe qasjen universale, si faktorë mundësues që sigurojnë pjesëmarrjen e papenguar të personave me aftësi të kufizuara në të gjitha sferat e jetës shoqërore.

Qasja në shërbimet (publike). Nga qasja interseksionale, për një grua që jeton në vendbanim më të vogël dhe ka vështirësi në lëvizje, qasja në shërbimet shëndetësore është shumë e rëndësishme, por edhe në ekzistimin e shtëpive për të moshuarit më afër vendbanimit të anëtarëve të tjerë të familjes (fëmijët, nipërit e mbesat dhe të ngjashme).

2.1.2.4. Faktorët mundësues specifikë në bazë të statusit rezidencial (urban/rural)

⁶⁶ Kadriu, B., Ahmed, B., Diskriminimi në bazë të moshës në Republikën e Maqedonisë dhe qasja e Gjykatës Kushtetuese, Revista Akademike për Studime Ndërdisciplinore, 2015, fq. 244.

⁶⁷ Kotevska, B., Ançevska, E., Kacarska, S., Arti i mbijetesës: Pabarazitë interseksionale në mbrojtjen sociale në Maqedoni - Rezultatet e hulumtimit empirik (ang. The Art of Survival: Intersecting Inequalities in Social Protection in Macedonia - Results of an Empirical Inquiry), Instituti për Politikë Evropiane - Shkup, 2016, fq. 42 dhe 66, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://epi.org.mk/docs/Country_paper%5BMK%5D%5BDTP%5D.pdf

Hulumtimet tregojnë se në zonat rurale është më i rreptë stigmatizimi i aftësisë së kufizuar⁶⁸, prandaj, nevojiten më shumë faktorë mundësues që do të mund të përballen me këtë pabarazi interseksionale.

Ndërgjegjësimi për përgjegjësinë e sektorit publik për promovimin e barazisë. Nevojat e njerëzve që jetojnë në zonat urbane/rurale mund të ndryshojnë, si për shkak të vendit ku jetojnë (urban/rural/suburban) ashtu edhe për shkak të seksit, moshës, aftësisë së kufizuar ose statusit tjetër. Nevojat e grave dhe vajzave nga zona rurale janë të ndryshme nga nevojat e grave dhe vajzave nga zona urbane. Për sa i përket disponueshmërisë së shërbimeve, gratë dhe vajzat që jetojnë në zonat rurale janë në pozitë të pavolitshme. Prandaj, pushtetet nacionale dhe lokale duhet të mbajnë llogari për nevojat specifike, duke krijuar jo vetëm masa të ndjeshme gjinore, por politika dhe masa specifike gjinore dhe transformuese gjinore. Gjatë krijimit të politikave, duhet të mbahet llogari për nevojat specifike të grave/vajzave me aftësi të kufizuara, si nga zonat rurale, ashtu edhe ato urbane.

Nëse nuk ka transport publik, ose nëse ai nuk është i disponueshëm, qasja në shërbimet (arsimi, shëndetësia, etj.) për gratë dhe vajzat me dhe pa aftësi të kufizuara, veçanërisht ato nga zonat rurale, mund të jetë i pamundur.

Pjesëmarrje e vërtetë. Pjesëmarrja e vërtetë është thelbësore për të gjitha grupet specifike dhe shpjegohet në seksionet e mëparshme.

Mundësia e lëvizjes së lirë (dhe të sigurt). Nuk guxon të kufizohet liria e lëvizjes, sidomos jo për shkak të mospërbushjes së detyrimeve të sektorit publik. Siguria është gjithashtu një faktor i rëndësishëm dhe mundësues për realizimin e plotë të potencialit të personit. Në mënyrë shtesë, për shkak të mosfrimit të transportit publik për në dhe nga zonat rurale, kufizohet edhe e drejta për arsimin e fëmijëve, por edhe socializimi dhe punësimi për të rriturit, duke rritur kështu varfërinë në këtë popullsi.

Nëse nuk ka transport publik deri në vendbanim të caktuar, kjo e kufizon lirinë e lëvizjes për banorët e atij vendi, ndërsa gruaja nga zona rurale është më e prekur, sepse të dhënat nga ASM-ja tregojnë se ka një numër shumë të vogël të grave nga zonat rurale me patentë shofer.

Nëse ndonjë vendbanim ose pjesë e qytetit nuk ndriçohet, i vë në rrezik më shumë gratë dhe vajzat gjatë natës.

Qasja në shërbimet (publike). Shërbimet publike, si edhe shërbimet e tjera nga sektori privat, duhet të jenë të disponueshme për të gjithë. Fatkeqësisht, shumica e shërbimeve janë të përqendruara në qytetet më të mëdha, ndërsa disponueshmëria e tyre determinohet nga grupi i shërbimeve të tjera (për shembull, siç është disponueshmëria e sektorit publik). Duke i marrë parasysh nevojat e grave me karakteristika të shumëfishta identiteti, gjatë dizajnit të shërbimeve duhet të mbahet llogari për qasjen, disponueshmërinë dhe nëse të gjitha mund në

⁶⁸ Kotevska, B., Ançevska, E., Kacarska, S., Arti i mbijetesës: Pabarazitë interseksionale në mbrojtjen sociale në Maqedoni - Rezultatet e hulumtimit empirik (ang. The Art of Survival: Intersecting Inequalities in Social Protection in Macedonia - Results of an Empirical Inquiry), Instituti për Politikë Evropiane - Shkup, 2016, fq. 18, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://epi.org.mk/docs/Country_paper%5BMK%5D%5BDTP%5D.pdf

mënyrë të barabartë ta lejojnë (veçanërisht ato që janë në rrezik social). Në mënyrë shtesë, është i nevojshëm ekzistimi i institucioneve për përkujdesjen dhe socializimin e fëmijëve me aftësi të kufizuara në zonat rurale.

Kështu, grua e papunë me aftësi të kufizuara nga zona rurale do të kishte problem me qasjen në përfitimet sociale, nëse, para se gjithash, nuk ka transport publik (të disponueshëm) (as nuk ka patentë shoferi ose automjetin e saj). Më tutje, kërkohen më shumë dokumente për vërtetimin e statusit social, të cilat, për shkak të shpërndarjes së shërbimeve publike, kërkojnë kohë për të siguruar dhe/ose mjete financiare për t'i nxjerrë. Një faktor shtesë që do ta pamundësonte gruan t'i ushtronte të drejtat e saj sociale është nëse ka nevojë për shërbime të specializuara, për shembull, nëse është viktimë e dhunës me bazë gjinore dhe dhunës në familje dhe/ose nevojitet interpretues i gjuhës së shenjave që të mund të bëhet komunikimi me ofruesit e shërbimeve. Marrja parasysh e disponueshmërisë së shërbimeve është thelbësore në mënyrë që organet shtetërore të njihen si promotorë të barazisë.

Qasja dhe programet transformuese gjinore. Pabarazia gjinore mbështetet nga normat patriarkale, gjinore që janë të pranishme në të gjitha nivelet e shoqërisë, dhe veçanërisht në zonat rurale. Shoqëritë dhe institucionet presin që individët dhe grupet të sillen sipas këtyre rregullave, brenda grupit ose kulturës së caktuar shoqërore. Normat gjinore janë veçanërisht të dëmshme për gratë dhe vajzat, sepse ato udhëhiqen nga marrëdhëniet e pabarabarta të fuqisë dhe kontrollit social. Kjo e pengon qasjen e tyre në resurset dhe e kufizon fuqinë e tyre në shumicën e shoqërive dhe përjetëson një cikël dhune dhe kontrolli.

Përqindja e lartë e grave rurale që nuk janë aktive në tregun e punës rezulton nga angazhimi i tyre në shtëpi, si kujdesi për fëmijët, kujdesi për të moshuarit dhe obligimet e të tjera në shtëpi që paraqesin punë të papaguar. Madje edhe kur puna e grave paguhet, ato fitojnë vetëm 33% të asaj që fitojnë burrat në të njëjtin sektor. Qasja në resurset dhe mundësitë për fuqizim ekonomik dhe social midis burrave dhe grave në zonat rurale është e kufizuar, kështu që numri i grave-bartëse të ekonomive brenda numrit të përgjithshëm të fermerëve është vetëm 10,4%, ndërsa vetëm 12,01% e grave janë pronare të tokave me pjesëmarrje të ulët në procesin e miratimit të vendimeve relevante për aktivitetet e prodhimit.⁶⁹

Prandaj, qasja dhe programet transformuese gjinore nisin nga normat gjinore, të cilat paraqesin barriera për afirmimin e të drejtave të grave dhe synojnë t'i transformojnë përmes promovimit të fuqisë së përbashkët, kontrollit të resurseve, miratimit të vendimeve dhe afirmimit të të drejtave të grave dhe vajzave.

Qasja interseksionale është në qendër të qasjes transformuese gjinore, pasi duhet të sigurohet që "të mos lëmë askënd pas" dhe në këtë mënyrë të mundësojë të kuptohen përvojat, barrierat dhe përjashtimet që njerëzit, veçanërisht gratë dhe vajzat, i kanë bazuar në interseksionin e identiteteve të tyre. Më tutje, një nga komponentët qendrorë të transformimit gjinor është edhe

⁶⁹ Tosheska, M., Pozita e grave rurale në shoqërinë maqedonase, Shoqata për zhvillim rural, Grupi Lokal i Veprimit AGRO LIDER dhe Fondacioni Shoqëria e Hapur - Maqedoni., 2021, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://fosm.mk/wp-content/uploads/2021/05/polozhbata-na-ruralnite-zheni-vo-makedonskoto-opshtestvo-lag-agro-lider.pdf>

puna me burrat dhe djemtë, përmes programit të hartuar në mënyrë përkatëse sipas kontekstit lokal, i cili kryesisht bazohet në dëshmi. Kjo për shkak se rolet dhe pritjet tradicionale kanë ndikim të dëmshëm te burrat dhe për këtë arsye, transformimi gjinor duhet të jetë proces pozitiv dhe konstruktiv, si për burrat, ashtu edhe për gratë. Për shembull, normat gjinore në lidhje me rolin e burrave si fitues kryesor ose "bartës i bukës" në familje mbizotërojnë dhe pranojnë gjerësisht në Maqedoninë e Veriut, veçanërisht në zonat rurale. Në rast se burrat nuk arrijnë të përmbushin këtë pritshmëri, ekziston rrezik i madh i rritjes së pabarazive gjinore dhe rritjes së dhunës me bazë gjinore. Hulumtimet tregojnë karakteristika të caktuara të sjelljes më të përfaqësuar të dhunshme midis partnerëve meshkuj që janë më pak të arsimuar dhe/ose janë pjesë e familjeve ekonomikisht më të cënueshme⁷⁰.

2.2. Veglat gjithëpërfshirëse

2.2.1. Veglat për integrimin gjinor

Duke u nisur nga teoria ekzistuese dhe veglat e zhvilluara për integrimin gjinor, ekzistojnë të tjera, të cilat në varësi të fazave të zbatimit të tyre dhe efektit përfundimtar, mund të përshtaten që të gjitha politikat dhe legjislacioni të shihet përmes thjerrëzave interseksionale gjinore. Për t'i shpjeguar më mirë ato, është e rëndësishme të përkufizohen nocionet themelore, përkatësisht të njihet se çfarë është dhe çfarë nuk është integrimi gjinor dhe çfarë lloje të politikave publike ekzistojnë, përkatësisht sa dhe nëse politikat i marrin në mënyrë të barabartë në formë të nevojave të grave dhe burrave, djemve dhe vajzave në kontekst të caktuar.

Përfshirja e perspektivës gjinore (ang. *gender mainstreaming*) në rrjedhat, politikat dhe praktikatat kryesore, përkatësisht *integrimi gjinor* nënkupton (ri)organizimin, avancimin, zhvillimin dhe evalvimin e proceseve politike, në mënyrë që të përfshijë perspektivën e barazisë gjinore në të gjitha politikat, në të gjitha nivelet dhe në të gjitha fazat, nga faktorët që zakonisht përfshihen në krijimin e politikave. Procesi nënkupton integrimin e perspektivës gjinore në çdo fazë të procesit të planifikimit, miratimit, zbatimit, ndjekjes dhe evalvimit të politikave në duke pasur parasysh promovimin dhe avancimin e barazisë gjinore. Qëllimi i integrimit gjinor është të identifikojë, njohë dhe zgjidhë mangësitë në barazinë gjinore me masat e duhura: aktivitetet e ndjeshme gjinore dhe veprimet afirmative në favor të palës së privuar nga të drejtat.⁷¹ Integrimi gjinor nuk është qëllimi, por mjeti për arritjen e qëllimit, ndërsa qëllimi është barazia gjinore. Nga ana tjetër, të sigurohet vetëm prania formale e grave nuk është integrimi gjinor, por edhe zëri i tyre duhet të dëgjohet.

Një numër i madh i komunave në Maqedoninë e Veriut (në pajtim me statutin e tyre) organizojnë të ashtuquajturat Forumet në komunitetet. Që të ketë pjesëmarrje të vërtetë të grave dhe burrave, duke përfshirë edhe gratë me më shumë cënueshmëri, duhet të sigurohet

⁷⁰ Mirëqenia dhe siguria e grave: Maqedonia e Veriut - Raporti i rezultateve (ang. *OSCE-led Survey on Violence Against Women: North Macedonia - Results Report*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2019, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://www.osce.org/files/f/documents/5/4/424409_0.pdf

⁷¹ Risteska, M., Metodologjia për integrimin e perspektivës gjinore në politikat dhe buxhetet lokale, Bashkësia e Njësive të Vetëqeverisjes Lokale dhe UN Women, 2020, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: www.zels.org.mk

prania e tyre, të dëgjojen dhe të merren parasysh nevojat e tyre. Kjo nënkupton të merren parasysh nevojat e ndryshme të grave me aftësi të kufizuara në zonat lokale, grave nga zonat rurale, grave nga komunitetet më të vogla etnike, etj.

Nuk është integrimi gjinor nëse në dokumentet strategjike përmendin thjeshtë "gratë dhe burrat".

Shumë shpesh, duke e pasur parasysh detyrimin ligjor për përfshirjen e perspektivës gjinore në programet, komunat vetëm do të deklarojnë "ky program është i ndjeshëm gjinor", ndërsa më tej, masat janë të verbëra gjinore dhe neutrale gjinore. Aq më pak, programet e përcaktuara në këtë mënyrë marrin parasysh qasjen interseksionale.

"Verbëria gjinore" është e pranishme nëse dokumentet dhe programet strategjike i trajtojnë gratë dhe burrat si grup homogjen me të njëjtat nevoja. Jo vetëm që burrat dhe gratë nuk janë grup homogjen, por edhe vetë grupi (i grave) nuk është homogjen. Dallimet dhe specifikat mund të jenë individuale (të personit), ose kolektive (të grupit, si për shembull, gratë nga zona rurale).

Nga aspekti interseksional, duhet të merren parasysh identitetet / rolet e ndryshme të grave, jo vetëm në krahasim me burrat, por brenda vetë grupit, nga më shumë aspekte: mosha, përkatësia etnike, aftësia e kufizuar, orientimi seksual, statusi social dhe/ose rezidencial, etj.

Nëse integrimi gjinor përfshin identifikimin e nevojës për ndryshimin në agjendën e të gjitha politikave, programeve, aktiviteteve, buxheteve, masave dhe kjo zbatohet duke analizuar situatën ekzistuese, duke identifikuar pabarazitë, duke zhvilluar politika që kanë për qëllim uljen e këtyre pabarazive, me aplikimin e qasjes interseksionale, kreatorët e politikave duhet të mbajnë llogari për cenueshmëritë e grupeve të ndryshme dhe sistemet shoqërore të fuqisë që i shtojnë drejt thellimit të cenueshmërisë dhe marginalizimit. Njëherazi, duke i pasur parasysh rolet dhe përgjegjësitë e ndryshme në familje dhe në shoqëri të grave dhe burrave dhe nevojat e tyre të ndryshme, kreatorët e politikave, si në nivel nacional, ashtu edhe në nivel lokal, duhet të mbajnë llogari për nevojat e tyre specifike. Ekzistojnë dy lloje të nevojave (Tabela nr. 1).

Tabela nr. 1

Nevojat	Specifikat e nevojave
Nevojat praktike janë nevojat themelore të mbijetesës, të tilla si nevoja për: strehim, ujë, veshje, ushqim, siguri.	Nuk ndikojnë në statusin social/shoqëror në mund të ekzistojnë kushte të shkëlqyera të jetës, por megjithatë gratë nuk janë në situatë të favorshme shoqërore <i>(Shembull: në vend të zhvilluar, ku të gjithë, përfshirë edhe gratë, jetojnë në mirëqenie, gratë nuk mund të marrin patentë shoferi)</i>
Nevojat strategjike janë identifikuar për shkak të rolit dhe pozicionit vartës të burrave dhe grave.	Lidhur me fuqinë, kontrollin mbi resurset, vendimmarrjen, ndarjen e punës, dhunën, etj. Ndikojnë në statusin shoqëror, sepse u referohen pozicioneve socio-ekonomike dhe politike të grave në raport me burrat <i>(Shembull: gruaja nga zona rurale nuk mund të gjejë punë)</i>

Politikat publike, për sa i përket ndikimit të tyre (efekti përfundimtar) mbi gratë dhe burrat, mund të ndahen në më shumë lloje (Tabela nr. 2).

Tabela nr. 2

Llojet e politikave	Shembulli
Politikat/ndërhryrjet neutrale gjinore u referohen të gjithë qytetarëve dhe qytetareve	Shpalljet e punësimit u referohen të gjithëve, nuk mbajnë llogari nëse gruaja nga zona rurale dhe/ose me aftësi të kufizuara mund të aplikojë në shpalljen
Politikat/ndërhryrjet e verbëra gjinore nuk bëjnë dallim midis burrave dhe grave, përkatësisht hende kun ekzistues	Gjatë ndërtimit të fushës së futbollit, nuk mbahet llogari nëse edhe djemtë edhe vajzat do ta përdorin atë në mënyrë të barabartë
Politika/ndërhryrja e përgjegjshme gjinore i njeh karakteristikat dhe dallimet që dalin nga rolet gjinore, në mënyrë që efektet e politikave të sigurojnë barazi gjinore	Gjatë ndërtimit të fushës sportive, mbahet llogari nëse djemtë dhe vajzat do ta përdorin atë në mënyrë të barabartë, përkatësisht ajo është multifunksionale
Politika/ndërhryrja specifike gjinore synon të bëjë shpërndarjen e barabartë të resurseve	Kuota e përfaqësimit të grave me 40% në listat për deputetë / deputete dhe këshilltarë / këshilltare në komunat që e zvogëloi hende kun gjinor në Kuvend dhe këshillat e komunave
Politikat/ndërhryrjet transformuese gjinore kanë për qëllim të transformojnë shpërndarjen ekzistuese të fuqisë, resurseve dhe përgjegjësi në mënyrë që të krijojnë marrëdhënie të barabarta midis burrave dhe grave dhe të fokusohen në nevojat strategjike, përkatësisht të synojnë të shkaktojnë ndryshime në afat të gjatë	Futja e pushimit të atësisë për shkak të lindjes së fëmijës në afat të gjatë i transformon marrëdhëniet shoqërore dhe ndryshohet perceptimi se vetëm nëna do të qëndrojë në shtëpi pas lindjes së fëmijës, me të edhe qëndrimi i shoqërisë ndaj grave si ofruese të kujdesit dhe përkujdesjes, ndërsa burrave si atyre që kujdesen për mirëqenien financiare të familjes

Dallimi midis politikës specifike gjinore (interseksionale) dhe politikës gjinore të verbër / neutrale është në atë që për të krijuar të parën, bëhet analiza e kufizimeve specifike gjinore dhe atyre kufizimeve që bazohen në supozimet e mëparshme për rolin e femrave, përkatësisht merren parasysh më shumë karakteristika identitare të femrave. Në rastin e dytë, aspak nuk mund të flitet për qasjen interseksionale. Gjatë krijimit të politikave specifike, mund të parashikohen masat specifike interseksionale, duke u dhënë përparësi grave me karakteristika të shumta identitare, të cilat, në ndërveprim me njëra-tjetrën, çojnë në cenueshmërinë dhe marginalizimin e tyre më të madh. Shembull i masës së tillë është masa aktive për punësimin e gruas rome.

Veglat për secilën nga fazat e procesit të integritimit gjinor

Tabela nr. 3

Veglat për përcaktimin e nevojave (faza I)	Veglat për fazën e planifikimit (faza II)	Veglat për fazën e zbatimit (faza III)	Veglat për fazën e kontrollit (faza IV)
Statistika gjinore	Vendosja e treguesve gjinorë	Trajnimet për barazinë gjinore	Revizioni gjinor
Analiza gjinore	Planifikimi senzitiv gjinor i ndërhyrjeve/politikave	Transformimi senzitiv gjinor i institucioneve	Monitorimi gjinor
Vlerësimi gjinor i politikave	Zbatimi i buxhetimit të përgjegjshëm gjinor	Rritja e ndërgjegjësimit për çështjet gjinore	Evalvimi gjinor
Konsultimet me palët e prekura	Planifikimi i prokurimeve senzitive gjinore		

Ekzistojnë më shumë vegla për integrimin gjinor dhe ato janë paraqitur më poshtë në Tabelën 4-5⁷² duke përdorur thjerrëza gjinore interseksionale, si në vijim: Analiza e buxhetit gjinor në Veglat, Buxheti i përgjegjshëm gjinor (në tekstin e mëtejshëm: BPGJ), Planifikimi gjinor, Treguesit gjinorë, Statistikat gjinore, Konsultimet me të gjitha palët e prekura relevante, Monitorimi gjinor, Evalvimi gjinor, Vlerësimi i ndikimit gjinor (ang. *Gender impact assessment* - GIA), Rritja e ndërgjegjësimit, Trajnimet dhe Revizioni gjinor. Të gjitha nocionet shpjegohen në Shtojcën 1 të analizës.

Tabela nr. 4

Analiza gjinore e buxhetit	
Metodat dhe veglat	Efektet (nga aspekti interseksional) i përdorimit të kësaj vegle
	Analiza gjinore interseksionale do të ofrojë fotografi të qasjes për gratë dhe burrat me cenueshmëri të shumta, si dhe kontrollin mbi resurset dhe nevojat e tyre specifike gjinore. Njëherazi, do t'u mundësojë kreatorëve të politikave t'i kuptojnë pabarazitë gjinore në fushë të caktuar dhe/ose në institucion të caktuar, pasi hulumtohen, si shkaqet, ashtu edhe efektet e dallimeve gjinore në target grupin dhe brenda vetë grupit.

⁷² Materialet e përdorura në tabelat bazohen në: Doracakun për buxhetim të përgjegjshëm gjinor për administratën e Republikës së Maqedonisë, Ministria e Punës dhe Politikës Sociale dhe UN Women, 2013, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/priracnik_rodovo_mkd.pdf nëse edhe në materialet nga publikimet tematike të Institutit Evropian për Barazinë Gjinore, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://eige.europa.eu/publications-resources/toolkits-guides>

(1) Vlerësimi sensitiv gjinor i politikave	Duke përdorur këtë vegël, është shumë e vështirë të përcaktohet se cilët individë ose grupe që ishin përfshirë drejtpërdrejt ose kanë përfitim nga alokimet e buxhetit, dhe do të ishte edhe më e vështirë të shihej efekti tek gratë me më shumë karakteristika të identitetit.
(2) Vlerësimi i ndarë sipas gjinisë i përdoruesve	Gjatë përdorimit të kësaj vegle duhet të mbahet llogari për profilin e të anketuarve, përkatësisht të sigurohet reprezentativiteti i grupeve (burrave / grave) në pajtim me përfaqësimin e tyre. Për shembull, nëse, sipas OBSH-së, 10% e popullsisë janë persona me aftësi të kufizuara, në atë korrelacion duhet të jenë edhe personat me aftësi të kufizuara, duke mbajtur llogari edhe për statusin social dhe rezidencial, si dhe për faktorët e tjerë, që e përcaktojnë hulumtimin, por edhe për ndarjen gjinore.
(3) Analiza e ndara sipas gjinisë e shpenzimeve publike	Kjo vegël do të japë përgjigje për atë nëse shpenzimet publike janë në dobi të barabartë për burrat dhe gratë. Për shembull, kjo vegël mund të përdoret për të krahasuar shpenzimet e politikave aktive të punësimit, jo vetëm për korrelacionin gra: burra, por edhe për gratë me aftësi të kufizuara, gratë nga zonat rurale, gratë rome, etj.
(4) Analiza e ndarë sipas gjinisë e të ardhurave publike	Për shkak të dallimeve ekzistuese në rrogat midis grave dhe burrave, përqindjes më të ulët të pjesëmarrjes së grave në tregun e punës dhe përqindjes më të lartë të grave në vendet e punës më pak të paguara, gratë mesatarisht kanë të ardhura më të ulëta se burrat. Si rrjedhojë, më shumë burra do të përfitojnë nga vendosja e tatimit të sheshtë. Gjatë analizës së tillë, mund të tregohet se gratë me më shumë cenueshmëri do të përfitonin më shumë nga rritja e rrogës minimale.
(5) Analiza e ndarë sipas gjinisë e buxhetit nga aspekti i përdorimit të kohës	Analiza e tillë do të tregonte se deri në çfarë mase buxheti mbështetet në punën e papaguar në familje (kujdesi për të moshuarit, të sëmurët, gatimi, pastrimi, etj.) dhe si ndahet puna e papaguar midis grave dhe burrave. Analiza e përdorimit të kohës nga Enti Shtetëror i Statistikës tregon se gratë bëjnë 72,5% të punës së papaguar në shtëpi dhe në kujdesin e fëmijëve, gjë që ndikon ndjeshëm në aftësinë dhe kohën e tyre për të bërë punë me pagesë. ⁷³
(6) Formulimi i kornizës së politikës ekonomike	Kjo vegël, merr parasysh edhe ekonominë e kujdesit dhe perkujdesjes (punën e papaguar) si faktor ekonomik. Planifikimi ekonomik afatmesëm (buxhetimi) është me rëndësi të madhe. Këto variabla mund të jenë lëndë e analizës gjinore interseksionale, ku, për shembull, në kontekstin e arsimit,

⁷³ Nëse puna e papaguar e grave në Maqedoninë e Veriut vlerësohet sipas rrogës minimale, kjo do të kishte vlerë monetare prej rreth 17% të BPV-së. Një pjesë e madhe e detyrimeve të kujdesit të grave është për shkak të mungesës së shërbimeve të kujdesit (vetëm 8,8% e fëmijëve nën 3 vjeç janë të përfshirë në kujdesin formal, ndërsa mesatarja e BE-27 është 34,7 %).

afatmesme senzitive gjinore	mund të matet shkalla e braktisjes së vajzave nga komuniteti i caktuar etnik ose në një zonë. Në kontekstin e shëndetësisë, bazuar në numrin e pacientëve në shëndetësinë publike ose numrin e vizitave për pacient, mund të bëhet vlerësimi i disponueshmërisë së shërbimeve shëndetësore për grupet e ndryshme të grave (gratë nga zonat rurale, gratë e rritura, gratë rome, etj.).
-----------------------------------	--

Tabela nr. 5

Metodat dhe veglat	Efekti/et (nga aspekti interseksional) i përdorimit të kësaj vegle
Buxhetimi i Përgjegjshëm Gjnor – BPGJ	Për të qenë në gjendje të maten efektet e politikës së caktuar, është e rëndësishme të grumbullohen të dhënat statistikore të ndara sipas gjinisë dhe treguesit e ndarë në baza diskriminuese. Kjo do të ndihmojë në matjen e efekteve që këto politika i kanë pasur te përdoruesit e ndryshëm.
Planifikimi gjnor	Kjo vegël mund të shkaktojë ndryshime të vërteta për grupe të ndryshme, përkatësisht të përcaktojë politikë transformuese që në afat të gjatë do të shkaktojë ndryshime strukturore në shoqëri dhe bartësve të fuqisë, përkatësisht kontrollin mbi resurset.
Treguesit gjnorë⁷⁴	Nga aspekti interseksional, veçanërisht të rëndësishëm do të ishin <i>treguesit e rezultateve</i> (për shembull, numri i orëve të ofruara për orientim ose trajnim për përdorues / përdoruese, numri i vendeve në kopshte, etj.), sepse mund t'i kapin karakteristikat e përdorueseve të masës në lidhje me popullsinë dhe për të matur dhe përshkruar marrëdhënien midis qëllimeve të projekteve dhe rezultateve të fituara (për shembull, numri i grave që kanë përfunduar trajnimin ose të cilat kanë hequr dorë, etj.). <i>Treguesit e efikasitetit</i> janë, gjithashtu, të rëndësishëm për të krahasuar resurset e përdorura dhe rezultatet, përkatësisht se cili profil i grave ishin përdoruese, dhe për të analizuar arsyet e shfaqjes së (mos)përdorimit nga gratë me më shumë karakteristika të identitetit.
Statistika gjnore	Për momentin, Enti Shtetëror i Statistikës nuk grumbullon të dhëna të ndara në baza diskriminuese, përkatësisht nuk ka të dhëna të disponueshme për gratë me më shumë karakteristika të identitetit. Si rrjedhojë, çështjet gjnore dhe gratë shikohen në mënyrë homogjene dhe politikat/masat që krijohen janë të verbëra në mënyrë interseksionale.
Monitorimi gjnor	Kjo vegël mundëson kontrollimin e efektit të politikës aktuale me ndikimin e saj në grupet e ndryshme, përkatësisht tek gratë me më shumë karakteristika të identitetit. Megjithatë, duke u nisur nga fakti se nuk ka të dhëna të mjaftueshme statistikore të disponueshme, vihet në pikëpyetje edhe mundësia për t'i adresuar problemet e identifikuara drejtpërdrejt nga

⁷⁴ Në Strategjinë e Barazisë Gjnore 2022-2027 parashihet qëllimi strategjik specifik në vendosja/zhvillimi i treguesve për matjen e barazisë gjnore bazuar në të dhënat statistikore të disponueshme dhe të ndara gjnore.

	kërkimet cilësore.
Konsultimet me të gjitha palët e prekura relevante	Konsultimet me palët e prekura gjinore mund të zbatohen për legjislacionin, politikat, programet, projektet, shërbimet dhe masat konkrete. Në çdo rast, është e rëndësishme të sigurohet përfaqësimi dhe pjesëmarrja e vërtetë e palëve të prekura (për shembull, gratë viktimat të dhunës me bazë gjinore, gratë rome, gratë vetëpërfaqësuese me aftësi të kufizuara, etj.).
Evalvimi gjinor	Nga aspekti interseksional, i lidhur me ndikimin e grupeve të ndryshme të grave, evalvimi gjinor do t'i vlerësojë të gjitha ndryshimet që lidhen me barazinë gjinore në të tilla si ndryshimet në vlerat kulturore, normat, qëndrimet, sjelljen shoqërore dhe marrëdhëniet e fuqisë, pjesëmarrjen dhe përfaqësimin e grave dhe burrave në të gjithë diversitetin e tyre, qasjen dhe kontrollin mbi mundësitë dhe resurset dhe ndryshimet në politikat, legjislacionin dhe rregullat organizative, me qëllim të reduktojnë cenueshmërinë dhe marginalizimin e grave me karakteristika të ndryshme të identitetit.
Vlerësimi i ndikimit gjinor⁷⁵	Kjo vegël do të ofrojë rekomandime të bazuara në dëshmitë për ridizajn në fazën e hershme të zbatimit të politikës së caktuar. Duke aplikuar metodat e analizës gjinore dhe interseksionale, është e mundur të vlerësohen: 1) qëllimet dhe prioritetet e përcaktuara të hulumtimit, përkatësisht se cilat grupe mund të ishin neglizhuar në hartimin e hulumtimit, 2) kornizat konceptuale të kërkimit dhe metodat analitike që mund të përjashtojnë në mënyrë të pandërgjegjshme nëngrupe të caktuara, dhe 3) çështjet kërkimore që janë formuluar me fokusin specifik që mund të përjashtojnë grupe të caktuara të grave.
Rritja e ndërgjegjësimit	Rritja e ndërgjegjësimit gjinor ka për qëllim të promovojë dhe inkurajojë kuptim të përgjithshëm të sfidave gjinore, për shembull, dhuna ndaj grave dhe hendeku gjinor në rroga, por shikuar nga elementi interseksional edhe t'i shkaktojë stereotipet dhe paragjykimet ekzistuese, por edhe sistemet e fuqisë dhe privilegjet në shoqëri.
Transformimi senzitiv gjinor i institucioneve	Transformimi i institucioneve arrihet me analizë fillestare të gjinisë dhe diversitetit në punën e vetë institucionit, përkatësisht, para se gjithash, të ndërgjegjësohet për pamundësinë e qasjes së grupeve të ndryshme në të (qoftë si punësim në institucion ose shërbim që e ofron). Më tutje, çdo institucion duhet të ketë Planin e tij për Barazinë Gjinore, ku do të mbajë llogari për diversitetin dhe specifikat e grupeve të ndryshme të grave dhe vajzave. Kjo lidhet edhe me detyrimin e sektorit publik për të promovuar barazinë.
Planifikimi i	Gjatë prokurimeve publike, organet publike duhet të mbajnë llogari për

⁷⁵ GIA është teknika e përdorur në përputhje me parimet e Inovacioneve të Përgjegjshme të Kërkimit (ang. Responsible Research & Innovation - RRI) dhe në mbështetjen e Qëllimeve për Zhvillim të Qëndrueshëm të Kombeve të Bashkuara.

prokurimeve senzitive gjinore	nevojat e ndryshme të grave dhe burrave, djemve dhe vajzave, përkatësisht për specifikat e të gjithë qytetarëve për të lehtësuar qasjen në shërbimet e institucionit. Në rastin e aktiviteteve për përmirësimin e infrastrukturës, kjo do të thotë të merret parasysh qysh në procesin e planifikimit të infrastrukturës për qasje, përkatësisht disponueshmëri për të gjithë (nga gratë me aftësi të kufizuara tek gratë në zonat rurale, etj.).
Trajnimet	Trajnimi për barazinë gjinore nga aspekti interseksional është pjesë e një grupi më të gjerë veglash, instrumentesh dhe strategjish për të kuptuar pabarazinë, format e përcaktuara të diskriminimit që i prekin në mënyrë disproporcionale disa grupe të grave më shumë se të tjerët, por edhe për të kuptuar vlerën e diversiteteve dhe barazisë.
Revizioni gjinor	Revizioni gjinor nga aspekti interseksional e përmirëson kapacitetin kolektiv të organizatës për t'i shqyrtuar aktivitetet e saj nga perspektiva gjinore dhe interseksionale dhe për t'i identifikuar anët e forta dhe të dobëta në promovimin e çështjeve për barazinë interseksionale gjinore.

2.2.2. Veglat për transformimin gjinor

Siç u tha edhe më parë, qasja transformuese gjinore nis nga normat gjinore dhe përvojat që gratë dhe vajzat kanë në shoqëri ose komunitet të caktuar. Normat, qëndrimet dhe vlerat patriarkale, gjinore dhe sociale ndikojnë në shkallën në të cilën individët dhe komunitetet, veçanërisht gratë dhe vajzat në këto komunitete, mund t'i gëzojnë dhe ushtrojnë të drejtat e tyre. Gëzimi efektiv dhe i qëndrueshëm i të drejtave do të thotë që këto norma, qëndrime dhe vlera duhet të transformohen duke promovuar fuqinë e përbashkët, kontrollin e resurseve, miratimin e vendimeve dhe afirmimin e të drejtave të grave dhe vajzave. Si rrjedhojë, dallimi kryesor midis qasjes së integritetit gjinor dhe qasjes transformuese gjinore është që në fillim të analizës gjinore, e cila në qasjen transformuese gjinore fokusohet në njohjen dhe kuptimin e normave gjinore përmes përvojës së grave dhe vajzave në komunitet të shprehur prej tyre nëpërmjet pjesëmarrjes së tyre të plotë dhe participimit në ndërtimin e masave për transformimin e këtyre normave.

Integrimi gjinor është pjesë e qasjes transformuese gjinore që shkon një hap më tej dhe që, përveç pjesëmarrjes së barabartë të grave dhe vajzave, me burrat dhe djemtë, fokusohet edhe në zgjidhjen dhe ndryshimin e strukturave që inkurajojnë pabarazinë dhe i përjashtojnë gratë dhe vajzat, të tilla si normat shoqërore gjinore. Qasja transformuese gjinore ka pikënisje të ndryshme nga qasja e integritetit gjinor. Pra, ndryshimi i qëndrimeve dhe vlerave mund të jetë komponenti i qasjes së integritetit gjinor, por kjo nuk do të thotë se do të ndodhë transformimi i vërtetë, duke pasur parasysh se ndryshimi i normave nuk është pikënisja në këtë qasje. Në dallim nga integrimi gjinor, qasja transformuese gjinore kërkon qasje eksplicite dhe vendimtare për t'iu qasur zgjidhjes së shkaqeve themelore të pabarazisë gjinore dhe shkeljes së të drejtave, përkatësisht normave gjinore dhe sociale.

Në tabelën e mëposhtme (Tabela nr. 6) përshkruhen dallimet kryesore midis parimit të integritetit gjinor dhe qasjes transformuese gjinore dhe veglave që i përdorin:

Tabela nr. 6

Veglat	Integrimi gjinor	Qasja transformuese gjinore
Analiza gjinore	Në analizat fillestare gjithmonë adresohen problemet dhe nevojat e burrave dhe grave	Analiza fillestare analizon në mënyrë konkrete normat, qëndrimet dhe vlerat duke përdorur të dhëna cilësore dhe e përdor këtë si pikënisje për të informuar progresin dhe ndikimin e politikës / programit / projektit
Përdorimi i të dhënave	Të dhënat e përdorura në integrimin e perspektivës gjinore në politikat, programet ose projektet janë kryesisht sasiore dhe janë të ndara në bazë të seksit ose gjinisë, ndërsa ndonjëherë kanë edhe qasje interseksionale dhe përfshijnë ndarjen sipas moshës, vendbanimit dhe identiteteve të tjera relevante	Përmes qasjes transformuese gjinore, analizohen të dhënat sasiore bashkë me të dhënat cilësore (përvojat, njohuritë, reflektimet e grupeve të ndryshme shoqërore të grave dhe vajzave, duke përfshirë ato me dhe pa aftësi të kufizuara, si dhe gratë nga grupet e ndryshme etnike dhe gratë nga zonat rurale). Gjatë grumbullimit të të dhënave cilësore, është veçanërisht e rëndësishme që të ketë përfaqësim të grupeve të privuara nga të drejtat dhe grupeve të marginalizuara të grave dhe vajzave, duke përfshirë ato me dhe pa aftësi të kufizuara në shoqëri
Adresimi i barrierave me të cilat përballen gratë dhe vajzat, duke siguruar pjesëmarrjen dhe gjithëpërfshirjen	Përmes politikës, programit ose projektit konkret zgjidhen pengesat me të cilat përballen gratë në fushën e caktuar që preket Për sa i përket garantimit të pjesëmarrjes së grave në krijimin, zbatimin dhe evalvimin e rezultateve, është krijuar hapësira për platforma dhe hapësira të shumta për pjesëmarrjen e grave në të gjitha fazat	Politika, programi ose projekti konkret funksionon në mënyrë eksplicite mbi normat, qëndrimet dhe vlerat duke përdorur modelin socio-ekologjik Qasja transformuese gjinore e garanton përfshirjen e organizatave të grave dhe forcimin e kapaciteteve të tyre, duke mbajtur llogari edhe për gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara, gratë nga grupet e ndryshme etnike, si dhe gratë nga zonat rurale
Monitorimi dhe evalvimi	Ndikimi i politikës matet me ndihmën e thjerrëzave / perspektivës gjinore	Ndikimi i politikës matet në bazë të përvojave të bartësve të të drejtave, veçanërisht grave dhe vajzave me dhe pa aftësi të kufizuara në atë fushë dhe në mënyrën e ushtrimit dhe përdorimit të të drejtave të tyre
Buxhetimi dhe resurset	Dokumenti përmban burime të mjaftueshme të resurseve për zbatimin e aktiviteteve që lidhen me barazinë gjinore dhe	Dokumenti përmban resurse të mjaftueshme për zbatimin e aktiviteteve që lidhen me barazinë gjinore dhe nevojat specifike të grave

	nevojat specifike të grave	me dhe pa aftësi të kufizuara, grave nga grupe të ndryshme etnike, si dhe grave nga zonat rurale, por edhe mundësinë e mbështetjes ekskluzivisht të organizatave të grave me buxhet që do të mundësojë fleksibilitet për t'iu përshtatur nevojave të grave dhe vajzave, si dhe në bazë të mësimave të nxjerra gjatë ciklit të projektit.
--	----------------------------	--

Arritja e qasjes transformuese gjinore është e pamundur pa përdorur qasjen e bazuar në të drejtat e njeriut që tenton t'i analizojë pabarazitë që janë në qendër të problemeve të lidhura me zhvillimin dhe përjetësojnë praktikat diskriminuese dhe ndarjen e pabarabartë të fuqisë, duke rezultuar në grupe njerëzish që qëndrojnë prapa të tjerëve. Si rrjedhojë, është e domosdoshme të zbatohet qasja transformuese gjinore dhe qasja e të drejtave të njeriut në nivele të ndryshme, të shpjeguar në Tabelën nr. 7:

Tabela nr. 7

Familja	Qasja transformuese gjinore në nivel të familjes kërkon që gratë dhe vajzat të përfshihen në procesin e miratimit të vendimeve dhe të kenë qasje në resurset e familjes
Shoqëria	Qasja transformuese gjinore duhet të sigurojë kushte jo vetëm për përfshirjen e grupeve të ndryshme të grave dhe vajzave në proceset e miratimit të vendimeve në të gjitha nivelet, por edhe për udhëheqjen (ang. leadership) e këtyre proceseve.
Legjislacioni (aspekti formal)	Legjislacioni, duke përfshirë edhe politikat, duhet t'i garantojnë të drejtat e grave dhe vajzave dhe të sigurojnë mjedis ku gratë në të gjitha diversitetet e tyre pa asnjë pengesë, duke përfshirë edhe pa ndikimin e normave gjinore, do t'i ushtrojnë të drejtat e tyre
Aspekti material (substantiv)	Sigurimi i qasjes në resurset dhe mjetet, të tilla si toka, shërbimet dhe resurset financiare, teknologjia dhe informacionet për gratë dhe vajzat, me të gjitha diversitetet e tyre

Më tutje, një nga veglat kryesore për transformimin gjinor është puna e dizajnuar mirë dhe e bazuar në dëshmi për burrat dhe mashkullorinë. Shumë role dhe pritshmëri tradicionale mund të jenë gjithashtu të dëmshme për burrat dhe djemtë dhe për këtë arsye, transformimi gjinor duhet të jetë proces pozitiv dhe konstruktiv, si për burrat, ashtu edhe për gratë. Kjo sepse arsyeja kryesore dhe themelore për ekzistimin e pabarazisë gjinore dhe shfaqjen e dhunës me bazë gjinore është patriarkia, sistemi i mbështetur nga shoqëria dhe institucionet, në të cilin pushtetin e kanë burrat, ndërsa gratë janë kryesisht të përjashtuara dhe të varura prej tij. Roli i burrave si

"bartës të fuqisë" lidhet shpesh me pasjen e kontrollit mbi resurset, prandaj edhe pritet të jenë ofrues të resurseve. Si rrjedhojë, shoqëria shpesh ua cakton rolin e mbajtësit të familjes, mbrojtësit dhe kryefamiljarit burrave dhe djemve, ndërsa edukatoreve ose atyre që kujdesen për familjen ekskluzivisht grave dhe vajzave që varen ose duhet të varen nga burrat. Këto role e ruajnë fuqinë, kontrollin dhe nënshtrimin e grave dhe vajzave dhe e forcojnë dominimin mashkullor. Praktikata e tilla jo vetëm që zhvillohen në nivel individual, por janë të ngulitura si në nivelin simbolik, ashtu edhe në nivelin strukturor të shoqërisë, ku privilegje u jepen burrave dhe atyre që konfirmojnë me nocionet dominuese të gjinisë, veçanërisht me nocionet e mashkullorësisë. Kur njerëzit devijojnë nga këto pritshmëri të mashkullorësisë dhe feminitetit, ata janë të ekspozuar në rrezik më të madh të diskriminimit, stigmës dhe marginalizimit.

Një nga mënyrat për t'iu qasur transformimit të të ashtuquajturit "mashkulloritet toksik" është edhe qasja e punës së burrave me burra - kampionë gjinorë ose organizata burrash që punojnë për barazinë gjinore, veçanërisht në nivel lokal.

Një tjetër vegël e përdorur nga qasja transformuese gjinore është defragmentimi dhe ndryshimi i konceptit të kujdesit dhe përmirësimi i ekuilibrit midis jetës private dhe profesionale, si për gratë, ashtu edhe për burrat. Kjo është për shkak se gratë mbajnë një pjesë joproporcionale të punës së papaguar në mbarë botën, ndërsa çekuilibri gjinor në ndarjen e punës së kujdesit është shkaku themelor i pafuqizimit ekonomik dhe social të grave. Normat gjinore për mëmësinë ose si edukatore 'natyrore' nënkuptojnë se nga gratë pritet të marrin përgjegjësinë për kujdesin ndaj fëmijëve, kujdesin për të moshuarit ose të sëmurët. Si rrjedhojë, ekonomia e kujdesit është gjithashtu vegël për arritjen e barazisë socio-ekonomike, uljes së varfërisë, rritjes gjithëpërfshirëse dhe zhvillimit të qëndrueshëm. Politikata e brendshme duhet, gjithashtu, të mundësojnë krijimin e klimës për detyrimet e ndara midis burrave dhe grave, duke e përfshirë edhe njohjen e mungesë së përbashkët prindërore. Përmirësimi i kushteve në vendin e punës për të promovuar rol më të madh të burrave në kujdesin, si dhe ndryshimi i politikave dhe kulturës së vendit të punës për t'u mundësuar burrave të bëhen më aktivë në aspekt të kujdesit, duhet të ndodh paralelisht me zhvendosjet efektive në normat e përgjithshme shoqërore që lidhen me gjininë, si dhe në idenë dominuese se kujdesi është koncept ekskluzivisht femëror⁷⁶.

Kapitulli 3 – Treguesit interseksionalë dhe shembujt krahasues nga praktika

3.1 Treguesit interseksionalë

3.1.1. Qëllimi i treguesve për realizimin e të drejtave të njeriut

Në dokumentet ndërkombëtare, respektimi, mbrojtja dhe ushtrimi i të drejtave të njeriut parashikohen si tre detyrime themelore të shtetit në raport me të drejtat e njeriut⁷⁷. Detyrimi i

⁷⁶ Rekomandimet janë dhënë në analizën e vetme të bërë për burrat dhe kujdesin në Maqedoninë e Veriut, Burrat dhe kujdesi (BDHK): Kujdesi ndaj maskulinitetit në Maqedoninë e Veriut në Raporti nacional, Reaktor, 2021, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://reactor.org.mk/wp-content/uploads/2022/11/menincare_web_mk.pdf

⁷⁷ Komenti i Përgjithshëm nr. 31 (2004) i Komitetit për të Drejtat e Njeriut i Kombeve të Bashkuara mbi Natyrën e Detyrimeve të Shteteve që dalin nga Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike (ang. *General comment no. 31 (80), The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant: International Covenant on Civil and Political Rights*), Kombet e Bashkuara, 2004.

parë, për respektimin e të drejtave të njeriut, i referohet nevojës për t'u përmbajtur nga çdo pengim në gëzimin e të drejtave të njeriut nga njerëzit. Devijimi, përkatësisht kufizimi i të drejtave të njeriut justifikohet vetëm kur qëllimi është të sigurohet njohja dhe respektimi i duhur i të drejtave dhe lirive të të tjerëve dhe me qëllim të plotësimit të kërkesave përkatëse në lidhje me moralin, rendin publik dhe miqësinë.⁷⁸ Megjithatë, shteti ka për obligim që t'i mbrojë të drejtat e njeriut në atë mënyrë që duhet të parandalojë shkeljen e të drejtave të njeriut nga institucionet dhe personat e tretë dhe të sigurojë mekanizma efikasë për përcaktimin e përgjegjësisë në rastet e shkeljes së tyre. Realizimi i të drejtave të njeriut si obligim i shtetit, nga ana tjetër, përfshin ekzistimin e masave pozitive, duke përfshirë edhe miratimin e rregullativës përkatëse legjislative, gjyqësore, administrative, edukative dhe tjetër⁷⁹, por edhe programe dhe politika për të siguruar ushtrimin e të drejtave të njeriut.

Megjithatë, të drejtat e njeriut janë gjithmonë në rrezik kur ndodhin ndryshimet globale ose krizat botërore që ndikojnë negativisht në realizimin e tyre. Shembulli i fundit është pandemia Kovid-19, kriza shëndetësore që ka prekur të gjithë botën dhe ka shkaktuar pasoja të paparashikueshme ekonomike dhe sociale. Pandemia e Kovid-19 pati edhe efekt negativ në mënyrë disproporcionale tek gratë nga të gjitha grupet, veçanërisht gratë romë, nënat e vetme, gratë me aftësi të kufizuara dhe gratë nga zonat rurale⁸⁰. Duke marrë parasysh që një numër i madh vendesh nuk dhanë përgjigje dhe mbështetje adekuate përmes politikave, kriza që u ngrit për shkak të pandemisë çoi edhe në rritjen e pabarazisë, përjashtimit dhe diskriminimit në nivel global, dhe veçanërisht në vendet në zhvillim, përfshirë edhe Maqedoninë e Veriut. Pandemia e Kovid-19 konfirmoi edhe një herë domosdoshmërinë për të vendosur të drejtat dhe integritetin e njeriut në qendër të politikave zhvillimore, por edhe për të monitoruar dhe analizuar në mënyrë adekuate situatën e të drejtave të njeriut, veçanërisht të grupeve më të cënueshme dhe më të marginalizuara në shoqëri. Prandaj, realizimi efektiv i të drejtave të njeriut në masë të madhe varet nga mënyra se si ndërtohen politikat shtetërore, por edhe si zbatimi i tyre monitorohet dhe vlerësohet.

Procesi i formulimit të politikave dhe programeve shtetërore duhet të fillojë gjithmonë nga parimi i bazuar në të drejtat e njeriut, i cili ka në zemër parimin e mosdiskriminimit, si normë ndërkombëtare që shfaqet në një numër të madh dokumentesh ndërkombëtare, si *inter alia* Konventa për Eliminimin e të gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Grave, Konventa për Eliminimin e të gjitha Formave të Eliminimit të Diskriminimit Racor dhe Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara. Parimi i mosdiskriminimit vlen për të gjithë njerëzit dhe parashikon realizimin dhe ushtrimin e të drejtave dhe lirive të njeriut pavarësisht nga karakteristikat e njerëzve, të cilat ndër të tjera, përfshijnë seksin, gjininë, aftësinë e kufizuar, përkatësinë etnike, moshën ose vendbanimin, përkatësisht në zonën urbane ose rurale. Parimi i

⁷⁸ Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut (ang. *Universal Declaration of Human Rights*), Kombet e Bashkuara, 1948, neni 29

⁷⁹ Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike (ang. *International Covenant on Civil and Political Rights*), Kombet e Bashkuara, 1966, neni 2

⁸⁰ Risteska, M., Analiza e ndikimeve të Kovid-SARS-19 mbi gjininë dhe diversitetet, Misioni i OSBE-së në Shkup, 2020, fq. 95, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/480413.pdf>

mosdiskriminimit është komplementar me parimin e barazisë, i cili nga ana tjetër parashikon se të gjithë njerëzit lindin të barabartë dhe i gëzojnë të drejtat e tyre në mënyrë të barabartë. Këto parime dhe standarde të të drejtave të njeriut janë të integruara në kornizën juridike ndërkombëtare dhe nacionale dhe i përfaqësojnë rregullat minimale që duhet të respektohen nga shtetet. Për zbatimin e vërtetë në praktikë të parimeve dhe standardeve të të drejtave të njeriut, është e domosdoshme që ato të shndërrohen në politika, programe, masa dhe buxhete që do të mundësojnë zbatimin e tyre në një numër më të madh sferash (siç janë për shembull fushat që janë me interes në këtë analizë, përkatësisht drejtësia, politika sociale, puna dhe arsimit) në nivel nacional, por edhe lokal. Gjatë krijimit të politikave të tilla, është e domosdoshme të ndiqet edhe parimi i pjesëmarrjes, që nënkupton përfshirjen e palëve të prekura, veçanërisht shoqatave të qytetarëve, por edhe ekspertëve dhe praktikuesve të të drejtave të njeriut, por edhe vetë target grupeve, duke përfshirë edhe vetëpërfaqësuesit e tyre. Në mënyrë shtesë, përfshirja e të drejtave të njeriut në këto procese dhe dokumente nuk është vetëm imperativ normativ, por duhet të ketë kuptim praktik, përkatësisht të ketë kontekst lokal dhe të ketë pronësi lokale, përkatësisht të reflektojë dhe të zgjidhë situatën reale në vendet.

Megjithatë, përfshirja e drejtpërdrejtë e standardeve të të drejtave të njeriut në krijimin e politikave nuk është gjithmonë garanci se ato do të zbatohen. Prandaj, i domosdoshëm është ekzistimi dhe përdorimi i veglave përkatëse për formulimin dhe vlerësimin e politikave, siç janë treguesit. Sipas përkufizimit, treguesi është instrument për matjen dhe vlerësimin. Nga aspekti i të drejtave të njeriut, treguesit paraqesin informacion sipas të cilit matet se sa një e drejtë e caktuar e njeriut realizohet nga shteti ose praktikohet, përkatësisht gëzohet nga njerëzit. Përkufizimi më i gjerë i nocionit tregues i të drejtave të njeriut përfshin "informacione konkrete për gjendjen e objektit, ngjarjes, aktivitetit ose rezultatit me të cilat lidhen normat dhe standardet e të drejtave të njeriut, informacionet që u referohen dhe i pasqyrojnë parimet e të drejtave të njeriut, dhe mund të përdoren për të vlerësuar dhe ndjekur promovimin dhe zbatimin e të drejtave të njeriut."⁸¹

Treguesit mund të jenë sasiorë, të shprehur kryesisht përmes numrave, përqindjeve dhe/ose indekseve⁸², ose mund të jenë cilësorë, të cilët janë kryesisht narrativë dhe përpiqen të vlerësojnë

⁸¹ Treguesit e të Drejtave të Njeriut në Udhëzuesi për Matjen dhe Zbatimin (ang. *Human Rights Indicators – A Guide to Measurement and Implementation*), Zyra e Përfaqësuesit të Lartë të Kombeve të Bashkuara, 2012, fq. 28, në dispozicion në anglisht në këtë link:

https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Human_rights_indicators_en.pdf

⁸² Indeksi si tregues merret si kompozit i disa fushave. Për shembull, indeksi i zhvillimit njerëzor i ndjekur nga Programi për Zhvillim i Kombeve të Bashkuara (UNDP) fokusohet në tre aspekte të rëndësishme të mirëqenies njerëzore (jetëgjatësia, shkalla e arsimit dhe gëzimi i standardit të mirë jetësor). UNDP-ja, gjithashtu, e kryen Indeksën e Pabarazisë Gjinore (ang. *Gender Inequality Index*) në nivel global, ndërsa Instituti Evropian për Barazinë Gjinore e kryen Indeksën e Barazisë Gjinore (ang. *Gender Equality Index*) për vendet në Bashkimin Evropian dhe vendet kandidatë për anëtarësim në Bashkimin Evropian, duke i mbuluar fushat e shëndetësisë, parasë, fuqisë, kohës, punës dhe arsimit. Republika e Maqedonisë së Veriut ka hartuar Indeksën e Barazisë Gjinore për herë të parë në vitin 2019, në dispozicion në maqedonisht në këtë link:

https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/2019/Gender%20Index_MK_01.pdf. Në vitin 2019, nga shoqata e qytetarëve Reaktor është bërë Indeksi Gjnor i Komunave, i cili përmbledh situatat në 3 fusha për secilën nga komunat në hendeqet gjinore, kushtet mundësuese dhe komuna e përgjegjshme gjinore. Rezultatet e indeksit janë në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <http://rodovindeks.mk/>

realizimin dhe gëzimin thelbësor të të drejtave të njeriut, përkatësisht të kapin atë që fshihet pas numrave ose përqindjeve. Treguesit sasiorë dhe cilësorë nuk e përjashtojnë njëri-tjetrin, por shpesh janë komplementarë dhe përdoren bashkë për të treguar fotografinë e plotë gjatë zbatimit të standardeve të lidhura me të drejtat e njeriut. Përdorimi i të dy llojeve të treguesve është veçanërisht i rëndësishëm në rastet e qasjes interseksionale, sepse mund të japë pasqyrë të vërtetë të ushtrimit të të drejtave të njeriut nga gratë e grupeve të privuara nga të drejtat dhe të marginalizuara, por edhe të pasqyrojë këtë pozicion të grupeve përkatëse të grave si rezultat i ndikimeve komplekse të sistemeve të ndryshme të fuqisë që përputhen, të tilla si patriarkia, racizmi, homofobia, albeizmi dhe të ngjashme, dhe ndikimi i tyre specifik në këto grupe të grave. Për shembull, nëse duam të matim progresin e përfshirjes së një numri më të madh të vajzave romë në procesin arsimor, do të vendosim tregues sasior (numër ose përqindje) që duhet të ndiqet për të matur progresin në periudhë të caktuar kohore. Megjithatë, për të vlerësuar përmirësimin e cilësisë së arsimit ose trajtimin që ky grup e merr nga mësimdhënësit / mësimdhënëset dhe shokët / shoqet e klasës, janë të domosdoshëm tregues cilësorë që do të mund të tregojnë më thellë cilësinë e procesit arsimor, veçanërisht nëse ka trajtim të barabartë ndaj këtyre nxënësve dhe familjeve të tyre, si dhe cilësinë e infrastrukturës dhe kualifikimet e mësimdhënëseve / mësimdhënëseve në rastet ku një përqindje e lartë e fëmijëve të regjistruar janë romë, zbatimi i programit arsimor, rezultatet e arritjeve arsimore, etj. Shembulli i treguesit cilësor të të drejtave të njeriut në dokumentin nacional është dhënë në tabelën e mëposhtme (Tabela nr. 8), si pjesë e Strategjisë së Barazisë Gjinore 2022-2027⁸³.

Tabela nr. 8

Emri i dokumentit	Qëllimi përgjithshëm	Qëllimi specifik	Rezultati	Treguesi
Strategjia e Barazisë Gjinore 2022-2027	3. Parandalimi i stereotipeve gjinore dhe ndërtimi i kulturës së mosdhunës dhe mosdiskriminimit bazuar në seks, gjini dhe identitetin gjinor	3.2: Parandalimi i stereotipeve gjinore dhe seksizmit dhe promovimi i barazisë, në rezultatin	3.2.2 Arsimi dhe materialet mësimore që promovojnë barazinë, tolerancën dhe mosdiskriminimin	Vendosja e mekanizmit efikas për revidimin e përmbajtjeve të vjetra dhe hartimin e përmbajtjeve të reja në programet mësimore, librat shkollore dhe materialet didaktike që janë të ndjeshme gjinore dhe që promovojnë pikëpamje pozitive ndaj gjinisë dhe identiteteve gjinore, me qasje interseksionale.

⁸³ Strategjia e Barazisë Gjinore, fq.32, në dispozicion në maqedonisht në këtë link:
https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/strategija_2022_2027.pdf

Treguesi i vendosur në këtë mënyrë imponon vendosjen e mekanizmit të ri për revidimin e përmbajtjeve të vjetra dhe hartimin e përmbajtjeve të reja në programet mësimore dhe librat shkollorë, që do të jetë efikas në funksionimin e tij. Në mënyrë shtesë, i njëjti tregues parashikon edhe efikasitetin në punën e mekanizmit të sapovendosur, i cili matet me analizë më të thellë sesa duke përdorur vetëm numra. Si rrjedhojë, treguesi, si cilësor, imponon edhe përdorimin e të dhënave cilësore për të dëshmuar arritjen e rezultatit të pritur. Megjithatë, duhet të konkludohet se, në pjesën më të madhe, politikat dhe programet lidhur me të drejtat e njeriut në Republikën e Maqedonisë së Veriut përmbajnë tregues sasiorë, të cilët shumë rrallë kanë perspektivë interseksionale. Dhe këta tregues sasiorë nuk janë gjithmonë të plotë dhe të ndarë në baza të ndryshme diskriminuese, përkatësisht zakonisht paraqiten individualisht (me përjashtim të të dhënave për seksin, përkatësinë etnike dhe moshën, të cilat mund të hasen se janë të ndërlidhura). Por, ky nuk është rasti edhe me bazën e aftësisë së kufizuar ose vendbanimin ose fenë ose besimin fetar, gjendjen shëndetësore e të ngjashme, të cilat janë gjithashtu të rëndësishme për të miratuar konkluzion të plotë në lidhje me zbatimin e rezultatit të caktuar / qëllimit specifik / qëllimit të përgjithshëm.

Treguesit janë ndarë më tej sipas vlerësimit që duhet të tregojnë në lidhje me hapat e ndërmarrë nga shtetet për përmbushjen e detyrimeve të tyre në drejtim të respektimit, mbrojtjes ose realizimit të të drejtave të njeriut. Në lidhje me këtë dimension, treguesit ndahen më tej në strukturorë, hetimorë dhe tregues që e tregojnë rezultatin e vërtetë të zbatimit të të drejtave të njeriut (Tabela nr. 9).

Tabela nr. 9

Respektimi i të drejtave të njeriut
• Zbatimi i treguesit strukturor
Mbrojtja e të drejtave të njeriut
• Zbatimi i treguesit hetimor
Ushtrimi i të drejtave të njeriut
• Zbatimi i treguesit që tregon rezultat

Në tabelën e mëposhtme (Tabela nr. 10), janë paraqitur më në detaje karakteristikat dhe aplikimi i treguesve të ndryshëm⁸⁴:

Tabela nr. 10

⁸⁴ Informacionet e përfshira në tabelë janë marrë kryesisht nga publikimi me titull Zbatimi i Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara - Treguesit e të Drejtave të Njeriut - Udhëzimet për Mekanizmat Nacionalë të Pavarur për Ndjekje (ang. *Implementing the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities - Human rights indicators - Guidance for independent national monitoring framework*), Agjencia për të Drejtat Themelore e Bashkimit Evropian, 2023, në dispozicion në anglisht në këtë link: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2023-uncrpd-human-rights-indicators_en.pdf

Lloji i treguesit	Zbatueshmëria	Fokusi	Përshkrimi	Kujt i referohet
Strukturor	Korniza juridike, politike dhe institucionale	Përkushtimi, angazhimi	Përkushtimi dhe angazhimi ndaj kornizës juridike ndërkombëtare për të drejtat e njeriut Rregullativa e vendosur ligjore Politikat, strategjitë, planet e veprimit dhe udhëzimet e miratuara Korniza institucionale Ekzistimi i mundësisë për parashtrimin e parashtrësive dhe ekzistimi i mekanizmave mbështetës	Bartësit e detyrimeve - shteti, funksionarët, përfaqësuesit shtetërorë në nivel nacional dhe lokal
Hetimor	Zbatimi i politikave dhe efektiviteti i mekanizmave të mbrojtjes dhe mbështetjes në rast të shkeljes së të drejtave të njeriut	Përpjekja dhe vullneti për zbatim	Ekzistimi i kornizës buxhetore dhe alokimeve financiare për zbatimin e dokumenteve Zbatimi i politikave, strategjive, planeve të veprimit, udhëzimeve dhe dokumenteve të tjera Efektiviteti i sistemit të mbrojtjes dhe mbështetjes në rast të shkeljes së të drejtave të njeriut	Bartësit e detyrimeve - shteti, funksionarët, përfaqësuesit shtetërorë në nivel nacional dhe lokal
Rezultati	Situata në terren në sa të drejtat praktikohen dhe gëzohen në të vërtetë	Rezultatet	Vetëdija e vërtetë për të drejtat Ndikimi real i politikave dhe masave të tjera	Bartësit e të drejtave - Njerëzit si bartës të të drejtave Shoqatat e

			Dukuria reale e shkeljeve të të drejtave të njeriut	qytetarëve si përfaqësuese të grupeve të ndryshme të njerëzve në shoqëri
--	--	--	---	---

Megjithëse, vendi ynë nuk ka hartuar strategji ose plan të veçantë për përfshirjen dhe zbatimin e standardeve ndërkombëtare të të drejtave të njeriut, përsëri mund të konkludohet se ekziston kornizë e zhvilluar mirë e dokumenteve dhe politikave në fusha të ndryshme, duke i përfshirë edhe fushat që janë lëndë e kësaj analize, përkatësisht në fushën e drejtësisë, arsimit, politikës sociale dhe punës, si dhe në pjesën e barazisë dhe mosdiskriminimit, duke përfshirë edhe barazinë gjinore. Tre llojet e treguesve të të drejtave të njeriut përfaqësohen në këto dokumente në treguesi strukturor, hetimor dhe i rezultatit. Megjithatë, edhe kur mund të vërehet qasja e ndjeshme gjinore në treguesit, qasja interseksionale në formulimin e treguesve mungon në numrin më të madh të dokumenteve, më pas duke mos e shfrytëzuar mundësinë për të qenë transformues gjinor dhe për t'i sfiduar boshtet e fuqisë në shoqëri. Qasja interseksionale vërehet në disa dokumente, si për shembull Planin Nacional i Veprimit për Mbrojtjen, Promovimin dhe Përbushjen e të Drejtave të Grave dhe Vajzave Rome 2022 në 2024⁸⁵ dhe Planin i Veprimit për Avancimin e Ndjeshmërisë Gjinore të Komisionit Shtetëror të Zgjedhjeve 2021-2024⁸⁶.

Në tabelën e mëposhtme (Tabela nr. 11) janë dhënë disa shembuj të treguesve ekzistues në Strategjinë Nationale për Barazinë dhe Mosdiskriminimin 2022-2026⁸⁷, Planin Nacional të Veprimit për Mbrojtjen, Promovimin dhe Përbushjen e të Drejtave të Grave dhe Vajzave Rome 2022 në 2024 dhe Planin e Veprimit për Avancimin e Ndjeshmërisë Gjinore të Komisionit Shtetëror të Zgjedhjeve 2021-2024.

Tabela nr. 11

Lloji i treguesit	Dokumenti	Teksti i treguesit
Strukturor	Strategjia Nationale për Barazi dhe Mosdiskriminim 2022-2026	Numri i konventave ndërkombëtare të ratifikuara në fushën e barazisë dhe mosdiskriminimit Miratohet ligji për ratifikimin e Protokollit të tretë fakultativ të Konventës për të Drejtat e Fëmijës

⁸⁵ Planin Nacional i Veprimit për Mbrojtjen, Promovimin dhe Përbushjen e të Drejtave të Grave dhe Vajzave Rome 2022-2024, Ministria e Punës dhe Politikës Sociale, 2022, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/N%D0%90P_z%D0%90a%20za%20zastita%20promocija%20i%20ispolnuvanje%20%20na%20cov.%20prava%20na%20zenite%20i%20devoj%20%20Romki%2015.03.2022.pdf

⁸⁶ Planin i Veprimit për Ndjeshmërinë Gjinore të Komisionit Shtetëror të Zgjedhjeve 2021-2024, Komisioni Shtetëror i Zgjedhjeve, 2021, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://drive.google.com/file/d/16EGLPg8bJzPnu0_0piYam7Cue0pj2Yws/view

⁸⁷ Strategjia Nationale për Barazi dhe Mosdiskriminim 2022 në 2026, Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut, 2022, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/strategjia_202022-2026.pdf

Hetimor	Strategjia Nacionale për Barazi dhe Mosdiskriminim 2022-2026	Vendosja e sistemit të ndjekjes dhe formularit standard për njoftimin dhe miratimin e programeve operative vjetore për zbatimin e Strategjisë
Rezultati	Strategjia Nacionale për Barazi dhe Mosdiskriminim 2022-2026	Miratimi i dekretit për të drejtën e personave me aftësi të kufizuara dhe personave të tjerë për t'u liruar nga participimi për studim Analiza e përgatitur për të përcaktuar nevojën për ndryshimin e Ligjit për ndërmjetësim dhe/ose aktit nënligjor për dhënien e provimit të ndërmjetësimit për personat me aftësi të kufizuara.
Strukturor	Plani Nacional i Veprimit për Mbrojtjen, Promovimin dhe Përbushjen e të Drejtave të Grave dhe Vajzave Rome 2022-2024	Hartimi i rekomandimit të përgjithshëm nga Komisioni për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Diskriminimi (KPMD) për parandalimin e diskriminimit interseksional në punësim
Hetimor	Plani Nacional i Veprimit për Mbrojtjen, Promovimin dhe Përbushjen e të Drejtave të Grave dhe Vajzave Rome 2022-2024	Institucionet nacionale të të drejtave të njeriut publikojnë raport të përbashkët vjetor mbi diskriminimin e shumëfishtë ndaj vajzave dhe grave rome me rekomandimet për tejkalimin e qasjes në drejtësi
Rezultati	Plani Nacional i Veprimit për Mbrojtjen, Promovimin dhe Përbushjen e të Drejtave të Grave dhe Vajzave Rome 2022-2024	Vendosja e mbështetjes financiare për familjet e vajzave rome për t'i mbajtur ato në procesin arsimor
Strukturor	Plani i Veprimit për Avancimin e Ndjeshmërisë Gjimore të Komisionit Shtetëror të Zgjedhjeve 2021-2024	Hartimi i metodologjisë dhe zbatimi i analizës interseksionale për të identifikuar pengesat për pjesëmarrjen në procesin zgjedhor nga aspekti gjinor
Hetimor	Plani i Veprimit për Avancimin e Ndjeshmërisë Gjimore të Komisionit Shtetëror të Zgjedhjeve 2021-2024	Programi i zhvilluar për edukimin e votuesve (votueseve) dhe të drejtat e tyre
Rezultati	Plani i Veprimit për Avancimin e Ndjeshmërisë Gjimore të Komisionit Shtetëror të Zgjedhjeve 2021-2024	Hartimi i modulit, planit dhe materialeve për punëtoritë për edukimin e votuesve (votueseve) dhe të drejtat e tyre

Ndonëse rëndësia e treguesve për realizimin e të drejtave të njeriut njihet gjerësisht dhe madje përfshihet në dokumentet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut, përdorimi i tyre ende nuk është sistematik, përfshirë edhe në vendin tonë, megjithëse shënoi progres në përfshirjen e treguesve në dokumentet strategjike dhe sigurimin e të dhënave në lidhje me arritjen e qëllimeve të përcaktuara në dokumentet e ndryshme strategjike.

3.1.2 Qëllimet për zhvillimin e qëndrueshëm me vështrim të veçantë për qëllimin 4, 5, 8, 10, 16 dhe 17 – analiza e treguesve nga aspekti interseksional

Një aspekt që duhet shënuar është dallimi midis treguesve të të drejtave të njeriut dhe treguesve për zhvillimin e qëndrueshëm. Në dallim nga treguesit e të drejtave të njeriut, treguesit për zhvillim të qëndrueshëm përgjithësisht përdoren në programet, projektet dhe aktivitetet zhvillimore. Në të kaluarën, agjenda zhvillimore shihej më së shumti nga aspekti ekonomik, ndërsa zhvillimi matej zakonisht përmes rritjes, stagnimit ose uljes së bruto prodhimit vendor (BPV). Duke kuptuar se kjo nuk është e mjaftueshme dhe nuk është në përputhje me parimin e bazuar në të drejtat e njeriut, kreatorët e agjendës zhvillimore, veçanërisht Kombet e Bashkuara, e ndryshojnë qasjen, dhe rrjedhimisht vetë kornizën për matjen e zhvillimit, dhe e vendosin njeriun në qendër të programeve zhvillimore, të drejtat dhe nevojat e tij dhe mirëqenien e tij. Në këtë kontekst, është e rëndësishme të kuptohet e drejta për zhvillim, e cila nuk është e njëjtë me vetë zhvillimin. Pra, e drejta për zhvillim shkon përtej përmirësimit vetëm të ekonomisë ose kushteve sociale. E drejta për zhvillim është koncept kompleks që e përfshin avancimin e dinjitetit të njeriut, të drejtave dhe lirive dhe krijimin e kushteve sociale që do të sigurojnë gëzimin e tyre⁸⁸.

Domosdoshmëria për ndryshimin në qasje, si dhe matjen e zhvillimit, rezultoi me hartimin e Qëllimeve Zhvillimore të Mijëvjeçarit (në tekstin e mëtejshëm: QZHM) në vitin 2000. Gjithsej 189 vende e miratuan Deklaratën e Mijëvjeçarit të Kombeve të Bashkuara për Qëllimet Zhvillimore, e cila evoluoi në QZHM dhe që përfshinte qëllime me fokus në zhvillimin shoqëror, të tilla si arsimi, shëndeti, të ushqyerit dhe kushtet sanitare. Progresi në nivel global i arritur nga QZHM-ja është veçanërisht i dukshëm në qasjen në arsimin fillor falas dhe mbrojtjen shëndetësore falas për fëmijët nën moshën 5 vjeç dhe gratë shtatzëna në shumë vende me progres të ulët. Ndoshta sukseset më të mëdha të QZHM-së lidhen me shëndetin, veçanërisht përparimin e bërë në reduktimin e vdekshmërisë së fëmijëve dhe HIV/SIDA, malaries dhe tuberkulozit, si dhe reduktimin e vdekshmërisë së nënave. Nga shqyrtimi i progresit të arritur me QZHM-në, ndër të tjera, doli se konfliktet dhe dhuna ndikojnë seriozisht në progresin e shumë vendeve, ndërsa vendet me të ardhura të ulëta shënojnë arritje më të vogël të qëllimeve.

Në samitin e mbajtur në shtator 2015, Asambleja e Përgjithshme e Kombeve të Bashkuara e miratoi Agjendën për Zhvillim të Qëndrueshëm për vitin 2030, e cila është strategji universale

⁸⁸ Zbatimi i qasjes së bazuar në të drejtat e njeriut në bashkëpunimin dhe programimin zhvillimor: Resursi për ndërtimin e kapaciteteve të UNDP-së, (ang. *Applying a Human Rights-Based Approach to Development Cooperation and Programming: A UNDP Capacity Development Resource*), Programi për Zhvillim i Kombeve të Bashkuara, 2006, fq. 63, në dispozicion në angalisht në këtë link: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Human-Rights.pdf>

sipas së cilës vendet duhet t'i mobilizojnë të gjitha resurset për t'i arritur qëllimet deri në vitin 2030. Agjenda 2030 dhe 17 qëllimet e saj i përfshijnë të gjitha të tre dimensionet e zhvillimit të qëndrueshëm: rritjen ekonomike, përfshirjen sociale dhe mbrojtjen e mjedisit jetësor. Agjenda 2030, si agjendë e re zhvillimore, bazohet në rezultatet e arritura të QZHM-së dhe shkon një hap më tej me qëllim që t'i përfshijë më të varfërit dhe personat e privuar nga të drejtat, përmes respektimit të parimit "askënd mos të lëmë pas". Qëllimet e Agjendës 2030 i referohen çrrënjësjes së varfërisë dhe sigurimit të qasjes në ujë, arsim dhe mbrojtje shëndetësore, por edhe qeverisjen e mirë, institucionet që do të garantojnë sundimin e së drejtës, lirinë e shprehjes, qasjen në drejtësi dhe aspektet e tjera që do të sigurojnë zhvillim të qëndrueshëm.

Me vendosjen e qëllimeve të reja për zhvillim të qëndrueshëm në Agjendën 2030, u fut qëllimi i veçantë 5 përmes të cilit u vendos agjenda ambicioze për arritjen e barazisë gjinore. Ky qëllim synon fuqizimin e grave dhe vajzave dhe realizimin e potencialit të tyre të plotë, i cili në mënyrë të pashmangshme nënkupton eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të bazuar në seks dhe dhunën me bazë gjinore. Në mënyrë shtesë, qëllimi 5 synon të mundësojë avancimin e shëndetit seksual dhe riprodhues të grave dhe vajzave, njohjen e punës së papaguar në shtëpi dhe qasjen e barabartë në resurset, si dhe pjesëmarrjen e barabartë me burrat në jetën politike, ekonomike dhe publike. Përveç në qëllimin 5, perspektiva gjinore është e integruar edhe në qëllimet e tjera. Në këtë mënyrë, njihet natyra gjithëpërfshirëse, interseksionale e gjinisë dhe ndikimet ekologjike, sociale dhe ekonomike në barazinë gjinore. Në fakt, barazia gjinore është një nga temat qëndrore në Agjendën 2030, ku fuqizimi i grave dhe vajzave do të japin kontribut të rëndësishëm në të gjitha qëllimet dhe detyrë dhe insistohet në përfshirjen sistematike të perspektivës gjinore në zbatimin e përgjithshëm të qëllimeve.

Zbatimi i 17 qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm ndiqet përmes listës së treguesve të përmbajtura në Kornizën Globale të Treguesve për qëllimet dhe target të qëndrueshme zhvillimore të KB-së deri në vitin 2030⁹⁰, si dhe Rezolutën e Kombeve të Bashkuara për punën e Komisionit për Statistikë në lidhje me Agjendën për Zhvillim të Qëndrueshëm për vitin 2030⁹¹ dhe Rezolutën 68/261 të Kombeve të Bashkuara mbi parimet themelore të statistikës zyrtare⁹². Treguesit në fakt janë baza për ndjekjen e progresit të përmbushjes së targeteve të vendosura në

⁸⁹ Transformimi i botës sonë: Agjenda 2030 për Zhvillim të Qëndrueshëm (ang. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*), Rezoluta e Kombeve të Bashkuara e miratuar nga Asambleja e Përgjithshme, 2015, në dispozicion në këtë link: <https://sdgs.un.org/2030agenda#:~:text=We%20resolve%2C%20between%20now%20and,protection%20of%20the%20planet%20and>

⁹⁰ Korniza globale e treguesve (ang. *Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development*), në dispozicion në këtë link: <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/indicators-list/>

⁹¹ Rezoluta për punën e Komisionit për Statistikë lidhur me Agjendën për Zhvillim të Qëndrueshëm për vitin 2030 (ang. *Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development*), Asambleja e Përgjithshme e Kombeve të Bashkuara, 2017, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/207/63/PDF/N1720763.pdf?OpenElement>

⁹² Rezoluta 68/261 e KB-së mbi parimet themelore të statistikës zyrtare (ang. *Fundamental Principles of Official Statistics*), Asambleja e Përgjithshme e Kombeve të Bashkuara, 2014, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/11/PDF/N1345511.pdf?OpenElement>

secilin qëllim të agjendës zhvillimore dhe kornizën sipas të cilit vendet anëtare të Kombeve të Bashkuara janë të detyruara të njoftojnë. Kjo është arsyeja pse procesi i përgatitjes së qëllimeve zhvillimore ishte mjaft pjesëmarrës dhe konsultativ, duke përfshirë pjesëmarrjen aktive të vendeve anëtare (veçanërisht të vendeve me të ardhura mesatare) dhe grupeve dhe shoqatave civile.

Pavarësisht gjithëpërfshirjes së procesit, duhet theksuar se është evident ndikimi më i madh i strukturave shtetërore përkundër strukturave feministe në hartimin e qëllimeve, veçanërisht në pjesën e treguesve, ku mungon qasja interseksionale. Për shembull, treguesit që duhet të masin progresin e qëllimit 5, i cili i referohet barazisë gjinore⁹³, kanë qasje shumë të përgjithshme në përcaktimin e asaj që duhet të matet, e cila është zakonisht njëdimensionale, përkatësisht kërkohet njoftimi të bëhet përmes të dhënave që do të ndahen vetëm në bazë të seksit. Si rrjedhojë, mund të konkludohet se dallimet etnike, aftësia e kufizuar dhe vendbanimi (urban/rural), si baza që në interseksion me gjininë tregojnë grupe të grave më të paprivileguara në shoqëri, nuk janë marrë parasysh gjatë krijimit të treguesve. Prandaj, nuk është e mundur të matet plotësisht progresi i grupeve më të marginalizuara dhe të privuara nga të drejtat, përkatësisht të dihet se cilat janë ato gra që avancohen dhe nëse janë ato gra që tashmë janë të forcuara dhe fuqizuara edhe në shkallë më të avancuar të privilegjit. Si rrjedhojë, nuk mund plotësohet të ndiqet as parimi "askënd mos të lëmë pas" mbi të cilin bazohet Agjenda Zhvillimore 2030 nëse nuk mund të kuptohet sinergjia komplekse e ndikimeve të sistemeve të ndryshme të fuqisë që përputhen në kontekst të caktuar - të tilla si patriarkia, racizmi, homofobia, albeizmi dhe të ngjashme, si dhe ndikimi i tyre specifik tek gratë dhe vajzat e cënueshme dhe të marginalizuara në shoqëri.

3.1.2.1 Qëllimi zhvillimor 4 – Arsimi cilësor

Në disa tregues për zonat ku ka hendek të veçantë gjinor, nuk kërkohen të dhënat e ndara as në bazë të seksit, përkatësisht gjinisë. Megjithatë, ekziston tregues i përgjithshëm 4.6.1 i cili thotë se progresi i të gjithë treguesve duhet të ndiqet nëpërmjet të dhënave të ndara kur është e mundur në bazë të seksit, vendbanimit (zona urbane/rurale), statusit social dhe aftësisë së kufizuar, në thelb treguesit nuk kanë qasje interseksionale. Për shembull, treguesi 4.1.1, i cili i referohet përqindjes së fëmijëve dhe të rinjve që kanë zotëruar leximin dhe matematikën në fund të arsimit fillor dhe të mesëm, kërkon ndjekjen e progresit vetëm në bazë të seksit. Është e pamundur të shihet, përveç në bazë të seksit, cilët janë ato grupe fëmijësh dhe të rinjsh që kanë zotëruar leximin dhe matematikën, sa prej tyre janë fëmijë dhe të rinj me aftësi të kufizuara, sa jetojnë në zona urbane dhe sa në zona rurale, cila është përkatësia etnike e këtyre fëmijëve, në cilën gjuhë është zhvilluar mësimi (duke i përfshirë gjuhët e komuniteteve dhe Alfabetin e Brait), nëse fëmijët që janë hospitalizuar për një kohë të gjatë për shkak të gjendjes shëndetësore ose aftësisë së kufizuar i kanë zotëruar këto aftësi ose jo, nëse ata që i kanë zotëruar këto aftësi ndjekin shkollën të rregullta ose shkollën të veçanta për fëmijët me aftësi të kufizuara, për sa fëmijë me aftësi të kufizuara sigurohet përshtatja adekuate në kuadër të procesit arsimor, dhe ngjashëm. Më tutje, treguesi 4.1.2, i cili i referohet përqindjes së nxënësve që e kanë mbaruar shkollën fillore

⁹³ Teksti i plotë i treguesve që janë lëndë e kësaj analize, të cilët kanë të bëjnë me barazinë gjinore, drejtësinë, punën, arsimin dhe mbrojtjen sociale, mund të shihen në Shtojcën 2 të kësaj analize.

dhe të mesme, aspak nuk kërkon ndjekjen e progresit në asnjë bazë. Këtu mungon të shihet se cilat grupe djemsh dhe vajzash braktisin procesin arsimor formal, cila është përkatësia e tyre etnike, nëse janë me aftësi të kufizuara ose jo, nëse jetojnë në zona rurale ose urbane. Duke marrë parasysh se sa cilësia e arsimit dallohet në zonat urbane përkundër zonave rurale, se sa fëmijët që vijnë nga pakicat etnike ose fëmijët migrantë dhe refugjatë dhe fëmijët me aftësi të kufizuara në interseksion me statusin e tyre social mund të kenë pengesa në regjistrimin në shkollë dhe përvetësimin e materialit, është e domosdoshme që ky tregues të kërkojë matjen e progresit përmes qasjes interseksionale. Vetëm në këtë mënyrë shteti do të mund të hartojë qartë, bazuar në dëshmi, programe, masa dhe aktivitete që do të përballen me arsyet e mosregjistrimit, shlyerjes ose suksesit të pamjaftueshëm në procesin arsimor për grupet dhe nëngrupet e caktuara të djemve dhe vajzave.

Treguesit që e ndjekin targetin 4.2. që i referohet qasjes në zhvillimin dhe kujdesin cilësor të hershëm të fëmijëve, kërkojnë që progresi të ndiqet vetëm në bazë të seksit. Duke e marrë parasysh dallimin në kapacitetet dhe infrastrukturën për zhvillimin e hershëm të fëmijëve në zonat urbane dhe rurale, ky tregues nuk arrin të masë progresin e kujdesit institucional për fëmijët që jetojnë në zonat rurale. Nga perspektiva gjinore, me lënien e vendbanimit si bazë për njoftimin e progresit në kujdesin institucional të fëmijëve lëshohet të shënohet dhe nëse zvogëlohet puna e papaguar e grave në zonat rurale në formën e kujdesit për fëmijët e moshës parashkollore. Ky target është i rëndësishëm për t'u analizuar në interseksion edhe me aftësinë e kufizuar si bazë sepse zhvillimi i hershëm i fëmijëve dhe sistemet e mbështetjes për fëmijët me aftësi të kufizuara kërkojnë qasje të menduar nga shteti dhe krijimin e shërbimeve dhe mbështetjes për familjet biologjike dhe kujdestare. Në fund, përkatësia etnike, në mënyrë shtesë seksi, është e rëndësishme për t'u analizuar në mënyrë interseksionale, veçanërisht kur kjo lidhet edhe me vendbanimin në zonat rurale. Kështu, do të mund të shihet se ku është e nevojshme të ndërtohen kopshte dhe të hapen shërbime alternative për mbështetjen e fëmijëve dhe të rinjve me aftësi të kufizuara, duke zbatuar në praktikë qasjen transformuese gjinore, si dhe qasjen e gjithëpërfshirjes së personave me aftësi të kufizuara.

Është veçanërisht e rëndësishme të theksohet se në qëllimin zhvillimor 4, një nga rezultatet që duhet të arrihen, 4.4, është rritja e ndjeshme e numrit të të rinjve dhe të rriturve që kanë aftësi relevante, duke përfshirë aftësitë teknike dhe profesionale, për punësim, vendet e denja të punës dhe sipërmarrësinë. Treguesi 4.4.1 kërkon që progresi në këtë rezultat të ndiqet vetëm përmes proporcionit të të rinjve dhe të rriturve me aftësi të teknologjisë informatike dhe të komunikimit (TIK) dhe të njoftohet sipas llojit të aftësive. Kjo është veçanërisht kritike duke pasur parasysh se ekziston hendek i madh gjinor në nivel global në teknologjinë informatike dhe të komunikimit (TIK) për sa u përket punonjësve dhe grave në pozita drejtuese, por edhe për sa i përket përfaqësimit të vajzave dhe grave në hapësirën akademike dhe arsimin në këtë sektor.

Sipas të dhënave të disponueshme, femrat përfaqësohen nga vetëm 28% e të gjitha vendeve të punës në profesionet e kompjuterit dhe matematikës, ndërsa në Bashkimin Evropian gratë përbëjnë vetëm 19,1% të sektorit të TIK-së (teknologjisë informatike dhe të komunikimit). Hendeku gjinor në fushat e TIK-së është veçanërisht shqetësues kur bëhet fjalë për disiplinat akademike specifike, ku gratë përbëjnë vetëm 16% të atyre që kanë marrë diplomë në shkencat

kompjuterike dhe informatike⁹⁴. Megjithatë, edhe këtij treguesi i mungon mundësia e përfshirjes së qasjes interseksionale dhe largimit nga margjinat e grave dhe vajzave veçanërisht të cenueshme dhe të marginalizuara në shoqëri.

3.1.2.2 Qëllimi zhvillimor 5 – Barazia gjinore

Barazia gjinore si qëllim zhvillimor përfshin 9 rezultate përmes të cilave duhet të arrihet barazia gjinore dhe të forcohen të gjitha gratë dhe vajzat. Rezultatet ndiqen nëpërmjet 14 treguesve, të cilët në pjesën më të madhe kërkojnë që progresi të tregohet përmes të dhënave të ndara në bazë të seksit, ndërsa në një pjesë të vogël edhe në bazë të moshës dhe lokacionit (zona urbane/rurale). Bazuar në këtë, mund të konkludohet se edhe në qëllimin zhvillimor që i referohet dhe fokusohet në barazinë gjinore, mungon qasja interseksionale në treguesit përmes të cilave do të ndiqej progresi në uljen e pabarazive për grupet e ndryshme të grave dhe vajzave të marginalizuara dhe të privuara nga të drejtat. Për shembull, treguesi 5.1.1 i referohet asaj nëse ekzistojnë korniza juridike për të promovuar, zbatuar dhe ndjekur barazinë dhe mosdiskriminimin në bazë të seksit. Njëdimensionaliteti i këtij treguesi është i pamjaftueshëm për të ndjekur uljen e diskriminimit ndaj atyre grupeve të grave dhe vajzave që diskriminohen më shpesh për shkak të identitetit të tyre, ku në mënyrë interseksionale lidhen më shumë baza si përkatësia etnike dhe gjinia, aftësia e kufizuar, vendbanimi, feja ose besimi fetar, ose orientimi seksual dhe identiteti gjinor. Cenueshmëri të veçantë kanë edhe gratë dhe vajzat që i përkasin grupit të marginalizuar, si për shembull, punonjëset komerciale të seksit ose përdoruesit e drogës, të cilat kishin cenueshmëri të dyfishtë dhe shpesh janë lëndë e dhunës me bazë gjinore, si dhe dhunës në familje. Në fakt, një nga kritikant kryesore të këtij qëllimi zhvillimor nga organizatat feministe është se realizimi i tij nuk do të arrijë të përballet me barrierat sistematike dhe pabarazitë strukturore, duke pasur parasysh se i gjithë koncepti i agjendës 2030 nis nga mjediset ekzistuese sistematike, të tilla si kapitalizmi, racizmi dhe patriarkia. si nxitës sistematikë të diskriminimit gjinor dhe formave të tjera të diskriminimit⁹⁵. Nuk janë marrë parasysh shkaqet strukturore dhe normat gjinore e sociale që ndikojnë dhe e ruajnë pabarazinë gjinore, as nuk janë marrë parasysh marrëdhëniet strukturore të fuqisë. Qëllimi 5 është hapi në drejtimin e duhur, por ofron kornizë joadekuatë për njohjen e privilegjeve bazuar në seksin, gjininë, statusin pronësor, vendbanimin ose nivelin e zhvillimit.

Qasja interseksionale nuk u zbatua as në vendosjen e treguesve për ndjekjen e dhunës me bazë gjinore. Për shembull, treguesi 5.2.1 i referohet përqindjes së grave dhe vajzave të moshës 15 vjeçe e lart që kanë qenë ndonjëherë në marrëdhënie partneri dhe kanë qenë subjekt i dhunës fizike, seksuale ose psikike nga partneri aktual ose ish-partneri intim në 12 muajt e kaluar, sipas formës së dhunës dhe sipas moshës. Përdorimi i thjerrëzave interseksionale në këtë tregues mund të ndihmojë në ndjekjen e dhunës ndaj vajzave rome, ku ekziston interseksioni midis gjinisë, përkatësisë etnike dhe statusit pronësor, por edhe vendbanimit, sepse një numër i madh i tyre

⁹⁴ Të dhënat e paraqitura janë marrë nga platforma WomenTech Network, në dispozicion në këtë link: <https://www.womentech.net/women-technology-statistics>

⁹⁵ Vështrimi feminist kritik i Agjendës Zhvillimore 2030 (ang. *Feminist Critiques of the Sustainable Development Goals*), Konsorciumi për gjininë, sigurinë dhe të drejtat e njeriut, 2017, në dispozicion në anglisht në këtë link: [https://genderandsecurity.org/sites/default/files/Feminist Critiques of the SDGs - Analysis and Bibliography - CGSHR.pdf](https://genderandsecurity.org/sites/default/files/Feminist%20Critiques%20of%20the%20SDGs%20-%20Analysis%20and%20Bibliography%20-%20CGSHR.pdf)

jetojnë në zonat suburbane me infrastrukturë të dobët të transportit publik, i cili si bazë i bën më të prekshme ndaj dhunës. Gjithashtu, hulumtimet tregojnë se gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara janë disa herë më të cenueshme dhe më të ndjeshme ndaj dhunës me bazë gjinore. Kjo do të thotë, diçka më pak se gjysma e grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara që morën pjesë në hulumtim (44%) kanë thënë se kishin përjetuar drejtpërdrejt një lloj dhune, ndërsa çdo e treta (35%) kishte qenë dëshmitare e dhunës dhe/ose maltremit. Pengesë kryesore është mosgatishmëria e institucioneve për t'iu përgjigjur dhe parandaluar dhunën ndaj grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara, për shkak të padisponueshmërisë së tyre, mungesës së edukimit dhe mosnjohjes me problematikën e punonjësve, injorimit dhe mosidentifikimit të kompleksitetit dhe interseksionalitetit të problemit, si dhe kulturës së pranuar të mosndëshkimit.⁹⁶

Treguesi 5.4.1 e ndjek kohën e kaluar për punën e papaguar në shtëpi dhe punën e përkujdesjes, sipas seksit, moshës dhe lokacionit (zona urbane/rurale). Përqindja e kohës së kaluar për punën e papaguar në shtëpi dhe punën e përkujdesjes nuk dallohet vetëm sipas seksit, moshës dhe lokacionit (zona urbane/rurale), por edhe sipas statusit pronësor, identitetit gjinor, përkatësisë etnike, etj. Gratë që kanë status më të lartë pronësor dhe që jetojnë në zonë urbane kalojnë shumë më pak kohë për detyrat e shtëpisë dhe përkujdesjen për anëtarët e familjes sesa ato që kanë status më të ulët pronësor dhe jetojnë në zonë rurale. Pabarazitë në qasjen në ujë, kushtet sanitare dhe kujdesin institucional për fëmijët dhe anëtarët e rritur të familjes i bëjnë gratë nga zonat rurale veçanërisht të ndjeshme ndaj diskriminimit, por edhe gratë rome, të cilat jetojnë dukshëm më shumë në kushtet sub-standarde. Eliminimi i diskriminimit të shumëfishtë dhe në disa raste edhe i diskriminimit interseksional me të cilat përballen gratë me karakteristika të caktuara specifike të identitetit është me rëndësi thelbësore dhe për këtë arsye monitorimi i këtij qëllimi zhvillimor në veçanti duhet të ndryshohet në mënyrë përkatëse.

3.1.2.3 – Qëllimi zhvillimor 8 – Punësimi me dinjitet dhe rritja ekonomike

Përmes qëllimit zhvillimor 8 promovohet rritja e qëndrueshme dhe gjithëpërfshirëse ekonomike, punësimi i plotë dhe produktiv dhe puna e denjë për të gjithë. Qëllimi zhvillimor ka 12 rezultate dhe 16 tregues, nga të cilët vetëm një pjesë e vogël kanë qasje interseksionale, por paraqesin shembull të mirë se si vendosen treguesit përmes thjerrëzave interseksionale. Për shembull, treguesit në lidhje me papunësinë, punën joformale dhe të ardhurat mesatare kanë vendosur baza të shumta me të cilat e matin progresin, të tilla si seksi, mosha dhe aftësia e kufizuar. Megjithatë, një nga kritikët kryesore ndaj këtij qëllimi zhvillimor është se e thellon pabarazinë gjinore, duke i lënë gratë në modelin tradicional ekonomik që është në rrënjë të shumë pabarazive ekonomike me bazë gjinore. Kjo qasje nuk e adreson segregacionin profesional dhe përfaqësimin e madh të grave në mesin e punëtorëve joformalë, si dhe punën e papaguar të grave në kryerjen e aktiviteteve në shtëpi dhe aktiviteteve të kujdesit në krahasim me burrat. Sipas të dhënave për Maqedoninë e Veriut të disponueshme në Indeksin e Barazisë Gjinore në Maqedoninë e Veriut

⁹⁶ Dimitrovska, N., Koçoska, E., Parandalimi i dhunës me bazë gjinore ndaj grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara në raportin hulumtues, Misioni i OSBE-së në Shkup, 2022, fq. 10-11, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: https://www.osce.org/files/f/documents/5/d/513253_0.pdf

nga viti 2015⁹⁷, në fushën Koha, Maqedonia e Veriut ka ngecjen e dytë më të madhe (pas fushës Paratë) krahasuar me vendet e BE-së dhe mesataren evropiane (BE-28). Treguesit në fushën Koha tregojnë pjesëmarrje disproporcionale më të lartë të grave në kryerjen e aktiviteteve të shtëpisë dhe aktiviteteve të kujdesit në krahasim me burrat në vend. Në vend mbizotërojnë stereotipet gjinore në lidhje me rolet tradicionale gjinore dhe gratë kryesisht e kryejnë punën e papaguar në shtëpi lidhur me kujdesin dhe detyrat e shtëpisë. Përqindja e grave që kalojnë kohë duke u kujdesur për fëmijët dhe nipërit e mbesat çdo ditë është më e lartë se përqindja e burrave (9.4 pikë përqindje dallimi), ndërsa përqindja e grave që kalojnë kohë në aktivitetet e shtëpisë është shtatë herë më e lartë në krahasim me burrat, ose e shprehur në pikë përqindje, dallimi është madje 60.7 pikë përqindje. Si rezultat, gratë kanë më pak fuqi ekonomike se burrat ose janë të varura ekonomikisht nga burrat, shpesh jetojnë në pragun e varfërisë gjatë gjithë jetës së tyre, duke u përballur me pensione më të ulëta në krahasim me burrat ose duke mos e ushtruar të drejtën e tyre për pension, megjithëse të gjitha të dhënat tregojnë se ato punojnë më shumë në krahasim me burrat. Gjithashtu, përkatësia etnike është jashtëzakonisht e rëndësishme në kontekstin tonë për të analizuar dhe grumbulluar të dhënat sasiore dhe cilësore për treguesit e këtij qëllimi, nëse duam të largojmë disa grupe nga margjinat e shoqërisë sonë (veçanërisht gratë dhe vajzat nga komuniteti etnik rom).

3.1.2.4 Qëllimi zhvillimor 10 – Pabarazia e reduktuar

Nëpërmjet qëllimit zhvillimor 10, pabarazia brenda dhe ndërmjet vendeve duhet të reduktohet, e cila përfshin gjithëpërfshirjen e zgjeruar ekonomike, sociale dhe politike, rritjen e të ardhurave, përmirësimin e rregullativës, duke përfshirë edhe ndjekjen e tregjeve financiare dhe institucioneve, dhe mundësimin e migracionit të sigurt dhe të përgjegjshëm. Qëllimi zhvillimor ka 10 rezultate dhe 14 tregues, nga të cilët vetëm një tregues ka qasje interseksionale, ai që e mat përqindjen e njerëzve që jetojnë nën të ardhurat mesatare në vendet, bazuar në seksin, moshën dhe aftësinë e kufizuar. Një bazë veçanërisht e rëndësishme që mungon në këtë tregues nga aspekti interseksional është vendbanimi (zona urbane/rurale), duke qenë se gratë që jetojnë në zonat rurale janë shpesh punonjëse joformale dhe ato nuk fitojnë të ardhura dhe për këtë arsye shpesh jetojnë në prag të varfërisë. Në kontekstin tonë, do të ishte e rëndësishme të njoftohet edhe në bazë të përkatësisë etnike për shkak të grave romë të cilat janë, gjithashtu, kryesisht punonjëse joformale dhe fitojnë të ardhura nën minimumin dhe përballen me varfërinë.

3.1.2.5 Qëllimi zhvillimor 16 – Paqja, drejtësia dhe institucionet e fuqishme

Qëllimi zhvillimor 16 promovon shoqëri paqësore dhe gjithëpërfshirëse për zhvillim të qëndrueshëm, qasje në drejtësi për të gjithë dhe ndërtimin e institucioneve efektive, të përgjegjshme dhe gjithëpërfshirëse në të gjitha nivelet. Ky qëllim zhvillimor ka 12 rezultate të fokusuara në reduktimin e dhunës kundër të gjithë njerëzve, duke përfshirë edhe fëmijët, promovimin e sundimit të së drejtës dhe sigurimin e qasjes së barabartë në drejtësi për të gjithë, reduktimin e korrupsionit dhe krimit, dhe promovimin dhe zbatimin e ligjeve dhe politikave

⁹⁷ Bashevska, M., Indeksi i Barazisë Gjinore të Maqedonisë së Veriut, 2015, fq. 22, në dispozicion në maqedonisht në këtë link:

https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/2019/Gender%20Index_MK_01.pdf

jodiskriminuese. Progresi i rezultateve matet përmes 24 treguesve, nga të cilët 4 kanë qasje interseksionale dhe i referohen njoftimit të vdekshmërisë në bazë të seksit, moshës dhe shkakut, më pas njoftimit të numrit të viktimave të trafikimit të qenieve njerëzore, përfaqësimit të njerëzve në institucionet e pushtetit legjislativ, ekzekutiv dhe gjyqësor në bazë të seksit, moshës, aftësisë së kufizuar dhe grupit të popullsisë dhe numrit të popullsisë që konsideron se miratimi i vendimeve është gjithëpërfshirës dhe përgjegjës, në bazë të seksit, moshës, aftësisë së kufizuar dhe grupit të popullsisë. Qasja interseksionale mungon në treguesin që i referohet përqindjes së njerëzve që ndihen të sigurt duke ecur natën në vendbanimin e tyre, ku nuk theksohet asnjë bazë specifike mbi të cilën do të mund të matet progresi, megjithëse dihet se gratë, veçanërisht vajzat, kanë më shumë frikë të ecin natën për shkak të formave të dhunës me bazë gjinore ndaj të cilave janë të ekspozuar dukshëm më shumë në krahasim me burrat, përkatësisht djemtë, veçanërisht shqetësimi në rrugë, përndjekja dhe përdhunimi si forma të dhunës me bazë gjinore⁹⁸. Qasja interseksionale mungon edhe në treguesit që e matin qasjen në drejtësi dhe efikasitetin e mekanizmave për mbrojtjen e të drejtave të tyre, si dhe kënaqësinë me punën e institucioneve. Megjithëse, treguesit imponojnë që njoftimi nga shtetet për progresin e rezultateve të shprehet vetëm përmes përqindjes së popullsisë, është ende e domosdoshme të vendosen karakteristikat e identitetit në bazë të të cilave do të ndiqet progresi për të parë nëse përmirësohet qasja dhe kënaqësia me shërbimet e institucioneve nga gratë që tradicionalisht kanë qasje të vështirë në drejtësi dhe trajtimin diskriminues nga institucionet. Në këtë kontekst, gratë rome, gratë me aftësi të kufizuara dhe gratë nga zonat rurale janë veçanërisht të rëndësishme.

3.1.2.6 Qëllimi zhvillimor 17 – Partneritetet për t'i arritur qëllimet

Qëllimi i fundit, i 17-të, i referohet forcimit të mjeteve të zbatimit dhe rivitalizimit të partneritetit global për zhvillim të qëndrueshëm. Ky qëllim ka 19 rezultate dhe 24 tregues, të cilët kryesisht i referohen tatimit të drejtë, matjes së mjeteve dhe kapaciteteve për arritjen e këtyre qëllimeve, përmirësimit të teknologjisë në vendet, veçanërisht ato në zhvillim. Ajo që është e rëndësishme nga ky qëllim është detyrimi i shteteve për të rritur ndjeshëm disponueshmërinë e të dhënave me cilësi të lartë, në kohë dhe të sigurt të ndara sipas të ardhurave, seksit, moshës, racës, përkatësisë etnike, statusit të migracionit, aftësisë së kufizuar, lokacionit dhe karakteristikave të tjera relevante në kontekstet nacionale.

Pavarësisht këtij detyrimi, proceset e ndjekjes dhe njoftimit (revizioni) janë vullnetare për vendet, duke marrë parasysh kontekstin e ndryshëm në nivel nacional, kapacitetet dhe nivelin e zhvillimit, situatën politike dhe prioritetet në secilin vend. Këto procese është e domosdoshme të

⁹⁸ Sipas studimit për dhunën me bazë gjinore në vendet publike në Shkup, të përgatitur nga shoqata e qytetarëve Reaktor në vitin 2020, 90.9% ndonjëherë ose gjithmonë kanë frikë të lëvizin nëpër lagje ose rrugë të caktuara gjatë natës (fq. 49). Dalja vetëm gjatë natës është ndonjëherë ose gjithmonë e frikshme për 63.6%, ndërsa 78.6% kanë frikë (ndonjëherë ose gjithmonë) të kthehen në shtëpi vetëm pasi kanë dalë. Në përgjithësi, gratë ndihen më të sigurt gjatë ditës, por për gjysmën (52.3%) disa lagje ose rrugë në Shkup (ndonjëherë ose gjithmonë) shkaktojnë frikë edhe gjatë ditës. Studimi i plotë është në dispozicion në maqedonisht në këtë link:

<https://reaktor.org.mk/wp-content/uploads/2020/11/Reaktor-rodovo-bazirano-nasilstvo-MKD-web.pdf>

jenë të hapura, gjithëpërfshirëse, pjesëmarrëse dhe transparente për të gjitha palët e interesuara dhe është e domosdoshme të mbështetet njoftimi nga të gjithë faktorët relevantë. Në këtë drejtim, institucionet kompetente shtetërore për statistikë duhet të kenë rol kryesor në grumbullimin dhe publikimin e të dhënave për zbatimin e qëllimeve, si dhe për koordinimin e aktiviteteve për grumbullimin e të dhënave nga të gjitha institucionet shtetërore relevante, organet dhe gjyqësori. Enti Shtetëror i Statistikës i Republikës së Maqedonisë së Veriut deri më tani ka bërë vetëm një raport për progresin e shtetit në arritjen e qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm në vitin 2019, ku qasja interseksionale në njoftim përfaqësohet pjesërisht me kryqëzimin e të dhënave në bazë të seksit dhe moshës.⁹⁹ Përmirësimi i të dhënave statistikore nga qasja interseksionale vihet re në vitin 2022, me botimin e publikimit "Portreti statistikor i trendeve në fushën e barazisë gjinore"¹⁰⁰, ku të dhënat e ofruara për fusha të ndryshme bazohen në gjini dhe karakteristika të tjera të kryqëzuara, si mosha, përkatësia etnike, aftësia e kufizuar, por edhe statusi rezidencial (urban/rural) dhe statusi familjar.

3.1.3 Treguesit për buxhetimin e përgjegjshëm gjinor

Siç u përmend edhe më parë, një nga treguesit nëse ndonjë politikë e caktuar (strategji, plan veprimi) ose program do të zbatohet realisht është edhe ekzistimi i buxhetit për zbatimin e saj. Edhe pse buxhetet, në përgjithësi, duhet t'i ndjekin aktivitetet që tashmë janë të parapara në këto dokumente strategjike, megjithatë është e domosdoshme që vetë buxheti të jetë i përgjegjshëm gjinor, përkatësisht t'i shprehë nevojat specifike të burrave dhe grave, por edhe nevojat e grupeve të ndryshme të burrave dhe grave (në bazë të përkatësisë etnike, aftësisë së kufizuar, moshës, vendbanimit në mjedisin rural/urban, përkatësisë së pakicës seksuale, etj.).

Buxheti më i thjeshtë i dizajnuar dhe i përgjegjshëm gjinor është ai në të cilin përfshihet perspektiva gjinore. Sipas përkufizimit të përdorur nga Këshilli i Evropës, buxheti gjinor është integrimi i perspektivës gjinore në procesin buxhetor. Kjo nënkupton vlerësimin gjinor të buxheteve, duke përfshirë perspektivën gjinore në të gjitha nivelet e procesit buxhetor dhe ristrukturimin e të ardhurave dhe shpenzimeve me qëllim të promovimit të barazisë gjinore. Buxheti gjinor është strategjia dhe procesi, qëllimi afatgjatë i të cilit është arritja e qëllimeve të barazisë gjinore. Koncepti më i gjerë i buxhetimit të përgjegjshëm gjinor e përkufizon si përfshirja e aspektit social dhe realitetit social në proceset e planifikimit dhe zbatimit të buxheteve publike. Fondi Monetar Ndërkombëtar ka miratuar përkufizim të orientuar drejt objektivit të konceptit, përkufizimi i buxhetimit gjinor si qasje që përdor politikën fiskale dhe menaxhimin e financave dhe instrumenteve publike për të promovuar barazinë gjinore dhe zhvillimin e vajzave dhe grave. Përkufizimi i tillë ka përparësi kur bëhet fjalë për ndikimin e përgjithshëm të politikave publike në barazinë gjinore, por është i kufizuar kur bëhet fjalë për identifikimin e rezultateve të vërteta dhe ndikimin në barazinë gjinore. Përkufizimi i ofruar nga Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik fokusohet në resurset e përdorura dhe

⁹⁹ Publikimi Zhvillimi i Qëndrueshëm, Enti Shtetëror i Statistikës, 2019, në dispozicion në këtë link:
<https://www.stat.gov.mk/PrikaziPoslednaPublikacija.aspx?id=47>

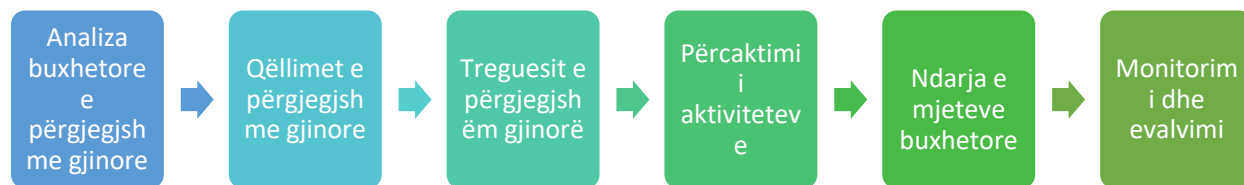
¹⁰⁰ Gratë dhe burrat në Maqedoninë e Veriut - Portreti statistikor i trendeve në fushën e barazisë gjinore, Enti Shtetëror i Statistikës, 2022, në dispozicion në maqedonisht në këtë link:
https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-10/MK_WandM-NMK-Report_WEB_0.pdf

angazhohet për integrimin e perspektivës së qartë gjinore në çdo element të buxhetit, nëpërmjet përdorimit të procedurave specifike dhe veglave analitike. Kjo qasje e diferencuar identifikon tre kategori të gjera të praktikave të buxhetimit gjinor, përkatësisht shpërndarjen e informuar gjinore të resurseve, buxhetet e vlerësuara sipas gjinisë dhe buxhetimin gjinor të bazuar në nevojat.

Qasja e buxhetimit të përgjegjshëm gjinor u zhvillua për herë të parë në 1984 në Australi, ku u zbatua analiza pioniere e ndikimit të buxheteve publike në marrëdhëniet gjinore, e cila paraqet edhe pikënisje të rëndësishme për iniciativat e mëvonshme të buxhetimit gjinor. Iniciativa e radhës u shfaq në Britaninë e Madhe në vitin 1989, ku Grupi i Grave i Buxhetit, i përbërë nga ekspertë nga universitetet, sindikatat dhe organizatat qytetare, publikoi komente për buxhetin nacional për herë të parë. Më tutje, në vitin 1993 Lidhja Ndërkombëtare e Grave për Paqe dhe Liri vendosi Iniciativë për buxhetimin e përgjegjshëm gjinor në Kanada. Megjithatë, në Evropë, me përjashtim të Britanisë së Madhe, iniciativa e buxhetimit të përgjegjshëm gjinor mbetet e izoluar deri në fund të viteve të '90-ta të shekullit të kaluar, kur Franca filloi të aplikojë qasjen, të ndjekur nga iniciativa të tjera të reja të buxhetimit gjinor që shfaqen në disa vende evropiane¹⁰¹, si dhe në vendet e Ballkanit Perëndimor, përfshirë edhe Republikën e Maqedonisë së Veriut.

Procesi i buxhetimit të përgjegjshëm gjinor përfshin 6 hapa, të cilët janë paraqitur në diagramin e mëposhtëm (Diagrami nr. 4).

Diagrami nr. 4

Pikënisja e çdo procesi për arritjen e buxhetit të përgjegjshëm gjinor është analiza e buxhetit të përgjegjshëm gjinor. Kjo është pjesa kryesore e promovimit të barazisë gjinore përmes politikave dhe proceseve buxhetore. Si vegël për menaxhimin e financave publike, analiza e buxhetit të përgjegjshëm gjinor lejon të përcaktohet se si dhe deri në cilën shkallë politika shtetërore ndikon në grupe të ndryshme të burrave dhe grave si konsumatorë të shërbimeve, përdorues të infrastrukturës dhe tatimpagues. *Analiza e buxhetit të përgjegjshëm gjinor* është analiza gjinore që në thelb krijon bazën për zbatimin e parimit të barazisë gjinore në të gjitha sferat dhe mundëson zhvillimin e qëndrueshëm të shoqërisë. Vlen të përmendet se analiza gjinore nuk duhet t'i marrë parasysh të dhënat e ndara vetëm në bazë të seksit ose gjinisë, përkatësisht për gratë dhe burrat, por duhet të përfshijë karakteristika të tjera relevante të identitetit, të tilla si mosha, statusi socio-ekonomik, vendbanimi (mjedisi urban/rural), aftësia e kufizuar, shkalla e arsimit dhe të dhëna të tjera në varësi të kontekstit dhe nevojës së analizës.

¹⁰¹ Pasqyra e shkurtër historike e zhvillimit dhe përdorimit të buxhetimit të përgjegjshëm gjinor është marrë nga Raporti Final i Grupit të Ekspertëve për Buxhetimin e Përgjegjshëm Gjinor të Këshillit të Evropës, (ang. *Gender budgeting – Final report of the Group of specialists on gender budgeting*), 2005.

Procesi i zbatimit të analizës së buxhetit të përgjegjshëm gjinor mund të bëhet si analizë paraprake në procesin e vlerësimit të nevojave (lat. *ex-ante*) dhe si analizë e njëpasnjëshme në procesin e vlerësimit të rezultateve (lat. *ex-post*). *Procesi ex-ante* i analizës supozon përdorimin e veglave (të tilla si analiza themelore gjinore e buxhetit, vlerësimet e nevojave gjinore dhe ndikimit gjinor) me qëllim që të sigurohet që informacionet mbi nevojat gjinore dhe ndikimin gjinor të politikave të ndryshme të analizohet përpara se të miratohen vendimet për ndarjen e resurseve dhe përgatitjen e propozim-buxhetit të qeverisë ose lokale.

Në procesin *ex-ante* të zbatimit të analizës mund të kryhet analiza themelore gjinore e buxhetit përpara procesit të formulimit të buxhetit për të vlerësuar se si ndarja themelore e shpenzimeve dhe të ardhurave shtetërore ndikon në barazinë gjinore. Informacionet nga kjo analizë mund të përdoren për të ndihmuar në miratimin e vendimeve të mëtejshme për ndarjen e resurseve dhe për të siguruar që draft-propozim-buxheti përballet me sfidat në lënien e barazisë gjinore aty ku ekzistojnë.

Më tutje, mund të bëhet edhe analiza e nevojave gjinore në fusha të ndryshme (mbrojtja sociale, shëndetësia, drejtësia) ku politika, përkatësisht buxheti që krijohet do të zbatohet dhe me këtë do të ketë ndikim. Vlerësimet e nevojave gjinore janë kryesisht vlerësime cilësore që identifikojnë në detaje prioritetet për veprimin e politikave në kontekstin buxhetor. Krahas shqyrtimit të të dhënave të ndara sipas gjinisë të disponueshme në secilën fushë të politikës, vlerësimi duhet t'i marrë parasysh pikëpamjet dhe mendimet e palëve kryesore të prekura, duke i përfshirë kreatorët e politikave, organizatat qytetare (veçanërisht ato në fushën e barazisë gjinore) dhe qytetarët (qytetarët). Ato mund të zbatohen në nivel shtetëror nëpërmjet ministrisë resore ose organit qeveritar, por edhe në nivel lokal nëpërmjet strukturave komunale në njësinë e vetëqeverisjes lokale. Shembulli pozitiv në këtë kontekst është edhe analiza për matjen e nivelit të forcimit të grave në bujqësi duke aplikuar metodën ekonomike eksperimentale¹⁰². Rezultatet kryesore treguan se gratë në bujqësi nuk janë mjaftueshëm të fuqizuara në të gjitha fushat, por pronësia e mjeteve, kontributi në miratimin e vendimeve të prodhimit dhe kontrolli mbi përdorimin e të ardhurave kontribuojnë më së shumti në fuqizimin e dobët të grave. Ekzistojnë masa të caktuara në politikat që u referohen grave në kuptim të përmirësimit të pozitës së tyre në zonat rurale, por megjithatë, njëfarë (keq)kuptimi i konceptit është evident. Bazuar në konstatimet e kësaj analize, më tej në Ministri ishte themeluar grupi i punës për barazinë gjinore.

Mund të bëhen gjithashtu vlerësime *ex-ante* të ndikimit dhe efektit të iniciativave dhe masave të propozuara mbi barazinë gjinore. Informacionet nga ky lloj i vlerësimit të ndikimit ndihmojnë të informohen kreatorët e buxheteve për atë nëse masa e politikës është përkatëse për t'u përfshirë në propozim-buxhetin. Aspekti gjinor i vlerësimit të ndikimit të buxhetit mund të bëhet individualisht ose si pjesë e kornizës ekzistuese të analizës së ndikimit të politikës. Këto analiza

¹⁰² Përgatitja e kësaj analize është rezultat i bashkëpunimit dhe zbatimit të përbashkët ndërmjet Fakultetit të Shkencave Bujqësore dhe Ushqimit në Shkup dhe Trupit të Kombeve të Bashkuara për Barazi Gjinore dhe Fuqizimin e Grave (UN Women). Dokumenti i shkurtër i politikave i përgatitur në bazë të analizës është në dispozicion në maqedonisht në këtë link:

http://www.fznh.ukim.edu.mk/images/stories/proekti/unwfnh/wp72020/policy_brief_fasf_un_women_.pdf

duhet të zbatohen nga personeli i kualifikuar përkatës në ministritë e veçanta resore, por zakonisht bëhen nga organizatat qytetare që punojnë në çështjet e barazisë gjinore.

Në bazë të të dhënave të marra nga analizat e bëra në procesin *ex-ante*, më tej zhvillohen qëllimet e përgjegjshme gjinore që duhet të kontribuojnë në përmirësimin e barazisë gjinore në fushën për të cilën është hartuar buxheti. Për shembull, nëse buxheti zhvillohet në nivel shtetëror, një nga qëllimet mund të jetë rritja e fuqisë ekonomike të grave duke rritur numrin e grave sipërmarrëse, gjë që do të arrihet përmes lirimit të pagesës së tatimeve të caktuara nga gratë që janë pronare të bizneseve të vogla ose do të hapin biznese të reja në vitin fiskal rrjedhës për të cilin i referohet buxheti. Nga aspekti interseksional, kjo masë do të përfshinte lirime fiskale për gratë që vijnë nga komunitetet e marginalizuara ose të privuara nga të drejtat, si për shembull gratë romë ose gratë me aftësi të kufizuara. Për gratë dhe vajzat me aftësi të kufizuara, mund të parashihen mjetet për përshtatjen përkatëse dhe/ose teknologjinë ndihmëse, përkatësisht asistenti personal dhe arsimor. Megjithatë, në nivel lokal, masa mund të parashikojë subvencione për gratë dhe vajzat për të ndjekur kurset e arsimimit digjital, gjë që mund të mundësojë mësimin në largësi, i cili është veçanërisht i rëndësishëm për gratë dhe vajzat në zonat rurale që nuk kanë qasje të mundësuar në arsim të bazës së barabartë me të tjerët.

Qëllimet e përgjegjshme gjinore maten nëpërmjet vendosjes së treguesve të përgjegjshëm gjinorë, të cilët i matin ndryshimet që lidhen me gjininë që i bën buxheti në shoqëri ose kontekst të caktuar në periudhë të caktuar kohore. Nëpërmjet treguesve të përgjegjshëm gjinorë, e matim ndryshimin e roleve dhe pabarazive gjinore me kalimin e kohës, me qëllim për të nxitur pjesëmarrjen e barabartë, duke përfshirë edhe ndarjen e barabartë dhe të drejtë të përfitimeve të buxhetit të përgjegjshëm gjinor midis burrave dhe grave, djemve dhe vajzave, veçanërisht atyre nga komunitetet e marginalizuar dhe të privuar nga të drejtat. Qëllimi është që përmes buxhetit të shihet si politikë rishpërndarëse gjinore, qëllimi i së cilës është të transformohet ndarja ekzistuese e resurseve dhe përgjegjësi për të krijuar marrëdhënie më të barabartë midis burrave dhe grave. Të dhënat e ndara me cilësi të lartë, në kohë dhe të besueshme, përfshirë sipas gjinisë, mund të jenë treguesi më i rëndësishëm i progresit në arritjen e barazisë gjinore. Është shumë e rëndësishme të kuptohet edhe dallimi midis treguesit gjinor dhe treguesit të përgjegjshëm gjinor, përkatësisht me treguesin gjinor përpikëmi t'i matim ndryshimet që lidhen me gjininë me kalimin e kohës, duke e marrë parasysh hendequn gjinor ekzistues midis burrave dhe grave. Treguesi i përgjegjshëm gjinor përpikëti të pasqyrojë kuptimin e roleve dhe pabarazive gjinore me qëllim që të nxisë pjesëmarrjen e barabartë, duke përfshirë edhe ndarjen e barabartë dhe të drejtë të përfitimeve. Treguesi i përgjegjshëm gjinor kërkon që aktivitetet fillimisht të dizajnohen në mënyrën që do ta pasqyrojnë kuptimin e pabarazive dhe roleve gjinore, përpara se të matet ndarja e barabartë dhe e drejtë e përfitimeve.

Në vazhdim është pasqyra tabelare (Tabela nr. 12), për shembull për vendosjen e qëllimeve dhe treguesve të përgjegjshëm gjinorë për reduktimin e hendequt gjinor në programet e arsimit të lartë që lidhen me shkencën STEM përmes qasjes interseksionale.

Tabela nr. 12

Qëllimi	Treguesi
---------	----------

Reduktimi i hendekut gjinor në programet e arsimit të lartë që lidhen me shkencën STEM përmes qasjes interseksionale¹⁰³	Kritja e numrit të bursave për studentët / studentet me dhe pa aftësi të kufizuara në institucionet e arsimit të lartë që lidhen me STEM për 30% nga viti i kaluar, nga të cilat 75% do të jenë për gratë me dhe pa aftësi të kufizuara, 25% për burrat me dhe pa aftësi të kufizuara Futja e bursave për përfshirjen e grupeve të privuara nga të drejtat, veçanërisht të grave me dhe pa aftësi të kufizuara në shkencën STEM në mënyrë që 15% e bursave për gratë dhe 5% e bursave për burrat t'u jepen grave, përkatësisht burrave me aftësi të kufizuara, komunitetit etnik rom ose personave që vijnë nga familjet me një prind Sigurimi i qasjes së infrastrukturës në minimum 50% të institucioneve të arsimit të lartë dhe 100% të materialeve për mësim U zbatua fushata për të informuar mbi bursat e disponueshme dhe për të inkurajuar gratë me dhe pa aftësi të kufizuara dhe grupet e privuara nga të drejtat për t'u paraqitur në programet e arsimit të lartë që lidhen me shkencën STEM
---	---

Në këtë kontekst, një nga masat e marra nga Ministria e Arsimit dhe Shkencës për reduktimin e hendekut gjinor në programet e arsimit të lartë në lidhje me shkencën STEM ishte futja e bursave nga të cilat 75% janë për gratë dhe 25% për burrat. Megjithatë, bursat nuk kanë qasje interseksionale dhe nuk ka informacion nëse përdoren nga grupe të privuara nga të drejtat, siç janë personat me aftësi të kufizuara dhe romët (romet). Kjo është një nga masat e zbatuara nga shteti nga aspekti i buxhetimit të përgjegjshëm gjinor, i cili zbatohet në mënyrë aktive në vend në nivel shtetëror, por edhe lokal. Megjithëse, pjesa më e madhe e aktiviteteve mbështeten nga organizatat ndërkombëtare, detyrimi për buxhetim të përgjegjshëm gjinor buron edhe nga korniza ligjore, veçanërisht nga Ligji për buxhete, i cili parashikon detyrimin për përfshirjen e treguesve të përgjegjshëm gjinorë dhe identifikimin e të paktën një qëllimi gjinor ku është e mundur gjatë përgatitjes së buxheteve nga përdoruesit buxhetorë (ministritë, organet, komunat, spitalet, shkollat, etj.)¹⁰⁴.

3.2 Shembujt krahasues nga praktika e përdorimit me qasjen interseksionale

3.2.1. Praktika pozitive për përdorimin e qasjes interseksionale në arsim gjatë grumbullimit të të dhënave – Britania e Madhe

¹⁰³ Me nocionin STEM nënkuptohen termat shkencë, teknologji, inxhinieri dhe matematikë

¹⁰⁴ Neni 31 i Ligjit për buxhete, Gazeta Zyrtare e RMV-së, nr. 203, nga 19.9.2022, në dispozicion në këtë link: <https://finance.gov.mk/wp-content/uploads/2022/09/B8.pdf>

Zyra për Statistikën Nacionale të Mbretërisë së Bashkuar (ZSNMB) është institucioni më i madh përgjegjës për ofrimin e statistikës zyrtare, misioni i së cilës është të iniciojë të dhëna dhe analiza me cilësi të lartë për të informuar në Mbretërinë e Bashkuar, për të përmirësuar jetën dhe për të ndërtuar të ardhmen. Institucioni ka për qëllim t'i shërbejë së mirës publike duke ndërtuar besimin e publikut nëpërmjet punës së tij të paanshme. Si rrjedhojë, një nga qëllimet e shprehur në strategjinë pesëvjeçare (2020-2025) me titull "Ó St a¹⁰⁵ pësta është a t p³ r edhe pasqyrimi i përvojave të të gjithëve në shoqëri, në mënyrë që të gjithë të numërohen dhe askush të mos harrohet. Ky mision kombinohet me nëntë karakteristikat e mbrojtura të Aktit të Barazisë së Mbretërisë së Bashkuar nga viti 2010¹⁰⁶ mbi barazitë: mosha, aftësia e kufizuar, ndryshimi i seksit, martesë dhe partneriteti civil, shtatzënia dhe pushimi i lehonisë, raca, feja ose besimi, gjinia dhe orientimi seksual.

Duke e njohur rëndësinë e përfshirjes së qasjes interseksionale gjatë grumbullimit dhe ndërtimit të të dhënave, ZSNMB-ja e hap Qendrën për Barazi dhe Gjithëpërfshirje (QBGJ), si qendër multidisiplinare për grumbullimin e të dhënave që i bashkon njerëzit e interesuar për të dhënat dhe analizat mbi barazinë nga pushteti qendror dhe lokal, komuniteti akademik, biznesi dhe sektori civil. Qëllimi i QBGJ-së është të ofrojë të dhëna dhe dëshmi të disponueshme që të mund të kërkojë se si grupet me karakteristikat e mbrojtura dhe grupet e tjera të pafavorizuara janë goditur nga çështjet aktuale sociale dhe politike dhe si më shumë karakteristika bashkohen për t'i formuar përvojat e njerëzve.

Qendra për Barazitë dhe Përfshirjen përbëhet nga ekipi i statistikienëve, kërkuesve cilësorë dhe socialë dhe profesionistëve të ofrimit operativ, të cilët punojnë në mënyrë fleksibile për t'iu përgjigjur me shpejtësi prioriteteve që shfaqen lidhur me ofrimin e të dhënave nëpërmjet qasjes interseksionale. Që nga tetori i vitit 2020, Qendra e ka mbështetur punën e Grupit të Punës të të Dhënave Gjithëpërfshirëse, i cili është grup i pavarur i profesorëve dhe liderëve të shquar të shoqërisë civile, të ngarkuar me zhvillimin e rekomandimeve se si të bëhet ndryshimi pozitiv në ofrimin e të dhënave gjithëpërfshirëse për Mbretërinë e Bashkuar. Raporti i parë mbi grumbullimin dhe përpunimin e të dhënave përmes qasjes interseksionale me titull "Askush mos të lihet jashtë - Si mund të jemi më gjithëpërfshirës me të dhënat"? ¹⁰⁷ është publikuar në vitin 2021 dhe përmban rekomandime konkrete për ndërtimin e sistemit me grumbullimin e të dhënave gjithëpërfshirëse, të cilat, ndër të tjera, përfshijnë:

1. Krijimin e mjedisit të besimit dhe besueshmërisë që lejon dhe i inkurajon të gjithë të numërojnë në bazën e të dhënave dhe dëshmime në Mbretërinë e Bashkuar.
2. Të merret qasja sistematike, duke punuar në partneritet me të tjerët për të përmirësuar gjithëpërfshirjen e të dhënave dhe dëshmime në Mbretërinë e Bashkuar.
3. Për të garantuar që të gjitha grupet të përfaqësohen fuqishëm në të dhënat për fushat kryesore të jetës në Mbretërinë e Bashkuar. Sidomos grupet prioritare janë ata që janë të

¹⁰⁵ Strategjia në anglisht është në dispozicion në këtë link:

<https://uksa.statisticsauthority.gov.uk/wp-content/uploads/2020/07/UKSA-Strategy-2020.pdf>

¹⁰⁶ Akti në anglisht është në dispozicion në këtë link: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/contents>

¹⁰⁷ Raporti në anglisht është në dispozicion në këtë link:

<https://uksa.statisticsauthority.gov.uk/wp-content/uploads/2021/09/1618-Inclusive-Data-Taskforce-Recommendation-Report-web-v1-00.pdf>

përfshirja e familjeve me të ardhura të ulëta, familjeve aborigjene, familjeve me origjinë të ndryshme etnike dhe familjeve ku prindi është personi me aftësi të kufizuar senzore (shurdhër) ose lloj tjetër i aftësisë së kufizuar. Qëllimi ishte përmirësimi i përfshirjes në procesin e mësimin të hershëm, zhvillimit të shëndetshëm dhe tranzicionit nga mosha parashkollë në shkollën e fëmijëve të këtyre familjeve. Projekti u zbatua bashkë me pesë këshilla të tjerë të planifikimit social në Ontario dhe ishte mbështetur nga Zhvillimi Social Kanada (Partneritetet për Zhvillimin Social).

4. Të sigurojë disponueshmërinë e të dhënave dhe dëshmime për të gjithë, si dhe mbrojtjen e identitetit dhe konfidencialitetit të atyre që i ndajnë të dhënat e tyre.

3.2.2. Praktika pozitive për përdorimin e qasjes interseksionale në arsim nga Këshilli për Planifikimin Social i Otavës (KPSO) përmes Projektit për fëmijët dhe komunitetet – Kanada¹⁰⁸

Projekti për fëmijët dhe komunitetet e Këshillit për Planifikimin Social të Otavës (KPSO) është projekt participativ i kërkimit dhe zhvillimit të komunitetit që përbëhet nga përfshirja e familjeve me të ardhura të ulëta, familjeve aborigjene, familjeve me origjinë të ndryshme etnike dhe familjeve ku prindi është personi me aftësi të kufizuar senzore (shurdhër) ose lloj tjetër i aftësisë së kufizuar. Qëllimi ishte përmirësimi i përfshirjes në procesin e mësimin të hershëm, zhvillimit të shëndetshëm dhe tranzicionit nga mosha parashkollë në shkollën e fëmijëve të këtyre familjeve. Projekti u zbatua bashkë me pesë këshilla të tjerë të planifikimit social në Ontario dhe ishte mbështetur nga Zhvillimi Social Kanada (Partneritetet për Zhvillimin Social).

Projekti ishte drejtuar nga Grupi Këshillëdhënës i Prindërve i përbërë nga prindërit që kishin përjetuar përjashtim. Projekti kishte për qëllim të ndërtonte partneritete midis prindërve dhe komunitetit dhe të inkurajonte ndryshime në politikën dhe programet. U zbatuan 23 fokus grupe me rreth 200 prindër të fëmijëve të vegjël që u përkisnin grupeve që kishin përjetuar përjashtim. Në fokus grupet, pjesëmarrësit dhe pjesëmarrëset përkufizuan se çfarë paraqet për ta përfshirja dhe përjashtimi, theksuan atë që funksionon mirë në mikro-mjedisin e tyre dhe i identifikuan strategjitë kryesore për përmirësim.

Në bazë të kontributit nga fokus grupet, Grupi Këshillëdhënës i Prindërve zhvilloi plan veprim për t'i zgjidhur barrierat më të rëndësishme për përfshirjen që përbëhej nga pesë tema kryesore: 1) përballja me pagesën e kompensimit / taksës së shkollës dhe disponueshmërisë (të shkollës dhe aktiviteteve rekreative pas mbarimit të mësimin), 2) praktikën më të mira për të promovuar respektin dhe sigurinë reciproke, 3) mbështetja për pjesëmarrjen e prindërve në miratimin e vendimeve në strukturat e shkollës, 4) strategjizimi lidhur me tejkalimin e barrierave të transportit dhe 5) përmirësimi i qasjes në informacionet.

Plani i veprimit përfshinte: mbështetjen e kapacitetit të prindërve nga grupet që me siguri do të përballen me përjashtimin, zgjidhjen e problemit me barrierat që krijojnë përjashtimin dhe zhvillimin e politikave dhe praktikave gjithëpërfshirëse.

¹⁰⁸ Shembulli është marrë nga publikimi: Simpson, J., Të gjithë i përkasin: Komplet me veglat për zbatimin e interseksionalitetit (ang. *Everyone Belongs: A toolkit for applying intersectionality*), Canadian Research Institute for the Advancement of Women, 2009, fq. 27-28, në dispozicion në anglisht në këtë link: https://also-chicago.org/also_site/wp-content/uploads/2017/03/Everyone_Belongs-A-toolkit-for-applying-intersectionality.pdf

Projekti u konsiderua shumë i suksesshëm sepse qasja interseksionale ndaj pjesëmarrjes ishte vendimtar. Grupi Këshillëdhënës i Prindërve u bë trupi për miratimin e vendimeve gjatë gjithë zbatimit të projektit, dhe u njoh dhe u pranua në komunitet për inspektimin e tyre në temën dhe për udhëheqjen e demonstruar. Pjesëmarrësit dhe pjesëmarrëset në kërkim arritën të kuptojnë problemet nga qasja interseksionale, në vend që t'u imponohen përkufizimet teorike. Në mënyrë shtesë, projekti ishte i suksesshëm në krijimin e ndryshimeve konkrete në lidhje me shumicën e temave kryesore.

Grupi Këshillëdhënës i Prindërve organizoi forum njëditor për të zgjidhur problemin e pagesës së taksës së shkollës pasi pikërisht kjo i godiste familjet më të prekura që ishin në fokusin e projektit. Kjo çoi në hartimin e fletës informative për prindërit mbi taksën e shkollës, të disponueshme në gjashtë gjuhë, dhe e shpërndarë gjerësisht nëpër Otavë dhe më gjerë; disa shkolla dhe këshilla të shkollave i kanë reviduar politikat dhe praktikën e tyre në lidhje me taksën e shkollës me qëllim për të qenë më gjithëpërfshirëse; qeveria provinciale, duke përfshirë edhe politikat e uljes së varfërisë, kanë përfshirë detyrimin e të gjitha këshillave të shkollave për të krijuar politikat gjithëpërfshirëse në lidhje me taksat e shkollës dhe bashkëpunimi midis institucioneve të ndryshme është forcuar për të rritur disponueshmërinë e mjeteve shkollore falas për familjet me të ardhura të ulëta.

Grupi Këshillëdhënës i Prindërve organizoi forum shumë të suksesshëm për ndërtimin e kapaciteteve për familjet imigrante me fëmijët e vegjël dhe grupet e vogla etnokulturore që punojnë me familjet, me temën për përfshirjen dhe sistemin shkollos. Gati 100 njerëz morën pjesë që zhvilluan lidhje dhe kontakte sociale për t'i mbështetur në angazhimin për përfshirjen më të madhe. Grupi Këshillëdhënës i Prindërve në kuadër të aktiviteteve të tij kërkimore hartoi doracak për prindërit në të cilin theksoi shembuj të mirë të strategjive të përfshirjes që duhet të ndahen me shkollën dhe organizatat e komunitetit, dhe strategjitë që mund vetë t'i zbatojnë si prindër pa mjetet financiare shtesë.

Elementët kryesorë për suksesin e projektit ishin udhëheqja e fortë e ofruar nga Grupi Këshillëdhënës i Prindërve dhe aftësia e tyre për të identifikuar dinamikën e përgjithshme të përjashtimit nga aspekti interseksional, si dhe diversitetin e përjetuar nga grupet dhe individët e prekur, dhe në ofrimin e mbështetjes për pjesëmarrësit në aktivitetet e projektit, të tilla si kujdesi për fëmijët, sigurimi i pijeve ushqyese dhe freskuese, disponueshmëria e materialeve në më shumë gjuhë, sigurimi i transportit për pjesëmarrësit dhe pjesëmarrëset dhe të ngjashme me qëllim që të lehtësohet pjesëmarrja e grupeve të prekura.

Literatura e shfrytëzuar

Bowleg, L., Problemi me shprehjen gratë dhe pakicat: Interseksionaliteti - korniza e rëndësishme teorike për shëndetin publik (ang. *The Problem with the Phrase Women and Minorities: Intersectionality—an Important Theoretical Framework for Public Health*), American Journal of Public Health, vol. 102, No. 7, 2012.

Brigden, S., Ahluwalia K., Drejt praktikave më gjithëpërfshirëse: Resursi interseksional për aftësinë e kufizuar, gjininë dhe moshën (ang. *Towards more inclusive practices: A Disability, Gender and Age Intersectional Resource*), Humanity & Inclusion/F3E, 2020.

CEDAW/C/ 77/D/143/2019.

CJEU, M. H. Marshall v Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority, C-152/84, Judgment of 26 February 1986.

Cho, S., Crenshaw, K., McCall, L., Drejt fushës së studimeve për interseksionalitet: Teoria, zbatimi dhe praktika (ang. *Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis*), The University of Chicago Press, Signs, Vol. 38, No. 4, Intersectionality: Theorizing Power, Empowering Theory, 2013.

Crenshaw, K., Demargjinalizimi i interseksionit të racës dhe seksit: kritika e zezë feministe e doktrinës kundër diskriminimit, teorisë feministe dhe politikës antiraciste (ang. *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*), University of Chicago Legal Forum, vol. 1989, Issue 1.

ECtHR, Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, App. no. 17484/15, Judgment of 25 July 2017.

ECtHR, Elmazova and Others v. North Macedonia, App. nos. 11811/20 and 13550/20, Judgement of 13 December 2022.

ECtHR, Thlimmenos v. Greece, [GC] App. no. 34369/97, Judgment of 6 April 2000.

Fredman, S., Ligji për diskriminimin (ang. *Discrimination Law*), 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 2011, fq. 139.

Hankivsky, O. (Ed.), Korniza për analizën e politikave të bazuara në interseksionalitetin (ang. *An Intersectionality-Based Policy Analysis Framework*), Institute for Intersectionality Research and Policy, Simon Fraser University, Vancouver, BC, 2012.

Hill Collins, P., Mendimi feminist i zi: njohuria, ndërgjegjja dhe politika e fuqizimit (ang. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*), 2nd ed. Abingdon, Oxon, Routledge, 2000.

hooks, bell, *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism* Margin to Center, Boston, Massachusetts, South End Press, 1984; *Where we Stand: Class Matters*, New York, Routledge, 2002.

Khosla, P., Doracaku i analizës së barazisë gjinore dhe interseksionalitetit (ang. *Gender Equality and Intersectional Analysis Toolkit*), ON Canadian Research Institute for the Advancement of Women, Ottawa, 2021.

Simpson, J., Të gjithë i përkasin: Komplet me veglat për zbatimin e interseksionalitetit (ang. *Everyone Belongs: A toolkit for applying intersectionality*), Canadian Research Institute for the Advancement of Women, 2009.

Sosa, L., Interseksionaliteti në kornizën juridike të të drejtave të njeriut që i referohet dhunës ndaj grave: Në qendër ose në margjinat? (ang. *Intersectionality in the Human Rights Legal Framework on Violence against Women: At the Center or the Margins?*), Cambridge University Press, 2017.

The United Nations Network on Racial Discrimination and Protection of Minorities, Udhëzimi për interseksionalitetin, diskriminimin racor dhe mbrojtjen e pakicave (ang. *Guidance Note on Intersectionality, Racial Discrimination & Protection of Minorities*), OHCHR, 2022.

Westley, F., Zimmerman, B., and Patton, M., Arritja te ndoshta (ang. *Getting to Maybe*), Random of House of Canada Limited, Toronto, 2006.

Akti i barazisë 2010 i Mbretërisë së Bashkuar në dispozicion në këtë link:
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/contents>

Plani i Veprimit për Ndjeshmërinë Gjinore të Komisionit Shtetëror të Zgjedhjeve 2021-2024, Komisioni Shtetëror i Zgjedhjeve, 2021.

Amdiju, N., Poposka, Zh., Doracaku për organet shtetërore për promovimin dhe avancimin e barazisë dhe parandalimin e diskriminimit, Misioni i OSBE-së në Shkup dhe Ministria e Punës dhe Politikës Sociale, 2023.

Amdiju, N., Iseni, N., Korniza e planifikimit multikulturor, ADI, 2017.

Bashevskaja, M., Indeksi i Barazisë Gjinore për Maqedoninë e Veriut 2019: matja e barazisë gjinore, 2019.

Beker, K., Çallovskaja-Dimovskaja, N., Gjinia dhe diversitetet në gjyqësor, Maqedonia e Veriut, (ang. *Gender and diversity in the judiciary, North Macedonia*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2022.

Mirëqenia dhe siguria e grave: Maqedonia e Veriut - Raporti i rezultateve (ang. *OSCE-led Survey on Violence Against Women: North Macedonia - Results Report*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2019.

Komenti i Përgjithshëm nr. 31 (2004) i Komitetit për të Drejtat e Njeriut i Kombeve të Bashkuara mbi Natyrën e Detyrimeve të Shteteve që dalin nga Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike (ang. *General comment no. 31 (80), The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant : International Covenant on Civil and Political Rights*), Kombet e Bashkuara, 2004.

Korniza globale e treguesve (ang. *Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development*).

Dimitrovskaja, N., Koçoska, E., Parandalimi i dhunës me bazë gjinore ndaj grave dhe vajzave me aftësi të kufizuara në raportin hulumtues, Misioni i OSBE-së në Shkup, 2022.

Instituti Evropian për Barazinë Gjinore, raportet tematike në dispozicion në anglisht në këtë link:
<https://eige.europa.eu/publications-resources/toolkits-guides>

Gratë dhe burrat në Maqedoninë e Veriut - Portreti statistikor i trendeve në fushën e barazisë gjinore, Enti Shtetëror i Statistikës, 2023.

Ligji për buxhete, Gazeta Zyrtare e RMV-së, nr. 203 nga 19.9.2022.

Ligji për ratifikimin e Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara dhe Protokollin Fakultativ të Konventës për të Drejtat e Personave me Invaliditet, Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë, nr. 172/2011, nga 14 dhjetor 2011.

Raporti për ndjekjen e zbatimit të parimit të përfaqësimit të drejtë dhe adekuat për vitin 2021, Avokati i Popullit, 2022.

Zbatimi i Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara - Treguesit e të drejtave të njeriut - Udhëzimet për mekanizmat nacionalë të pavarur për ndjekje (ang. *Implementing the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities - Human rights indicators - Guidance for independent national monitoring framework*), Agjencia për të Drejtat Themelore e Bashkimit Evropian, 2023.

Treguesit e të Drejtave të Njeriut në Udhëzuesin për Matjen dhe Zbatimin (ang. *Human Rights Indicators – A Guide to Measurement and Implementation*), Zyra e Përfaqësuesit të Lartë të Kombeve të Bashkuara, 2012.

Kadriu, B., Ahmedi, B., Diskriminimi në bazë të moshës në Republikën e Maqedonisë dhe qasja e Gjykatës Kushtetuese, Revista Akademike për Studime Ndërdisciplinore, 2015.

Kimov, Gj., Kimova, T., Barometri për mundësitë e barabarta (ang. *Barometer of equal opportunities*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2019.

Komenti i Protokollit nr. 12 të Konventës Evropiane për të Drejtat dhe Liritë Themelore të Njeriut (ang. *Explanatory Report to the Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*), European Treaty Series - No. 177, Këshilli i Evropës, 2000

Kotevska, B., Veprimi në rastet e diskriminimit në vendet post-socialiste: Diskriminimi i shumëfishtë dhe interseksional përmes syve të praktikuesve juridikë në Kroaci, Maqedoni dhe Slloveni (ang. *Processing discrimination cases in post-socialist countries: Multiple and intersectional discrimination through the eyes of legal practitioners in Croatia, Macedonia and Slovenia*), International Journal of Discrimination and the Law, Vol.22, Issue 4, 2022.

Kotevska, B., Udhërrëfyes për bazat e diskriminimit (ang. *Guide on discrimination grounds*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2014, në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/8/116790.pdf>

Kotevska, B., Ançevska, E., Kacarska, S., Arti i mbijetesës: Pabarazitë interseksionale në mbrojtjen sociale në Maqedoni - Rezultatet e hulumtimit empirik (ang. *The Art of Survival: Intersecting Inequalities in Social Protection in Macedonia – Results of an Empirical Inquiry*), Instituti për Politikë Evropiane - Shkup, 2016.

Kočoska, E., Analiza e pjesëmarrjes politike të personave me aftësi të kufizuara (ang. *Analysis of the Political Participation of Persons with Disabilities*), Misioni i OSBE-së në Shkup, 2019.

Vështrimi feminist kritik i Agjendës zhvillimore 2030 (ang. *Feminist Critiques of the Sustainable Development Goals*), Konsorciumi për gjininë, sigurinë dhe të drejtat e njeriut, 2017.

KPMD, Raporti Vjetor për vitin 2022.

KPMD, Raporti Vjetor për vitin 2021.

KPMD, Parashtrësia nr. 08-674/1 nga 22.12.2022, Mendimi nga 16.03.2023.

KPMD, Rekomandimi i përgjithshëm nga 27.03.2023.

KPMD, Parashtrësia nr. 08-574/1 nga 07.11.2022, Mendimi nga 02.03.2023.

KPMD, Parashtrësia nr. 08-424 nga 18.08.2022, Mendimi nga 13.12.2022.

KPMD, Parashtrësia nr. 08-343/1 nga 20.06.2022, Mendimi nga 15.09.2022.

KPMD, Parashtrësia nr. 08-121/1 nga 18.02.2022, Mendimi nga 16.08.2022

KPMD, Parashtrësia nr. 08-82/1, Vendimi nga 03.02.2022, Mendimi nga 07.03.2022.

KPMD, Parashtrësia nr. 08-89/1 nga 08.10.2021, Mendimi nga 03.02.2022, Parashtrësia nr. 08-92/1 nga 09.02.2022, Mendimi nga 13.04.2022.

KPMD, Rekomandimi i përgjithshëm nr. 08-244/1 nga 27.04.2022.

KPMD, Rekomandimi i përgjithshëm nga 03.12.2021.

KPMD, Parashtrësia nr. 0801-257 nga 26.08.2019, Mendimi nga 07.07.2021.

KPMD, Parashtrësia nr. 0801-243/1 nga 30.07.2019, Mendimi nga 08.07.2021.

KMD, Mendimi 0801 229/1 nga 07.02.2018.

KMD, Parashtrësia 08-80 nga 04.04.2017, Mendimi i Komisionit 08-80 nga 19.05.2017.

Burrat dhe kujdesi (BDHK): Kujdesi ndaj maskulinitetit në Maqedoninë e Veriut në Raporti nacional, Reaktor, 2021.

Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike (ang. *International Covenant on Civil and Political Rights*), Kombet e Bashkuara, 1966.

Matja e fuqizimit të grave në bujqësi nëpërmjet metodës ekonomike eksperimentale dhe anketuese, doc. dr. Marina Nacka dhe të tjerë, në dispozicion në anglisht në këtë link:

http://www.fznh.ukim.edu.mk/images/stories/proekti/unwfnh/wp72020/publikacija_unwomen_fasf.pdf

Najçevska, M., Kadriu, B., Fjalorth i shprehjeve lidhur me diskriminimin, Misioni i OSBE-së në Shkup dhe Qendra Maqedonase për Bashkëpunim Ndërkombëtar, 2008.

Strategjia Nationale për Barazi dhe Mosdiskriminim 2022 në 2026, Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut, 2022.

Plani Nacional i Veprimit për Mbrojtjen, Promovimin dhe Përmeshjen e të Drejtave të Grave dhe Vajzave Rome 2022-2024, Ministria e Punës dhe Politikës Sociale, 2022.

Zhvillimi i qëndrueshëm, Enti Shtetëror i Statistikës, 2019.

Fjalori i nocioneve i Oksfordit (ang. *Oxford Dictionary*), në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/enabler>

Komenti i Përgjithshëm numër 6 i Komitetit për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Kombeve të Bashkuara (ang. *General comment No. 6 (2018) on equality and non-discrimination*), CRPD/C/GC/6, Kombet e Bashkuara, 2018.

P4 nr. 775/19 nga 22.04.2021 e Gjykatës Themelore Civile Shkup.

P4 nr. 265/20 nga 22.03.2021 e Gjykatës Themelore Civile Shkup.

Fjalorthi i Institutit Evropian për Barazi Gjinore (ang. *Glossary & Thesaurus*), në dispozicion në maqedonisht në këtë link: <https://eige.europa.eu/thesaurus?lang=mk>

Poposka, Zh., Kadriu, B., Dimova, L., Vellkovska, B., dhe Boshkova, N., Komenti i Ligjit për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi, Misioni i OSBE-së në Shkup dhe Akademia e Gjykatësve dhe Prokurorëve Publikë, 2023.

Poposka, Zh., Interpretuesi i Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara të Organizatës së Kombeve të Bashkuara, Polio Plus në lëvizja kundër hendikepit, 2018.

Poposka, Zh., Jovevski, L., E drejta kundër diskriminimit (ang. *Anti-discrimination Law*), Misioni i OSBE-së në Shkup dhe Fakulteti Juridik Justiniani I Shkup, 2017.

Raporti i veçantë për përfaqësimin gjinor në sektorin publik për vitin 2021, Avokati i Popullit, 2022.

Zbatimi i qasjes së bazuar në të drejtat e njeriut në bashkëpunimin dhe programimin zhvillimor: Resursi për ndërtimin e kapaciteteve të UNDP-së, (ang. *Applying a Human Rights-Based Approach to Development Cooperation and Programming: A UNDP Capacity Development Resource*), Programi për Zhvillim i Kombeve të Bashkuara, 2006.

Doracaku për buxhetimin e përgjegjshëm gjinor për administratën e Republikës së Maqedonisë, Ministria e Punës dhe Politikës Sociale dhe UN Women, 2013.

Rezoluta për punën e Komisionit për Statistikë lidhur me Agjendën për Zhvillim të Qëndrueshëm për vitin 2030 (ang. *Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development*), Asambleja e Përgjithshme e Kombeve të Bashkuara, 2017.

Rezoluta 68/261 e KB-së mbi parimet themelore të statistikës zyrtare (ang. *Fundamental Principles of Official Statistics*), Asambleja e Përgjithshme e Kombeve të Bashkuara, 2014.

Udhëzuesi i resurseve për interseksionalitetin dhe përmbledhja e veglave, (ang. *Intersectionality Resource Guide and Toolkit, An Intersectional Approach to Leave No One Behind*), UNPRPD, UN Women, 2021.

Risteska, M., Metodologjia për integrimin e perspektivës gjinore në politikat dhe buxhetet lokale, Komuniteti i Njësive të Vetëqeverisjes Lokale dhe UN Women, 2020.

Risteska, M., Analiza e ndikimeve të Kovid-SARS-19 mbi gjininë dhe diversitetet, Misioni i OSBE-së në Shkup, 2020.

Indeksi gjinor i komunave, shoqata e qytetarëve Reaktor.

Dhuna me bazë gjinore në vendet publike në Shkup, Reaktor, 2020.

Strategjia e Barazisë Gjinore, në dispozicion në maqedonisht në këtë link:
https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/strategjia_2022_2027.pdf

Strategjia "Statistikat për të mirën publike" 2020 - 2025 e Britanisë së Madhe, në dispozicion në anglisht në këtë link: <https://uksa.statisticsauthority.gov.uk/wp-content/uploads/2020/07/UKSA-Strategy-2020.pdf>

Tosheska, M., Pozita e grave rurale në shoqërinë maqedonase, Shoqata për zhvillim rural, Grupi Lokal i Veprimit AGRO LIDER dhe Fondacioni Shoqëria e Hapur - Maqedoni., 2021.

Transformimi i botës sonë: Agjenda 2030 për Zhvillim të Qëndrueshëm (ang. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*), Rezoluta e Kombeve të Bashkuara e miratuar nga Asambleja e Përgjithshme, 2015.

Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut (ang. *Universal Declaration of Human Rights*), Kombet e Bashkuara, 1948.

Interseksionaliteti feminist dhe analiza e bazuar në gjini plus (ang. *Feminist Intersectionality and GBA+*), ON Canadian Research Institute for the Advancement of Women, Ottawa, 2021.

Shtojca 1: Fjalorthi

Ableizmi është sistem besimesh ose praktikash që i diskriminojnë personat me aftësi të kufizuara dhe që manifestohen si paragjykime shoqërore ndaj personave me aftësi të kufizuara bazuar në besimin se aftësitë tipike të njerëzve janë superiore. Ndahet në albeizëm fizike dhe mentale në varësi të faktit nëse diskriminimi ose urrejtja u drejtohet personave me aftësi të kufizuara trupore dhe senzore ose mentale, intelektuale dhe psiko-sociale.

Agjenda 2030 është Agjenda për Zhvillim të Qëndrueshëm deri në vitin 2030, e cila është strategji universale sipas së cilës vendet duhet t'i mobilizojnë të gjitha resurset për të arritur 17 qëllimet në të tre dimensionet e zhvillimit të qëndrueshëm: rritja ekonomike, përfshirja sociale dhe mbrojtja e mjedisit jetësor, deri në vitin 2030.

Masat afirmative janë masat dhe veprimet që ndërmerren me qëllimin e vetëm për të hequr gëzimin e pabarabartë të të drejtave dhe lirive të njeriut deri në arritjen e barazisë faktike të personit ose grupit, nëse dallimi është i justifikuar dhe objektiv, ndërsa mjetet për arritjen e atij qëllimi janë proporcionale, përkatësisht përkatëse dhe të domosdoshme. Këto masa dhe veprime janë të kufizuara në kohë dhe zbatohen deri në arritjen e barazisë faktike të personave ose grupeve në gëzimin e të drejtave të tyre.

Segregacioni vertikal është përqendrimi i grave dhe burrave në shkallë të ndryshme, nivele të përgjegjësisë ose pozicione.

Shqetësimi është veprimi i padëshiruar i personit ose grupit të personave mbi baza diskriminuese që ka për qëllim ose pasojë, të cenojë dinjitetin ose të krijojë mjedis, qasje ose praktikë kërcënuese, armiqësore, poshtëruese ose frikësuese.

Deselegacioni i tregut të punës janë politikat, qëllimi i të cilave është të reduktohet ose eliminohet segregacioni gjinor (vertikal dhe/ose horizontal) në tregun e punës.

Diskriminimi i drejtpërdrejtë ekziston kur me një person ose me grup veprohet, është vepruar ose do të veprohej në mënyrë më pak të favorshme lidhur me personin ose grupin tjetër në situatë faktike ose të mundshme të krahasueshme ose të ngjashme, mbi baza diskriminuese.

Baza diskriminuese është karakteristikë e mbrojtur mbi të cilën nuk duhet të bazohet veprimi i ndryshëm i palejuar dhe që mund të jetë karakteristikë ose status personal, ose, karakteristikë ose status personal i supozuar ose i ngjashëm nëpërmjet të cilit identifikohet një person ose grup personash me racë të caktuar, ngjyrë të lëkurës, origjinë, përkatësi nacionale ose etnike, gjuhë, shtetësi, seks, gjini, orientim seksual, identitet gjinor, përkatësi të grupit të marginalizuar, fe ose besim fetar, bindje politike, besim tjetër, origjinë sociale, arsim, aftësi e kufizuar, moshë, statusi familjar ose martesor, gjendja pronësore, gjendja shëndetësore, etj.

Diskriminimi në bazë të seksit ose gjinisë është çdo dallim, përjashtim ose kufizim i bazuar në seks, gjini ose identitet gjinor që ndikon në, ose ka për qëllim të pengojë ose anulojë njohjen, gëzimin ose ushtrimin e të drejtave dhe lirive themelore të grave në fushën politike, ekonomike, sociale, kulturore, civile ose çdo fushë tjetër, pavarësisht nga statusi i tyre martesor, dhe në bazë të barazisë së burrave dhe grave. Kjo i përfshin të gjitha format e diskriminimit duke përfshirë edhe pamundësimin e aftësisë përkatëse dhe pamundësimin e qasjes dhe disponueshmërisë së infrastrukturës, të mirave dhe shërbimeve.

Vëmendja e duhur është parimi i së drejtës ndërkombëtare që shteteve u jep mandat të veprojnë me vëmendjen e duhur në parandalimin dhe mbajtjen e hetimeve për shkeljen e të drejtave të njeriut, për sigurimin e mbrojtjes për viktimat, ndëshkimin e kryerësve dhe sigurimin e kompensimit për viktimat e shkeljeve të të drejtave të njeriut.

Detyra për promovimin dhe avancimin e barazisë është obligim nga Ligji për parandalimin dhe mbrojtjen nga diskriminimi për ndërmarrjen e masave ose veprimeve për promovimin dhe avancimin e barazisë dhe parandalimin e diskriminimit nga të gjitha organet shtetërore, organet e njëjësive të vetëqeverisjes lokale, personat juridikë me autorizime publike dhe të gjithë personat e tjerë juridikë dhe fizikë.

Rroga e barabartë për punë me vlerë të barabartë nënkupton rrogë të barabartë për punë së cilës i jepet vlerë e barabartë, pa diskriminim në bazë të gjinisë ose statusit martesor, lidhur me të gjitha aspektet e rrogave dhe kushteve në të cilat përcaktohet kompensimi për punën.

Barazia është parimi sipas të cilit të gjithë njerëzit janë të barabartë, përkatësisht të barabartë në gëzimin dhe ushtrimin e të gjitha të drejtave dhe lirive.

Qasja e barabartë në drejtësi për gratë dhe burrat nënkupton të drejtën e individëve dhe grupeve për të marrë përgjigje të shpejtë, efektive dhe të drejtë për t'i mbrojtur të drejtat e tyre, për të parandaluar ose për të

zgjdhur kontestet dhe për të kontrolluar abuzimin e fuqisë përmes procesit transparent dhe efikas, në të cilin ekzistojnë mekanizmat që janë të disponueshëm, të aksesueshëm dhe llogaridhënës dhe që bazohen në barazi.

Diskriminimi indirekt ekziston kur, nëpërmjet rregullave, dispozitave, kriterëve, programeve ose praktikave në dukje neutrale, ndonjë person ose grup vihet në pozitë të pavolitshme mbi baza diskriminuese në krahasim me personat e tjerë ose grup personash, përveç kur del nga qëllimi legjitim, ndërsa mjetet për të arritur atë qëllim, janë proporcionale, përkatësisht janë përkatëse dhe të domosdoshme.

Mekanizmat institucionalë për barazinë gjinore janë trupat, mandati i të cilëve është të promovojnë barazinë gjinore dhe të mbështesin integrimin e barazisë gjinore në politikat e përgjithshme të të gjitha fushave, të cilat zakonisht përbëhen nga trupi qendror i qeverisë së plotësuar nga struktura koordinuese ndërministrorë për integrimin e perspektivës gjinore dhe personave të kontaktit ose pikat e fokusit përgjegjës për integrimin e perspektivës gjinore në ministritë.

Interseksionaliteti është vegël analitike për të studiuar, kuptuar dhe për t'iu përgjigjur mënyrave në të cilat seksi dhe gjinia kryqëzohen me karakteristikat / identitetet e tjera dhe se si këto interseksione kontribuojnë në përvojat unike të diskriminimit. Interseksionaliteti ndihmon për t'i kuptuar ndikimet komplekse të sistemeve të ndryshme të fuqisë që përputhen - si patriarkia, racizmi, homofobia, ableizmi dhe të ngjashme, si dhe ndikimi i tyre specifik në grupet e cënueshme dhe të marginalizuara në shoqëri.

Diskriminimi interseksional është çdo diskriminim i bazuar në dy ose më shumë baza diskriminuese që janë të lidhura njëkohësisht dhe në mënyrë të pandashme.

Informacionet e barazisë janë informacionet që i ruajnë ose i grumbullojnë organet shtetërore për personat me karakteristika mbrojtëse të ndara në baza diskriminuese dhe ndikimin e vendimeve dhe politikave mbi ta.

Forcimi i grave është procesi përmes të cilit gratë fitojnë fuqi dhe kontroll mbi jetën e tyre dhe fitojnë aftësinë për të bërë zgjedhje strategjike.

Qëllimi legjitim dhe objektivisht i justifikuar është qëllimi për arritjen e të cilit mjetet duhet të korrespondojnë me nevojat reale në rastin konkret, të jenë të përkufizuara paraprakisht, të jenë të domosdoshme për arritjen e atij qëllimi, si dhe të jenë proporcionale me efektet që duhet të arrihen.

Personi me aftësi të kufizuar është personi që ka paaftësi fizike, intelektuale, mentale ose senzore afatgjate, e cila, në ndërveprim me barrierat e ndryshme shoqërore, mund të parandalojë pjesëmarrjen e tij të plotë dhe efektive në shoqëri në bazë të barabartë me të tjerët.

Masat për barazinë gjinore janë të gjitha mekanizmat dhe veprimet rregullatore, administrative, financiare, fiskale, informative, të vendosura dhe të zbatuara formalisht nga subjektet me qëllim të vendosjes së mjedisit, detyrimit ose shërbimit mundësues për arritjen dhe ruajtjen e barazisë së plotë gjinore.

Dhuna ndaj grave është shkelja e të drejtave të njeriut dhe forma e diskriminimit ndaj grave, duke i përfshirë të gjitha aktet e dhunës me bazë gjinore që çojnë në, ose që mund të çojnë në, dëmin ose vuajtjen fizike, seksuale, psikologjike ose ekonomike ndaj grave, duke përfshirë edhe kërcënimet për veprat e tilla, detyrimin ose privimin arbitrar nga liria, qoftë në jetën publike ose jetën private.

Puna e papaguar është puna me të cilën prodhohen të mirat ose shërbimet, si dhe ofrojnë shërbime, por për të cilën nuk merret ndonjë kompensim i drejtpërdrejtë monetar ose formë tjetër e pagesës, siç janë punët dhe kujdesi në shtëpi.

Ekonomia joformale nënkupton aktivitete ekonomike të papaguara që kryhen për përfitimin e drejtpërdrejtë të familjes së vet ose familjeve të të afërmeve dhe miqve, bazuar në reciprocitetin, duke e përfshirë edhe punën e përditshme në shtëpi dhe një gamë të gjerë aktiviteteve që kryhen për nevojat e veta dhe/ose si veprimtari profesionale, pavarësisht nëse paraqesin profesion të vetëm ose të shkallës së dytë, të cilat kryhen për fitim dhe jo herë pas here, në kufi me, ose jashtë detyrimeve ligjore, rregullatore ose kontraktuese, por që nuk janë aktivitete joformale që janë pjesë e ekonomisë së paligjshme.

Faktorët mundësues janë njerëzit ose gjërat që bëjnë të mundur që diçka të ndodhë.

Patriarkati është sistemi shoqëror i dominimit të mashkullit mbi gratë.

Seksi i nënkupton karakteristikat biologjike dhe fiziologjike në bazë të të cilave personat përkufizohen si femra ose meshkuj. Këto lloj karakteristikash biologjike nuk përjashtojnë njëra-tjetrën, pasi ka individë që posedojnë karakteristika të të dy sekseve.

Disponueshmëria në infrastrukturë, të mira dhe shërbime nënkupton marrjen e masave përkatëse që sigurojnë që personat me aftësi të kufizuara kanë qasje, në baza të barabarta me të tjerët, në mjedisin fizik, transportin, informacionet dhe komunikimin, duke përfshirë teknologjitë dhe sistemet informatike dhe të komunikimit, në objektet e tjera publike dhe shërbimet në zonat urbane dhe rurale. Pamundësimi i qasjes dhe disponueshmërisë në infrastrukturë, të mira dhe shërbime është diskriminim.

Proporcionaliteti do të thotë që një masë është përkatëse, e domosdoshme dhe se efekti pozitiv i masës është më i madh ose më i rëndësishëm në rast të caktuar se kufizimi i të drejtave.

Segregacioni gjinor profesional është dominimi konkret i njërit seks në profesionin e caktuar, ose përfaqësimin më të madh të njërit seks në raport me përfaqësimin e pritur.

Vlerësimi i ndikimit gjinor është vegël për vlerësimin e politikës së propozuar me qëllim të detektimit dhe vlerësimit të ndikimit ose efekteve të saj diferenciale tek gratë dhe burrat, në mënyrë që të korrigjohet ky disbalans përpara se të miratohet politika e propozuar.

Gjinia i nënkupton rolet, sjelljet dhe atributet e ndërtuara shoqërisht që një shoqëri e caktuar i konsideron të përshtatshme për gratë dhe për burrat, marrëdhëniet midis grave dhe burrave, marrëdhëniet midis vetë grave dhe marrëdhënieve midis vetë burrave.

Pengesa gjinore është dallimi në çdo fushë midis grave dhe burrave në nivelin e pjesëmarrjes, qasjes, të drejtave, kompensimit dhe/ose përfitimeve.

Identiteti gjinor i referohet përjetimit të brendshëm dhe individual të gjinisë së vet që çdo person e ndjen thellë për veten e tij, që mund, por nuk është patjetër të përkojë me seksin që i është caktuar në lindje, si dhe përjetimin personal të trupit të vet dhe shprehje e ndryshme e gjinisë, duke përfshirë emrin, rrobat, të folurit, sjelljet, etj.

Monitorimi dhe vlerësimi gjinor nënkupton procesin që kërkon praktika monitorimi, njoftimi dhe vlerësimi për të gjitha politikat dhe planet për të integruar perspektivën gjinore, si në praktikat dhe kontributet, ashtu edhe në rezultatet dhe ndikimet, për të kuptuar se si programet dhe projektet specifike ndikojnë në jetën e grave dhe burrave dhe për të siguruar se nuk do të mbështetet mbijetesa e pabarazisë.

Barazia gjinore nënkupton barazinë e grave, burrave dhe njerëzve me identitete të ndryshme gjinore në dukshmëri, vlerësim, përgjegjësi, trajtim, mundësi, pjesëmarrje, qasje dhe kontroll mbi resurset dhe fuqinë në të gjitha fushat e jetës publike dhe private.

Integrimi gjinor është transformimi institucional me qëllim të përfshirjes së perspektivës gjinore në çdo fazë të procesit të vlerësimit, zhvillimit, miratimit, zbatimit, ndjekjes, vlerësimit dhe njoftimit të politikave në të gjitha fushat dhe në të gjitha nivelet, me qëllim të arritjes së barazisë gjinore dhe parandalimin e thellimit të pabarazive gjinore.

Paragjykimi gjinor është qëndrimi ose ndjenja në qoftë pozitive ose negative, e vetëdijshme ose e pavetëdijshme në që dikush mund të ketë për pjesëtarët e grupeve të tjera, që mund të bazohet në idetë e bëra paraprakisht dhe të ndikohet nga elementë të tillë si gjinia, seksi, identiteti gjinor, karakteristikat personale dhe faktorët e tjerë.

Kontrolli gjinor është kontrolli i kryer në secilën politikë të propozuar për të siguruar se do të shmangët çdo efekt i mundshëm diskriminues gjinor që do të rezultojë nga ajo politikë dhe për të promovuar barazinë gjinore.

Revizioni gjinor është vlerësimi se deri në cilën shkallë barazia gjinore është institucionalizuar në mënyrë efikase në politikat, programet, strukturat organizative dhe procedurat, duke përfshirë edhe proceset e vendimmarrjes dhe në buxhetet përkatëse.

Statistika gjinore është statistika që i pasqyron në mënyrë adekuate dallimet dhe pabarazitë në pozitën e grave dhe burrave në të gjitha fushat e jetës.

Veglat gjinore janë qasjet, aktivitetet, masat dhe procedurat përmes zbatimit sistematik dhe konsistent të të cilave realizohet integrimi gjinor.

Treguesit gjinorë janë të dhënat (sasiore dhe/ose cilësore) për ndjekjen e dallimeve gjinore, ndryshimeve që ndodhin me kalimin e kohës, duke marrë parasysh pengesën gjinore ekzistuese midis burrave dhe grave, dhe që lidhen me gjinitë dhe progresin drejt arritjes së qëllimeve të barazisë gjinore.

Prokurimet gjinore është futja e kriterëve për barazinë gjinore në prokurimet publike, në mënyrë që të përdoren prokurimet si instrument për avancimin e barazisë gjinore.

Normat gjinore janë standardet dhe pritshmëritë në të cilat gratë dhe burrat në masën më të madhe nënshtrihen, në fushëveprimin me të cilin përkufizohet shoqëria, kultura dhe komuniteti i caktuar në atë moment të caktuar.

Marrëdhëniet gjinore të fuqisë janë nënpermbljedhje e veçantë e marrëdhënieve shoqërore që i bashkojnë gratë dhe burrat si grupe shoqërore në komunitet të caktuar, duke përfshirë edhe se si janë sistemuar midis sekseve fuqia dhe qasja në resurset, dhe kontrolli i tyre.

Stereotipet gjinore janë ide të menduara paraprakisht që në mënyrë arbitrare u atribuojnë grave dhe burrave disa karakteristika dhe role të përcaktuara dhe të kufizuara nga gjinia e tyre.

Dhuna me bazë gjinore ndaj grave është çdo formë dhune që drejtohet kundër gruas për shkak se ajo është grua, ose që i prek gratë në mënyrë disproporcionale.

Pjesëmarrja e balancuar gjinore është përfaqësimi procentual i grave dhe burrave në të gjitha fushat e jetës publike dhe politike që nuk është më e ulët se përqindja e përfaqësimit të atij seksi në popullsinë e përgjithshme.

Buxhetimi gjinor është integrimi i perspektivës gjinore në procesin buxhetor, i cili nënkupton vlerësimin e buxheteve me bazë gjinore, përfshirjen e perspektivës gjinore në të gjitha nivelet e procesit buxhetor dhe ristrukturimin e të ardhurave dhe shpenzimeve me qëllim të promovimit të barazisë gjinore.

Legjislacioni neutral gjinor është legjislacioni që hartohet duke përdorur nocione universale, duke shmangur situatat specifike gjinore dhe marrëdhëniet e fuqisë midis grave dhe burrave që janë në themel të diskriminimit me bazë të seksit dhe gjinisë, duke përfshirë edhe dhunën me bazë gjinore ndaj grave.

Buxheti i përgjegjshëm gjinor është ai në të cilin perspektiva gjinore është e integruar.

Analiza buxhetore e përgjegjshme gjinore është analiza gjinore që në thelb krijon bazën për zbatimin e parimit të barazisë gjinore në të gjitha fushat dhe mundëson zhvillimin e qëndrueshëm të shoqërisë.

Treguesit e përgjegjshëm gjinorë tentojnë të pasqyrojnë kuptimin e roleve dhe pabarazive gjinore me qëllim që të inkurajojnë pjesëmarrjen e barabartë, duke përfshirë edhe shpërndarjen e barabartë dhe të drejtë të përfitimeve.

Planifikimi gjinor është qasja aktive ndaj planifikimit, në të cilën gjinia është variabël ose kriter kryesor dhe që synon të integrojë ndonjë dimension të qartë gjinor në politikë ose veprim.

Politika rishpërndarëse gjinore është politika, qëllimi i së cilës është të transformojë shpërndarjen ekzistuese të resurseve dhe përgjegjësi për të krijuar marrëdhënie më të barabartë midis grave dhe burrave.

Transformimi institucional me ndjeshmëri gjinore është procesi, qëllimi i të cilit është integrimi i barazisë gjinore në rregullat, procedurat dhe praktikën e rregullta të institucionit të caktuar, i cili çon në transformimin e tij, duke ndikuar kështu edhe në kulturën organizative.

Qasja transformuese gjinore nënkupton programet, masat dhe aktivitetet që krijojnë mundësitë që personat në mënyrë aktive të rishqyrtojnë pabarazinë gjinore dhe t'i transformojnë normat, rolet dhe marrëdhëniet gjinore, të krijojnë pozicione të ndikimit shoqëror dhe politik për gratë në komunitetet dhe punojnë për të pamundësuar boshtet e fuqisë që ekzistojnë në shoqëri dhe shpërndarja e pabarabartë e fuqisë dhe e resurseve midis gjinive në shoqëri.

Dhuna në familje është çdo formë e dhunës fizike, seksuale ose psikologjike që vë në rrezik sigurinë ose mirëqenien e anëtarit të familjes dhe/ose përdorimin e forcës fizike ose emocionale, ose kërcënimin e përdorimit të forcës fizike, duke përfshirë edhe dhunën seksuale, brenda familjes.

Përshtatja përkatëse është ndryshimi i domosdoshëm dhe përkatës dhe përshtatja e nevojshme në rast të caktuar, i cili nuk shkakton ngarkim joproporcional ose të panevojshëm, ndërsa me qëllim për të garantuar gëzimin ose ushtrimin e të gjitha të drejtave dhe lirive të personave me aftësi të kufizuara, në bazë të barabartë me të tjerët. Pamundësimi i përshtatjes përkatëse është diskriminim.

Normat sociale janë standardet dhe pritshmëritë joformale që përkufizojnë sjelljet e pranueshme nga njerëzit në grup, komunitet ose shoqëri të caktuar.

Statistika e ndarë sipas seksit nënkupton të dhënat që grumbullohen dhe që në mënyrë tabelare paraqiten veçmas për gratë dhe burrat, duke mundësuar kështu matjen e dallimeve midis grave dhe burrave në lidhje me dimensionet e ndryshme sociale dhe ekonomike dhe një nga parakushtet për marrjen e statistikës gjinore.

Feminizmi është qëndrimi dhe angazhimi politik për të ndryshuar pozicionin politik të grave dhe për të promovuar barazinë gjinore.

Segregacioni horizontal është përqendrimi i grave dhe burrave në sektorë dhe profesione të ndryshme.
Qëllimet e barazisë gjinore janë ndryshimet që synojnë reduktimin e pabarazive gjinore dhe arritjen e barazisë gjinore.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Një numër i madh i nocioneve janë marrë nga Fjalorthi i Institutit Evropian për Barazinë Gjinore (ang. *Glossary & Thesaurus*), në dispozicion në maqedonisht në: <https://eige.europa.eu/thesaurus?lang=mk>

Shtojca 2 - Treguesit e qëllimeve për zhvillimin e qëndrueshëm

Numri i qëllimit	Qëllimi	Targeti	Treguesi
4	Arsimi cilësor Të sigurohet arsimi cilësor gjithëpërfshirës dhe i barabartë dhe të promovohen mundësitë për mësim të përjetshëm për të gjithë.	4.1 Deri në vitin 2030, të sigurohet që të gjitha vajzat dhe djemtë kanë mbaruar arsimin fillor dhe të mesëm falas, në mënyrë të barabartë dhe me cilësi, i cili do të mundësojë më tej arritjen e rezultateve të duhura dhe efektive 4.2 Deri në vitin 2030, të sigurohet që të gjitha vajzat dhe djemtë kanë qasje në zhvillimin cilësor të hershëm të fëmijëve, kujdesin dhe arsimin parashkollor, si përgatitje për arsimin fillor 4.3 Deri në vitin 2030, të sigurohet qasja e barabartë për të gjitha gratë dhe burrat në arsimin teknik, profesional dhe terciar të disponueshëm dhe cilësor, duke përfshirë edhe në arsimin e lartë 4.4. Deri në vitin 2030, të rritet ndjeshëm numri i të rinjve dhe të rriturve që kanë aftësitë e duhura, duke përfshirë aftësitë teknike dhe profesionale, me qëllim të punësimit, gjetjes së vendeve të denja të punës dhe sipërmarrësisë 4.5 Deri në vitin 2030 të eliminohen dallimet gjinore në arsim dhe të sigurohet qasja e barabartë në të gjitha nivelet e arsimit dhe trajnimit profesional për qytetarët e cënueshëm, duke përfshirë edhe personat me aftësi të kufizuara, popujt autoktonë dhe fëmijët në gjendje të cënueshme 4.6 Deri në vitin 2030 të sigurohet që të gjithë të rinjtë dhe një numër i konsiderueshëm i të rriturve, burrave dhe grave, kanë arritur arsimim gjuhësor dhe numerik	4.1.1 Përqindja e fëmijëve dhe të rinjve e shprehur (a) në notat 2/3; (b) në fund të arsimit fillor; dhe (c) në fund të arsimit të mesëm me nivel minimal të aftësisë në (i) lexim dhe (ii) matematikë, sipas seksit 4.2.1 Përqindja e fëmijëve nën 5 vjeç që zhvillohen në mënyrë përkatese për moshën në pjesën e shëndetit, mësimin dhe mirëqenies psikosociale, sipas seksit 4.2.2 Shkalla e pjesëmarrjes në mësimin e organizuar (një vit para moshës zyrtare për fillimin e arsimit fillor), sipas seksit 4.3.1 Shkalla e pjesëmarrjes së të rinjve dhe të rriturve në arsimin dhe trajnimin formal dhe joformal në 12 muajt e kaluar, sipas seksit 4.4.1 Proporcioni i të rinjve dhe të rriturve me aftësi të teknologjisë informatike dhe të komunikimit (TIK), sipas llojit të aftësisë 4.5.1 Të dhënat (gratë / burrat, rurale / urbane, rritja / ulja e kuintilit¹¹⁰ të pasurisë dhe të tjera siç është statusi i aftësisë së kufizuar, popujt autoktonë dhe personat e prekur nga konfliktet, siç bëhen të dhënat të disponueshme) për të gjithë treguesit arsimorë në këtë listë që mund të ndahen 4.6.1 Përqindja e popullsisë në grupmoshë të caktuar që ka arritur të paktën nivelin fiks (bazë) të aftësive funksionale si (a) arsimi dhe (b) aftësitë matematikore, sipas seksit 4.7.1 Shkalla deri në të cilën (i) arsimi për shtetësinë globale dhe (ii) arsimi për zhvillim të qëndrueshëm,

¹¹⁰ Një nga pesë grupet në të cilat popullsia mund të ndahet sipas pasurisë.

		4.7 Deri në vitin 2030 do të sigurohet që të gjithë nxënësit do të fitojnë njohuritë dhe aftësitë e nevojshme për të promovuar zhvillimin e qëndrueshëm, ndër të tjera, përmes edukimit për zhvillim të qëndrueshëm dhe mënyrën e qëndrueshme të jetës, të drejtave të njeriut, barazisë gjinore, promovimit të kulturës së paqes dhe jodhunës, qytetarisë globale dhe mirëkuptimit të diversitetit kulturor dhe kontributit të kulturës në zhvillimin e qëndrueshëm 4.a Të ndërtohen dhe të përmirësohen objektet shkollore që do të përshtaten me nevojat e fëmijëve, personave me aftësi të kufizuara dhe do t'i marrin parasysh dallimet gjinore, duke ofruar mjedis të sigurt, jo të dhunshëm, gjithëpërfshirës dhe efektiv për të mësuar për të gjithë	duke përfshirë edhe barazinë gjinore dhe të drejtat e njeriut, përfshihen në rrjedhat kryesore (a) politikat arsimore nacionale; (b) programet mësimore; (c) arsimin e mësimdhënësve; dhe (ç) vlerësimin e nxënësve 4.a.1 Përqindja e shkollave me qasjen në (a) energjinë elektrike; (b) Internetin për qëllimet pedagogjike; (c) kompjuterët për qëllimet pedagogjike; (ç) infrastrukturën e përshtatur dhe materialet për nxënësit me aftësi të kufizuara; (d) ujin bazë të pijshëm; (dh) objektet sanitare themelore për çdo gjini; dhe (e) kapacitetet bazë për larjen e duarve (si WASH¹¹¹ përkufizime të treguesve)
5	Barazia gjinore Të arrihet barazia gjinore dhe emancipimi i grave dhe vajzave	5.1 Të shfuqizohen të gjitha format e diskriminimit ndaj grave dhe vajzave, kudo 5.2 Të eliminohen të gjitha format e dhunës ndaj grave dhe vajzave në sferën publike dhe private, duke përfshirë edhe trafikimin e qenieve njerëzore, shfrytëzimin seksual dhe llojin tjetër të shfrytëzimit	5.1.1 Nëse ekziston ose jo kornizë juridike me të cilën promovohet, zbatohet dhe ndiqet barazia dhe mosdiskriminimi në bazë të seksit 5.2.1 Përqindja e grave dhe vajzave të moshës 15 vjeçe e lart që ishin ekspozuar ndaj dhunës seksuale ose dhunës psikologjike në 12 muajt e kaluar nga partneri aktual ose ish-partneri intim, sipas formës së dhunës dhe grupmoshave. 5.2.2 Përqindja e grave dhe vajzave të moshës 15 vjeçe e lart që ishin ekspozuar ndaj dhunës seksuale nga persona të tjerë në 12 muajt e kaluar, që nuk ishin partnerë të tyre intim, sipas grupmoshës dhe vendit të ndodhjes 5.3.1 Përqindja e grave të moshës prej 20 deri në 24 vjeçe që ishin të martuara ose në bashkësi përpara se

¹¹¹ Shkurtesa WASH i përfshin fjalët Wash në Larje, Sanitation në Sanitar dhe Hygiene në Higjienë

		5.3 Të eliminohen të gjitha dukuritë e dëmshme, të tilla si martesat e detyruara të fëmijëve, martesat në moshë të hershme dhe gjymtimi i organeve gjenitale të grave 5.4 Të njihet dhe të vlerësohet kujdesi dhe puna në shtëpi e papaguar përmes mundësimit të shërbimeve publike, infrastrukturës dhe politikave për mbrojtjen sociale dhe promovimin e përgjegjësisë së përbashkët në kornizat e familjeve, në mënyrë përkatëse me rrethanat nacionale 5.a Të ndërmerren reforma për qasjen e barabartë të grave në resurset ekonomike, si dhe qasjen në tokën dhe në format tjera të pronësisë, shërbimet financiare, trashëgiminë dhe resurset natyrore, në pajtim me ligjet nacionale 5.6 Të rritet zbatimi i teknologjive që sigurojnë kushte më të mira, veçanërisht në fushën informatike dhe të komunikimit me qëllim të promovimit të emancipimit të grave	të mbushnin 15, përkatësisht 18 vjeçe. 5.4.1 Përqindja e kohës së kaluar në punën dhe kujdesin e papaguar në shtëpi (për fëmijët, të moshuarit dhe personat me nevoja të veçanta), sipas seksit, viteve dhe lokacionit. 5.a.1 Përqindja e qytetarëve me pronësi ose të drejtat mbi tokën bujqësore dhe format e tjera të pronës, shërbimet financiare, trashëgiminë dhe resurset natyrore, në varësi të ligjeve nacionale. Përqindja e qytetarëve me pronësinë ose sigurimin e të drejtave mbi tokën bujqësore (nga popullsia e përgjithshme bujqësore), sipas seksit; dhe (b) pjesëmarrjen e grave midis pronarëve ose bartësve të të drejtave për tokën bujqësore, sipas llojit të pronësisë. 5.a.2 Përqindja e vendeve ku korniza juridike (duke e përfshirë të drejtën tradicionale) u garanton të drejta të barabarta të pronësisë së tokës dhe/ose kontroll mbi tokën e grave. 5.6.1 Përqindja e njerëzve që kanë telefon celular, të ndarë në bazë të seksit
8	Punësimi me dinjitet dhe rritja ekonomike Të promovohet rritja ekonomike gjithëpërfshirëse dhe e qëndrueshme,	8.3 Të promovohen politikat e orientuara në zhvillim që mbështesin aktivitetet e prodhimit, krijimin e vendeve të punës me dinjitet, sipërmarrësinë, kreativitetin dhe inovacionet, si dhe të inkurajohet formalizimi dhe rritja e ndërmarrjeve mikro, të vogla dhe të mesme, ndër të tjera, edhe përmes qasjes në shërbimet financiare 8.5 Deri në vitin 2030 të arrihet punësimi i	8.3.1 Përqindja e punësimit joformal në sektorin jobujqësor, sipas seksit

	punësimi dhe puna e denjë për të gjithë	plotë dhe produktiv dhe puna me dinjitet për të gjitha gratë dhe burrat, duke përfshirë edhe të rinjtë dhe personat me aftësi të kufizuara, si dhe rrogë të barabartë për punën me vlerë të njëjtë 8.6 Deri në vitin 2020 ndjeshëm të reduktohet përqindja e të rinjve që janë të papunë, nuk arsimohen dhe nuk trajnohen 8.7 Të ndërmerren masa urgjente dhe efektive për çrënjosjen e punës së detyrueshme, t o i j e p e t f modern dhe tregtimit me qenie njerëzore dhe të ndalohet dhe të eliminohen format më të këqija të shfrytëzimit të fëmijëve për punë, duke përfshirë edhe rekrutimin dhe përdorimin e fëmijëve si ushtarë, ndërsa deri në vitin 2025 t o i j e p e t fëmijëve në të gjitha format 8.8 Të mbrohen të drejtat e punëtorëve dhe të promovohet mjedisi i sigurt i punës për të gjithë punëtorët, duke përfshirë edhe punëtorët migrantë, veçanërisht për gratë migrante, dhe për ato me punësim të paqëndrueshëm	8.5.1 Të ardhurat mesatare (për orë) të grave dhe burrave të punësuar, sipas profesionit, moshës dhe nevojave të veçanta (persona me nevoja të veçanta). 8.5.2 Përqindja e papunësisë, e ndarë sipas gjinisë, viteve dhe nevojave të veçanta (persona me nevoja të veçanta). 8.6.1 Përqindja e të rinjve (të moshës 15 në 24 vjeç) që nuk janë të përfshirë në arsim, punësim ose trajnim 8.7.1 Përqindja dhe numri i fëmijëve të moshës 5-17 vjeç të cilët kryejnë punë të fëmijëve, sipas seksit dhe moshës 8.8.1 Shkallët e frekuencës së lëndimeve jofatale dhe fatale, sipas seksit dhe statusit të migrantit
10	Pabarazia e reduktuar Të reduktohet pabarazia brenda dhe ndërmjet vendeve	10.2 Deri në vitin 2030, të forcohet dhe të avancohet gjithëpërfshirja sociale, ekonomike dhe politike, pavarësisht nga mosha, seksi, aftësia e kufizuar, raca, përkatësia etnike, origjina, feja, statusi ekonomik ose ndonjë status tjetër 10.3 Të sigurohet mundësia e barabartë dhe reduktimi i pabarazisë në arritjet, duke përfshirë edhe përmes eliminimit të ligjeve, politikave dhe praktikave diskriminuese dhe promovimin e rregullativës, politikave dhe aktiviteteve përkatëse për këtë qëllim	10.2.1 Përqindja e njerëzve që jetojnë nën 50 për qind të të ardhurave mesatare, sipas seksit, moshës dhe personave me aftësi të kufizuara 10.3.1 Përqindja e popullsisë që njofton se personalisht ishte ndier e diskriminuar ose keqtrajtuar në 12 muajt e kaluar në bazë të karakteristikës së mbrojtur të ndaluar sipas kornizës ligjore ndërkombëtare të të drejtave të njeriut
16	Paqja, drejtësia dhe institucionet e forta Të promovohen shoqëritë paqësore dhe gjithëpërfshirëse	16.3 Të promovohet sundimi i së drejtës në nivel nacional dhe ndërkombëtar dhe të sigurohet qasja e barabartë në drejtësi për të gjithë 16.7 Të sigurohet vendimmarrja e	16.3.1 Përqindja e viktimave të dhunës në 12 muajt e kaluar që paraqitën viktimizimin në institucionet kompetente ose mekanizmin tjetër të njohur zyrtarisht për zgjidhjen e konflikteve 16.7.1 Përqindja e pozicioneve (sipas seksit, moshës, personave me nevoja

	për zhvillim të qëndrueshëm, qasje në drejtësi për të gjithë dhe të ndërtohen institucionet efektive, të përgjegjshme dhe gjithëpërfshirëse në të gjitha nivelet.	përgjegjshme, gjithëpërfshirëse në të gjitha nivelet, në të cilën marrin pjesë dhe janë prezantuar të gjitha palët e prekura	të veçanta dhe grupeve të popullsisë) në institucionet publike (trupat legjislativë nacionalë dhe lokalë, administrata publike dhe gjyqësori) në lidhje me shpërndarjet nacionale 16.7.2 Përqindja e popullsisë që beson se miratimi i vendimeve është gjithëpërfshirëse dhe pjesëmarrëse sipas seksit, moshës, personave me nevoja të veçanta dhe grupeve të popullsisë
17	Partneritetet për t'i arritur qëllimet Të forcohen mjetet e zbatimit dhe rivitalizimit të partneritetit global për zhvillim të qëndrueshëm	17.18 Deri në vitin 2020, të rritet mbështetja për ndërtimin e kapaciteteve në vendet në zhvillim, duke përfshirë edhe vendet më pak të zhvilluara dhe vendet e vogla ishuj në zhvillim me qëllim që ndjeshëm të rritet disponueshmëria e të dhënave me cilësi të lartë, në kohë dhe të sigurta, të ndara në bazë të të ardhurave, seksit, moshës, racës, përkatësisë etnike, statusit të migracionit, aftësisë së kufizuar, lokacionit gjeografik dhe karakteristikave të tjera që janë relevante në kontekstin nacional	17.18.1 Përqindja e treguesve për zhvillimin e qëndrueshëm të prodhuar në nivel nacional me ndarje të plotë kur është e rëndësishme për qëllimin, në përputhje me parimet themelore të statistikës zyrtare 17.18.2 Numri i vendeve që statistika nacionale në përputhje me parimet themelore të statistikës zyrtare

Co-funded by
the European Union

ПОЛИО ПЛУС
движение против хенджера
www.polioplus.org.mk